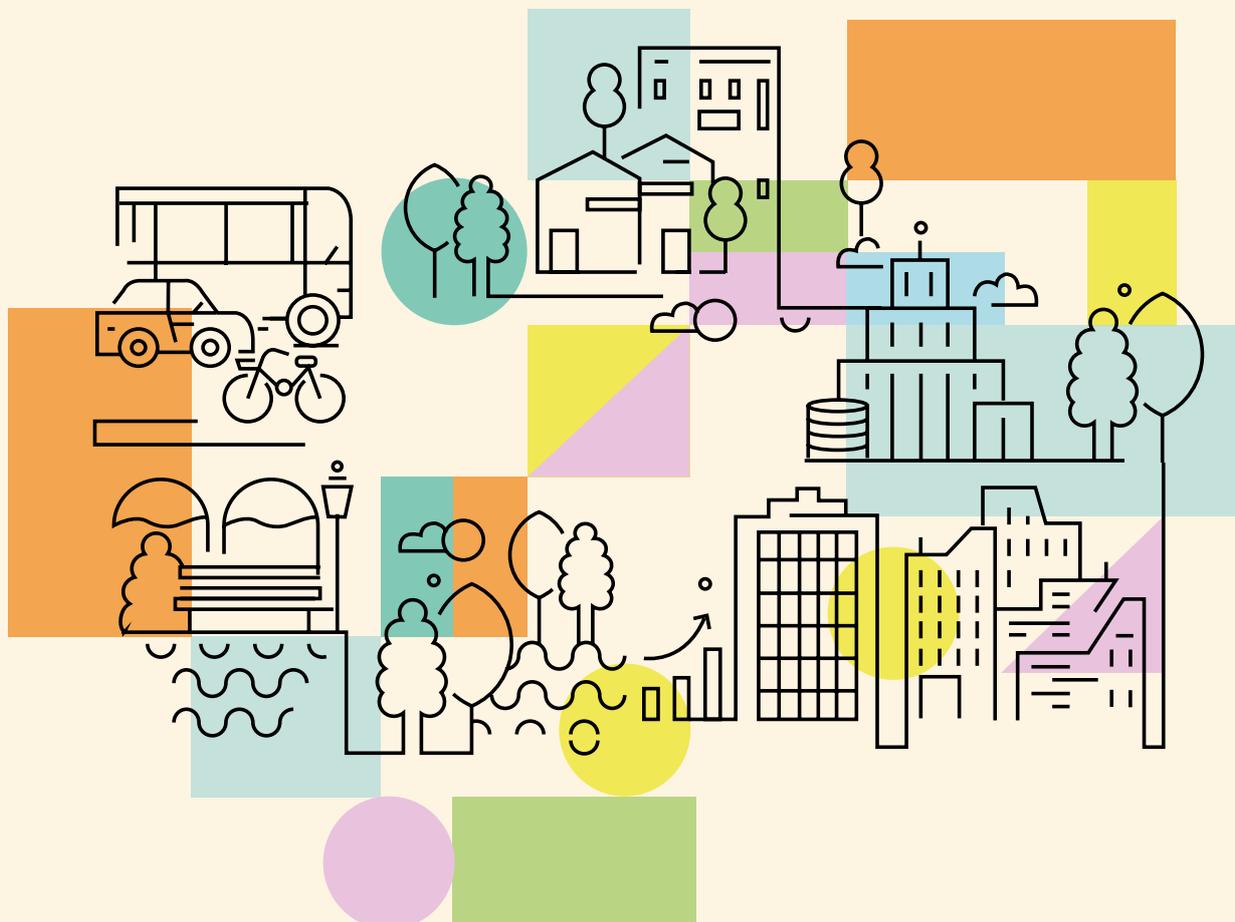

OBSERWATORIUM
POLITYKI MIEJSKIEJ
I REGIONALNEJ IRMiR

Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce i jej przemiany w latach 1990-2020

Autorzy raportu:

Agnieszka Sobala-Gwosdz

Karol Janas

Wojciech Jarczewski

Piotr Czakon

Sobala-Gwosdz A., Janas K., Jarczewski W., Czakon P., 2024, *Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce i jej przemiany w latach 1990-2020*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa-Kraków.
<https://doi.org/10.51733/opm.2024.01>

Licencja Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne
– Bez utworów zależnych 3.0 Polska

ISBN 978-83-67231-56-5

Autorzy raportu:

dr Agnieszka Sobala-Gwosdz <https://orcid.org/0000-0001-5603-4910>

dr Karol Janas <https://orcid.org/0000-0003-3184-1315>

dr Wojciech Jarczewski <https://orcid.org/0000-0001-5833-6162>

dr Piotr Czakon <https://orcid.org/0000-0001-9724-9176>

Koordinacja badań i redakcja cyklu *Urbanizacja*: **dr Karol Janas**

Recenzja:

prof. Jerzy Bański, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

prof. Paweł Churski, Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM

dr hab. Robert Krzysztofik, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UŚ

prof. Iwona Sagan, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UG

prof. Przemysław Śleszyński, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Opracowanie kartograficzne: **Karolina Piech**

Redakcja językowa: **Krzysztof Winiarski, Justyna Sobala-Puchalska**

Korekta: **Justyna Sobala-Puchalska**

Skład i łamanie: **Aleksandra Słowińska, Stereoplan**

Ryciny 1, 2, 3, 10, 11, 14, 15, 16, 17 i 18 zawierają hiperłącza do interaktywnych wersji map na Geoportalu OPMR IRMiR.

Instytut Rozwoju Miast i Regionów

ul. Targowa 45, 03-728 Warszawa

www.irmir.pl

Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

www.obserwatorium.miasta.pl

©Copyright by Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa-Kraków 2024

Raport został zrealizowany w ramach projektu Obserwatorium Polityki Miejskiej jako podstawa do kształtowania zrównoważonej polityki miejskiej w Polsce w oparciu o wiedzę finansowanego w 85% z Funduszy Europejskich Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna i w 15% z budżetu państwa.

OBSERWATORIUM
POLITYKI MIEJSKIEJ
I REGIONALNEJ IRMiR

Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce i jej przemiany w latach 1990–2020

Kraków-Warszawa 2024

Autorzy raportu:

Agnieszka Sobala-Gwosdz

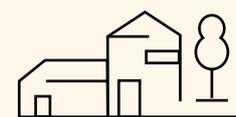
Karol Janas

Wojciech Jarczewski

Piotr Czakon

Spis treści

Przedmowa	6
Krótko i na temat	9
Kontekst, czyli dlaczego podjęliśmy się tego badania	10
Co i jak zbadaliśmy?	12
Jakie są najważniejsze wyniki badania?	14
Co rekomendujemy?	16
Kluczowe wnioski	17
Rekomendacje dla polityk na poziomie krajowym	21
Wprowadzenie w problematykę raportu	25
Miejski system osadniczy jako szkielet dla rozwoju kraju i regionów	26
Kształtowanie się układu osadnictwa miejskiego w Polsce	27
Co dalej z policentrycznością Polski?	28
„Nie ma nic bardziej praktycznego niż dobra teoria“	32
Hierarchia miast i przemiany sieci osadniczej zbadane – i co dalej?	34
Cele i metody badawcze	37
Struktura opracowania	38
Cele i pytania badawcze	38
Metody badania hierarchii funkcjonalnej miast	39
Siła węzowości	47
Przestrzenny zakres oddziaływania miast	50
Uwagi metodyczno-interpretacyjne	51

Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce — wyniki badania	57
Charakterystyka wyróżnionych poziomów hierarchicznych miast	59
Ośrodek I rzędu – metropolia ogólnokrajowa	64
Ośrodki II rzędu – metropolie ponadregionalne	65
Ośrodki III rzędu – aglomeracje regionalne	68
Ośrodki IV rzędu – ośrodki subregionalne	69
Ośrodki V rzędu – ośrodki ponadlokalne silne	71
Ośrodki VI rzędu – ośrodki ponadlokalne	72
Ośrodki VII rzędu – ośrodki lokalne	73
Charakterystyka wyróżnionych poziomów hierarchicznych miast z rozróżnieniem na funkcje centralne rynkowe i nierynkowe	74
Zróznicowanie ośrodków w zakresie nadwyżki/niedoboru rynkowych usług centralnych	75
Zmiany hierarchii usług rynkowych i nierynkowych w latach 1990-2020	89
Zmiany nadwyżki centralnych usług rynkowych w latach 1990-2020	95
Literatura	97
Załączniki	103
Załącznik 1: Instytucje uwzględnione do obliczenia centralności ośrodków usługowych	104
Załącznik 2: Węźłowość a trend demograficzny	109
Załącznik 3: Najważniejsze dane dla miast i obszarów funkcjonalnych związane z pozycją w hierarchii osadniczej w 1990 i 2020 r.	112

Przedmowa

Opracowana w ramach programu badawczego Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR klasyfikacja miast jest wynikiem badania funkcji centralnych. Przyjęta metodologia bazuje na identyfikacji 66 funkcji wskaźnikowych we wszystkich polskich miastach oraz pozwala wskazać naturalne przerwy w wartościach wskaźnika syntetycznego, co umożliwiło obiektywizację przyporządkowania miast do siedmiu szczebli miejskiej hierarchii osadniczej. *Novum* tego badania, poza przyjętą metodą badawczą, polega na całościowym spojrzeniu na duże ośrodki miejskie uwzględniając obszary funkcjonalne ośrodków metropolitalnych i aglomeracji krajowych.

Wyniki niniejszego raportu stanowią ważny, oparty na rzetelnych badaniach punkt wyjścia do debaty o wyzwaniach rozwojowych miast różnej kategorii i obsługiwanych przez te ośrodki terytoriów – kraju, regionów, subregionów i mniejszych układów o zasięgu ponadlokalnym lub lokalnym. Identyfikacja najbardziej zagrożonych ogniw w tej sieci powinna pozwolić na podjęcie działań skrojonych pod ich konkretne potrzeby. Z kolei w przypadku ośrodków dynamicznie się rozwijających wiedza o ich pozycji i roli w systemie osadniczym może ułatwić dobór działań, które będą adekwatniej wzmacniały ich potencjały i powiązania z zapleczem regionalnym. Na obecnym etapie kluczowa będzie rozmowa o tym, jak możemy – w ramach polityk publicznych i przy wykorzystaniu dostępnych narzędzi – przeciwdziałać negatywnym skutkom metropolizacji i coraz większej centralizacji sieci osadniczej oraz kurczeniu się miast w następstwie kryzysu demograficznego. Kryzysu, który dotyka również większych miast, a nawet niektórych metropolii.

Raport o hierarchii funkcjonalnej polskich miast stanowi fundament, na którym będziemy opierać dalsze prace badawcze i analityczne realizowane w drugim etapie programu. Opracowanie to stanowi nowe otwarcie również z tego powodu, że choć punktem wyjścia są tu miasta, to niezwykle istotnym kontekstem jest ich powiązanie i rola, jaką pełnią względem swojego otoczenia. Jednym z ważnych wniosków, jakie wynieśliśmy z dotychczasowych doświadczeń badawczych, jest właśnie ten, że rozdzielanie zagadnienia rozwoju miast i rozwoju regionalnego nie jest właściwym podejściem. Stąd kolejna odsłona programu uzupełniona została o element polityki regionalnej.

Szczegółowe informacje na temat założeń i celów długofalowego programu badawczego Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR, ale przede wszystkim bogaty dorobek w postaci ponad 40 raportów badawczych i rekomendacyjnych, opracowań eksperckich, komentarzy i materiałów wideo, znajdują Państwo na portalu: obserwatorium.miasta.pl. Cennym źródłem wiedzy jest również Geoportal Miast i Regionów (geoportal.miasta.pl), w którym zamieszczamy wyniki naszych badań w postaci interaktywnych map i wykresów. Wszystkie mapy i kartodiagramy zamieszczone w niniejszym opracowaniu również posiadają swój interaktywny odpowiednik w Geoportalu – wystarczy kliknąć w rycinę lub skopiować hiperłącze (w przypadku wersji elektronicznej), a w przypadku wersji drukowanej – przepisać skrócony link zamieszczony w opisie ryciny lub zeskanować kod graficzny QR.

Wojciech Jarczewski
Dyrektor Instytutu Rozwoju Miast
i Regionów IRMiR

Karol Janas
Kierownik Obserwatorium
Polityki Miejskiej i Regionalnej

Krótko i na temat

Raport Obserwatorium Polityki Miejskiej
i Regionalnej IRMiR o hierarchii
funkcjonalnej miast w Polsce
i jej przemianach w latach 1990-2020

Kontekst, czyli dlaczego podjęliśmy się tego badania

Jedną z cech, które wyróżniają nasz kraj na tle Europy i świata, jest wykształcona na przestrzeni wieków **policentryczna struktura osadnicza**. Dzięki niej rozwój kraju nie koncentruje się tylko w jednym największym ośrodku, ale rozprzestrzenia się za sprawą **sieci miast różnej wielkości, rozłożonych względnie równomiernie w przestrzeni kraju**.

Polska w ciągu trzech ostatnich dekad rozwijała się dynamicznie. **Rozwój ten jednak nie jest równomierny** i pomimo wdrażania różnorodnych instrumentów mających na celu wyrównywanie szans rozwojowych, trajektorie rozwoju poszczególnych miast i terytoriów są silnie zróżnicowane. W ciągu ostatnich kilkunastu lat obserwujemy tendencję do przestrzennej polaryzacji i koncentracji zasobów rozwojowych, w szczególności w postaci metropolizacji.

Choć istniejąca struktura osadnicza jest następstwem procesów długiego trwania, to przy utrzymaniu dotychczasowych trendów już w perspektywie średniookresowej w Polsce mogą nastąpić istotne i nieodwracalne zmiany. Obok ciągłej koncentracji zasobów rozwojowych w największych ośrodkach, **utrzymanie dotychczasowej pozycji w przypadku wielu mniejszych miast może być zagrożone w związku z następstwami głębokiego kryzysu demograficznego**.

Struktura osadnicza, w szczególności zaś sieć miast różnej wielkości, powinna być punktem odniesienia dla terytorializacji krajowych i regionalnych polityk rozwojowych, ponieważ jest ona podstawowym szkieletem, na którym opiera się rozwój terytorialny kraju, w tym rozwój obszarów wiejskich.

Europejska Agenda Terytorialna 2030 zachęca „decydentów wszystkich szczebli do propagowania modeli rozwoju policentrycznego, w których wszystkie obszary będą odgrywały swoją rolę” (Agenda... 2020:19), wskazując na płynące z tego korzyści (Ramka 1).

„Terytorialna różnorodność Europy niesie ze sobą znaczący potencjał rozwoju. Może on przyczynić się do bardziej zrównoważonego rozwoju terytorialnego, przeciwdziałając nadmiernej koncentracji, wzmacniając drugoplanowe ośrodki wzrostu i zmniejszając nierówności między ludźmi i między obszarami. **Współpraca dotycząca policentrycznych sieci miast, obszarów metropolitalnych i regionów przyczynia się do bardziej optymalnego rozprzestrzeniania potencjału rozwojowego. [...]**

Zwłaszcza małe i średnie miasta posiadają niedostatecznie wykorzystany potencjał amortyzowania polaryzacji. Odgrywają one kluczową rolę w regionalnym rozwoju gospodarczym i dobrostanie społecznym, w szczególności w aspekcie dostępności na szczeblu krajowym i międzynarodowym, i odpowiedniego dostępu do usług na szczeblu lokalnym i regionalnym. Sieci policentryczne mogą również przyczyniać się do bardziej zrównoważonego transportu” (*Agenda... 2020*: 19).

Co i jak zbadaliśmy?

979

jednostek osadniczych
posiadających prawa
miejskie

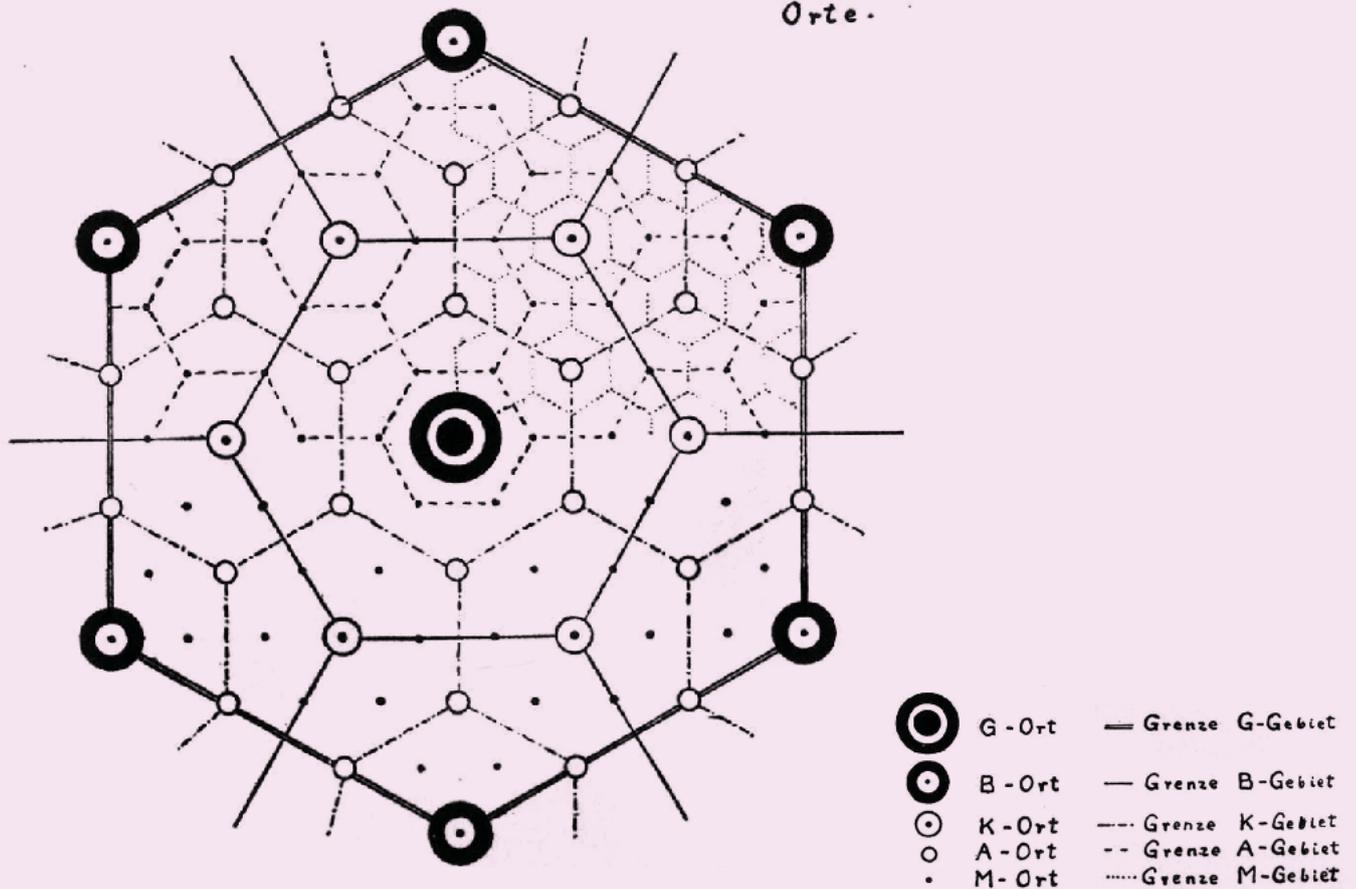
Raport prezentuje pierwszą po 1989 r. tak szczegółową i kompleksową klasyfikację polskich miast z uwagi na ich miejsce i rolę w systemie osadniczym kraju, uwzględniającą obszary funkcjonalne ośrodków regionalnych i metropolitalnych.

UWAGA: Badaniem objęliśmy wszystkie 979 jednostek osadniczych posiadających prawa miejskie — gminy miejskie i obszary miejskie w gminach miejsko-wiejskich (stan na styczeń 2023 r.). W wersji finalnej uwzględniliśmy jednak fakt, że część ośrodków będących formalnie odrębnymi bytami administracyjnymi *de facto* stanowi funkcjonalną całość, wchodząc w skład miejskich obszarów funkcjonalnych większych ośrodków lub tworząc wieloośrodkowe aglomeracje miejskie. Pozycja ośrodków I (metropolia ogólnokrajowa), II (metropolie ponadregionalne) i III rzędu (aglomeracje regionalne) jest zatem efektem skumulowania funkcji centralnych zidentyfikowanych we wszystkich miastach tworzących dany obszar funkcjonalny / aglomerację miejską. Dla zachowania jednolitych ram odniesienia przyjęliśmy delimitację miejskich obszarów funkcjonalnych za P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016).

Szczególna wartość badania wiąże się z zastosowaną metodą określania pozycji miast w sieci osadniczej, wykorzystującą identyfikację tzw. funkcji centralnych. Są to przede wszystkim funkcje usługowe, których zasięg wykracza poza obsługę samego ośrodka miejskiego i jego mieszkańców. Klasyfikacja ta znacznie lepiej oddaje zróżnicowanie, funkcje i rolę poszczególnych miast niż uproszczone podejścia klasyfikujące miasta ze względu na ich wielkość mierzoną liczbą mieszkańców czy status administracyjny.

Badanie, przeprowadzone w ramach Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej Instytutu Rozwoju Miast i Regionów, umożliwiło również charakterystykę przemian miejskiej sieci osadniczej w Polsce po transformacji ustrojowej, w tym wpływu usług rynkowych i nierynkowych na kształtowanie pozycji poszczególnych ośrodków.

Fig. 2. Die Ergänzungsgebiete im System der zentralen Orte.

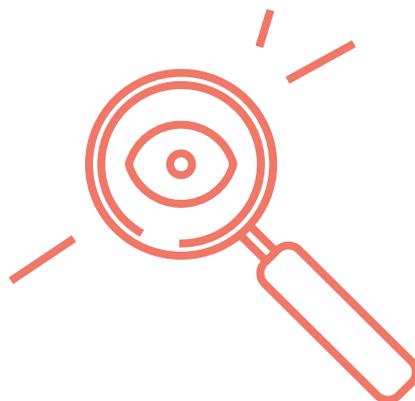
Źródło: W. Christaller (1933)

Funkcje centralne miast

Badanie hierarchii funkcjonalnej miast bazuje na jednej z klasycznych teorii rozwoju miast i kształtowania się sieci osadniczej stworzonej przez geografa Waltera Christallera. Teoria ośrodków centralnych do dziś oferuje bardzo atrakcyjny model, który może stanowić punkt wyjścia dla analizy przemian sieci osadniczej z punktu widzenia zróżnicowania dostępności usług/funkcji centralnych świadczonych na przestrzeni kraju. Teoria ta znalazła również praktyczne zastosowanie w planowaniu rozwoju regionalnego wielu krajów (m.in. w RFN). Fundamentalne jest tutaj pojęcie **funkcji centralnych** – są to przede wszystkim różnego rodzaju dobra i działalności o charakterze usługowym, które obsługują obszar większy niż samo miasto. Funkcje centralne mogą mieć różny charakter i zasięg rynkowy, dlatego dzieli się je na usługi i dobra wyższego i niższego rzędu. Usługi wyższego

rzędu cechuje rzadsze występowanie i szerszy zasięg przestrzenny (np. filharmonia), a usługi niższego rzędu są bardziej powszechne i obsługują mniejszy obszar (np. warsztat samochodowy). Obserwując prawidłowości rozmieszczenia różnego rodzaju dóbr centralnych w miastach południowych Niemiec, Christaller doszedł do wniosku, że tworzą one hierarchiczną i w miarę regularną sieć, w której o pozycji (randze) miasta decyduje stopień rozwoju funkcji wyższego rzędu. Identyfikacja rodzaju i liczby funkcji centralnych w miastach pozwala na określenie zasięgu oddziaływania poszczególnych ośrodków (tzw. obszar obsługi lub zaplecze miasta), a na tej podstawie również przyporządkowanie miast do siedmiu rzędów hierarchicznych – począwszy od ośrodków, które posiadają funkcje centralne o zasięgu krajowym i ponadregionalnym, przez ośrodki regionalne, subregionalne, miasta o znaczeniu ponadlokalnym oraz ośrodki lokalne.

Jakie są najważniejsze wyniki badania?

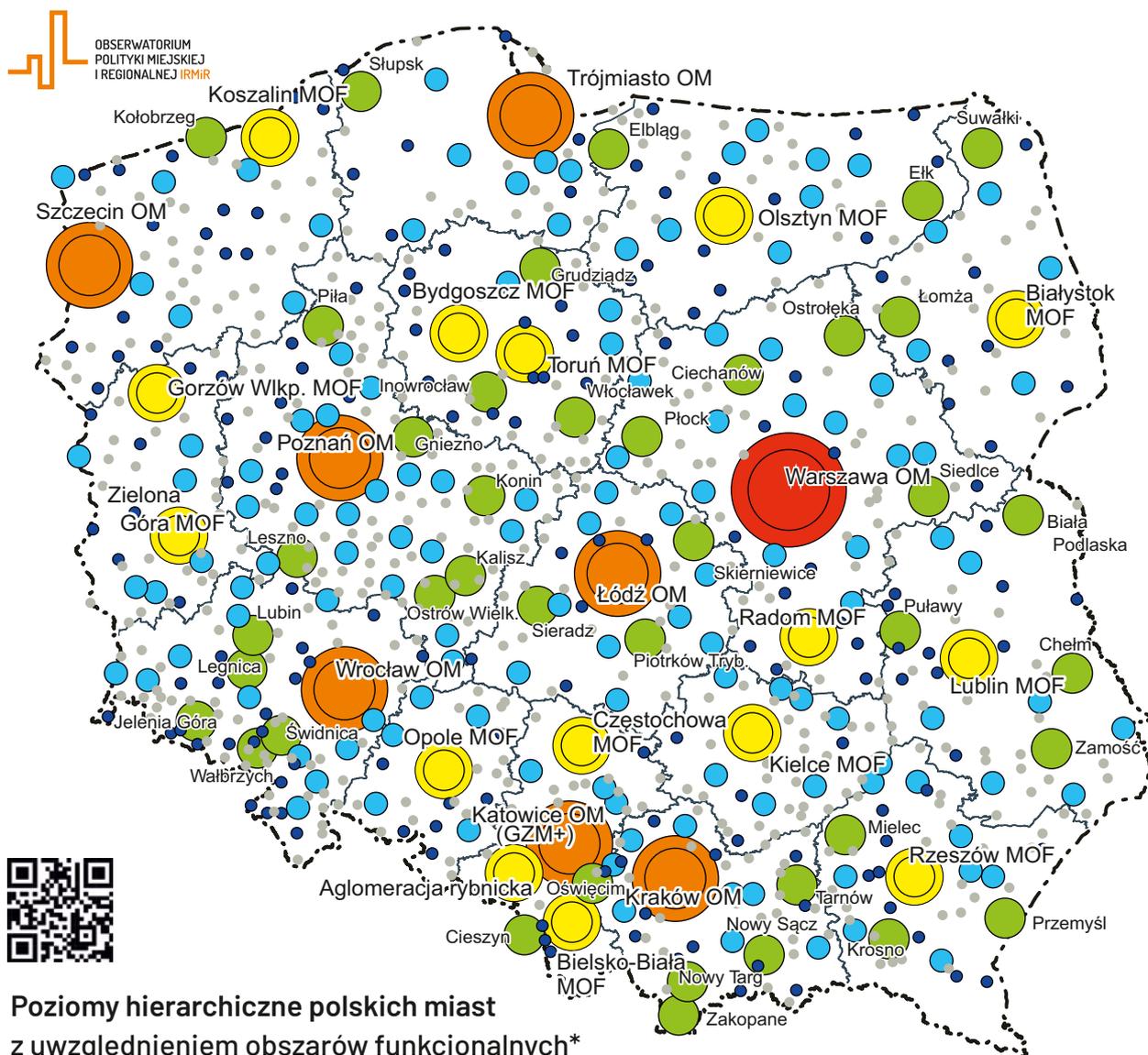
Na samym szczycie hierarchii uwzględniającej obszary funkcjonalne miast znajduje się Warszawa – ośrodek I rzędu, stanowiący jedyną **ogólnokrajową metropolię**. Mimo znacznego dystansu w poziomie rozwoju między stolicą a miastami drugiego rzędu, te ostatnie zasługują na miano **metropolii ponadregionalnych**. W Polsce jest ich aż siedem (nie licząc Warszawy), są to metropolie: krakowska, wrocławska, poznańska, trójmiejska, łódzka, szczecińska i katowicka (GZM+). Analiza uwzględniająca obszar metropolitalny uwypukliła słabość funkcji metropolitalnych Szczecina, podkreślając rangę tego typu funkcji w konurbacji katowickiej i trójmiejskiej (Ryc. 1).

Rząd III hierarchii osadniczej obejmuje **aglomeracje o znaczeniu regionalnym**, w tym wszystkie ośrodki wojewódzkie, oraz pięć dużych aglomeracji, które, mimo braku statusu miasta wojewódzkiego, odgrywają istotną rolę. Aż trzy z nich są zlokalizowane w województwie śląskim: Bielsko-Biała, aglomeracja rybnicka i Częstochowa. Pozostałe dwie to Radom i Koszalin. Analiza na poziomie obszaru funkcjonalnego wskazuje na słabość zaplecza Gorzowa Wielkopolskiego, natomiast uwidacznia znaczącą pozycję Bielska-Białej.

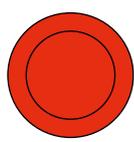
Rząd IV hierarchii tworzą **miasta subregionalne**. Ten poziom wydaje się szczególnie istotny dla systemu osadniczego w Polsce, gdyż jest ogniwem kluczowym dla utrzymania policentrycznej sieci osadniczej kraju. Każdy z 40 ośrodków IV rzędu skupia wiele funkcji centralnych, których jakość i dostępność w znacznej mierze decyduje o poziomie życia mieszkańców zarówno tych miast, jak i obsługiwanych przez nie obszarów podmiejskich i wiejskich.

Uzupełnieniem sieci są **miasta ponadlokalne** silne (rząd V), natomiast dwa najniższe poziomy hierarchii (VI – ośrodki ponadlokalne i VII – ośrodki lokalne) nie posiadają istotniejszych funkcji centralnych, stąd też nie odróżniają się w sposób zasadniczy od innych miejscowości gminnych o zasięgu lokalnym.

Uwaga: pełne zestawienie badanych ośrodków miejskich z uwzględnieniem ich pozycji w hierarchii osadniczej kraju znajduje się w tabeli stanowiącej Załącznik 3. Szczegółową analizę umożliwiają również interaktywne wersje rycin/map zamieszczonych w opracowaniu, dostępne po kliknięciu (wersja elektroniczna) lub zeskanowaniu kodu QR / wpisaniu adresu internetowego (wersja drukowana).

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

- Metropolia ogólnokrajowa – rząd I (1)
- Metropolia ponadregionalna – rząd II (7)
- Aglomeracja regionalna – rząd III (15)
- Ośrodek subregionalny – rząd IV (40)
- Ośrodek ponadlokalny silny – rząd V (131)
- Ośrodek ponadlokalny – rząd VI (168)
- Ośrodek lokalny – rząd VII (454)

Ryc. 1. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Co rekomendujemy?

Wyniki badań opartych na teorii ośrodków centralnych mogą mieć praktyczne zastosowanie w planowaniu polityk regionalnych i krajowych. Takie podejście pozwala skuteczniej odpowiadać na indywidualne potrzeby rozwojowe miast i uwzględniać rolę, jaką pełnią one dla kraju i poszczególnych regionów.

Rekomendujemy wzięcie pod uwagę wyników przeprowadzonego badania, a w szczególności hierarchicznej klasyfikacji ośrodków miejskich uwzględniającej obszary funkcjonalne metropolii i aglomeracji regionalnych, **jako punktu wyjścia do planowania i lepszej terytorializacji krajowych polityk oraz dokumentów programujących rozwój**.

W sytuacji silnego spadku w niektórych województwach liczby ludności obszarów wiejskich kluczowe wydaje się zidentyfikowanie tych ośrodków, których degradacja może najbardziej zagrażać spójności sieci osadniczej kraju i znacząco wpłynąć na pogorszenie dostępności usług centralnych na danym obszarze. **Z punktu widzenia możliwości zapewnienia skutecznego wsparcia rozwoju miast z poziomu krajowego szczególnie istotna jest grupa miast subregionalnych, ponieważ to one gwarantują dostępność wielu podstawowych usług**.

Na obszarach o mniejszej gęstości zaludnienia, rzadszej sieci osadniczej, konieczne może być również zidentyfikowanie miast ponadlokalnych silnych, które stanowiłyby uzupełnienie sieci i zapewniały system usług zbliżony do tego, jaki oferuje miasto subregionalne.

Polityka rozwoju realizowana przez poszczególne regiony powinna być komplementarna wobec wsparcia programowanego z poziomu polityk krajowych, a zwłaszcza powinna uwzględniać wsparcie pozostałych ośrodków ponadlokalnych.

Nie należy zapominać przy tym, że polityki rozwojowe (krajowe i regionalne) powinny jednocześnie uwzględniać potrzeby i wzmacniać potencjały rozwojowe polskich metropolii i miast regionalnych, które w największym stopniu decydują o konkurencyjności i innowacyjności polskiej gospodarki.

Odrębnej refleksji i **szczególnego wsparcia wymagają trzy kurczące się metropolie: katowicka (GZM+), łódzka i szczecińska**.

Dążenie do zachowania możliwie policentrycznego modelu rozwoju i rozprzestrzeniania się impulsów rozwojowych wymaga nie tylko utrzymania zróżnicowanej struktury osadniczej, ale również zapewnienia sprawnych przepływów pomiędzy tymi ośrodkami, przede wszystkim przy wykorzystaniu efektywnych połączeń kolejowych i w nawiązaniu do zidentyfikowanych relacji hierarchicznych między miastami.

Zachęcamy badaczy i analityków do wykorzystywania przedstawionej klasyfikacji ośrodków miejskich jako punktu odniesienia dla planowanych badań. W ramach drugiego etapu realizacji programu badawczego Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR planujemy pogłębione badania uwarunkowań, sytuacji i potencjałów rozwojowych polskich miast z uwzględnieniem ich pozycji w ramach zidentyfikowanej hierarchii osadniczej. Mamy nadzieję, że dostarczą one kolejnych konkretnych rekomendacji dla optymalizacji polityk publicznych na wszystkich szczeblach – od krajowego, poprzez regionalny, aż po lokalny.

Kluczowe wnioski

Policentryczna i zhierarchizowana sieć miast w Polsce jest istotnym czynnikiem determinującym możliwości prowadzenia zrównoważonej polityki terytorialnej i optymalnego rozprzestrzeniania się potencjału rozwojowego, mających na celu minimalizację różnic w poziomie rozwoju. Gęsta sieć miast umożliwia łatwiejszy dostęp do różnego rodzaju usług rynkowych i nierynkowych. Wykorzystanie policentrycznej sieci miast, równomiernie rozlokowanych w przestrzeni kraju, przyczynia się także do większej odporności systemu osadniczego i społeczno-gospodarczego, który wręcz może się wzmacniać w wyniku szoków i stresorów.

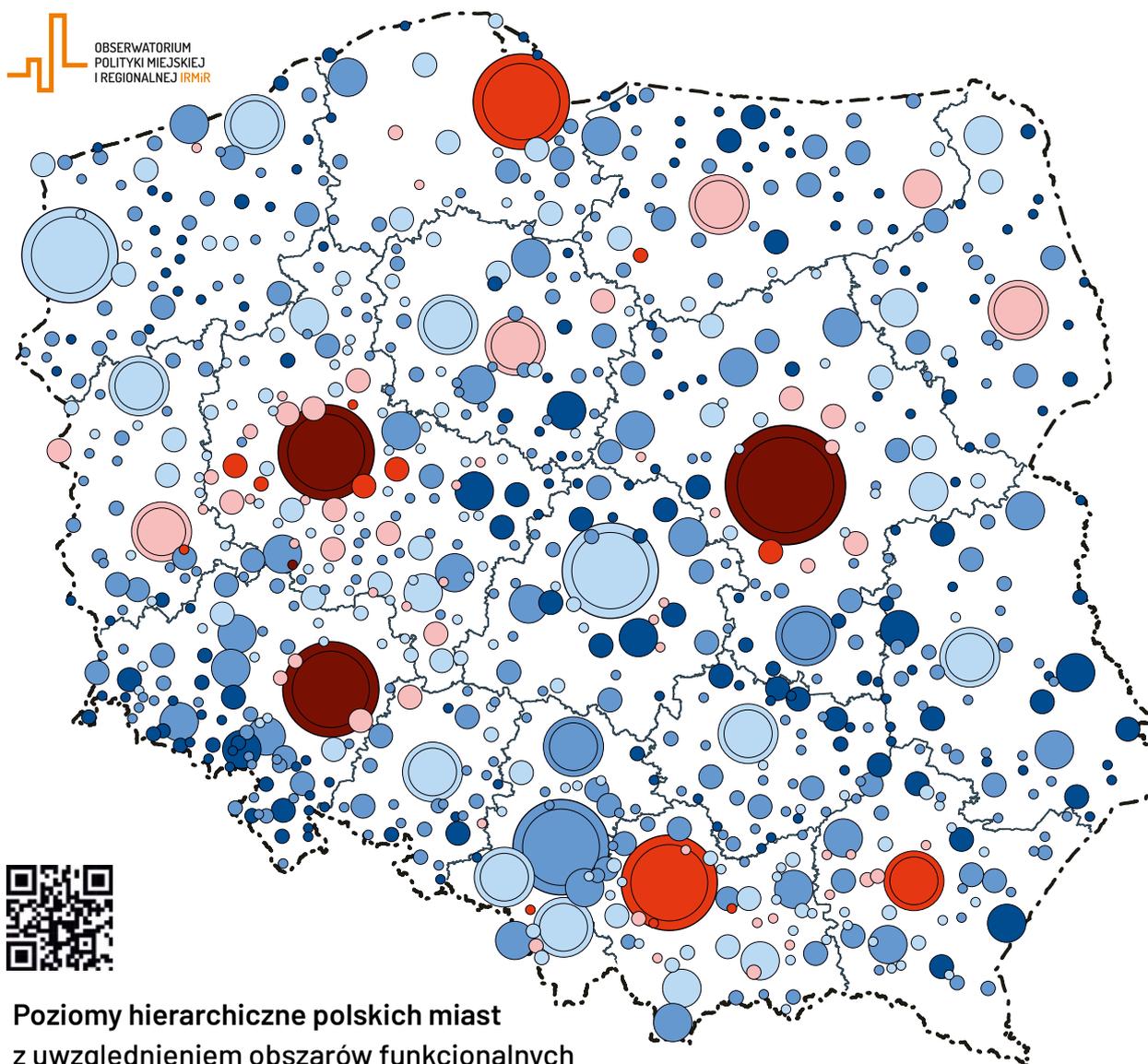
Wykorzystanie hierarchii funkcjonalnej ośrodków miejskich ustalonej w wyniku identyfikacji i analizy zasięgu usług centralnych w procesie terytorializacji polityk publicznych jest podejściem optymalnym, bardziej wyrafinowanym niż posługiwanie się uproszczonym podziałem miast ze względu na liczbę ludności czy jedynie hierarchię administracyjną miast. Istotna jest bowiem rola, jaką dany ośrodek miejski pełni względem swojego otoczenia, a rolę tę bardzo dobrze odzwierciedlają funkcje centralne.

Podziały administracyjne mają często charakter arbitralny i/lub nawiązują do podziałów historycznych, przez co nie zawsze odzwierciedlają zmieniające się uwarunkowania społeczno-ekonomiczne i polityczne. **Ponadto hierarchia funkcjonalna ośrodków miejskich i ich współzależności są o wiele bardziej złożone niż**

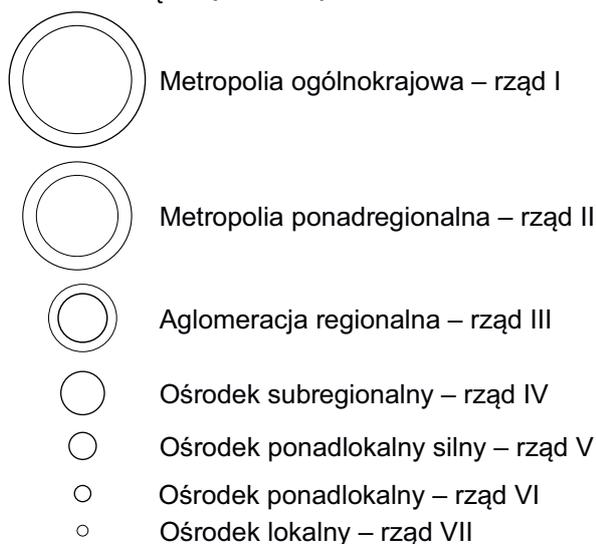
wskazywałyby na to trójstopniowy podział administracyjny – miastami powiatowymi są zarówno ośrodki ponadlokalne, subregionalne, regionalne, jak i metropolie. Z kolei wśród ośrodków wojewódzkich, poza metropolią ogólnokrajową, sześć pełni rolę metropolii ponadregionalnych, a kolejnych osiem – miast regionalnych.

Wielkość ośrodków mierzona liczbą mieszkańców nie zawsze odzwierciedla znaczenie miasta z perspektywy jego funkcji obsługi. Te różnice są istotne i nie powinny być pomijane w procesie terytorializacji krajowych polityk publicznych czy planowaniu polityk regionalnych.

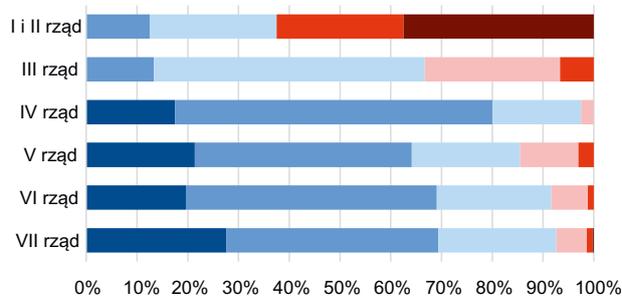
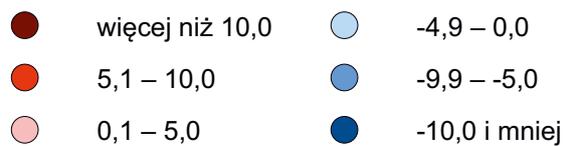
Rozwój i ewolucja struktury osadniczej kraju są wynikiem szeregu procesów oraz czynników ekonomicznych, społecznych, geograficznych i politycznych. Struktury osadnicze są strukturami długiego trwania, co nie znaczy, że im nie podlegają. Badanie porównawcze hierarchii funkcjonalnej w 1990 i 2020 r. obrazuje przesunięcia w hierarchii ośrodków miejskich w ciągu trzech dekad. Okres transformacji cechował się ciągłym wzrostem gospodarczym i mechanizmy rynkowe odgrywały w tym okresie kluczową rolę w kształtowaniu hierarchii sieci osadniczej. Istotnym czynnikiem była również reforma podziału administracyjnego kraju w 1999 r., która wprowadziła trójstopniowy podział administracyjny, przywracając powiaty i redukując liczbę województw z 49 do 16.

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych miast I-III rzędu (2020 r.)

Zmiana zaludnienia w latach 2011–2021 [%]

Ryc. 2. Zmiana liczby ludności w latach 2011-2021 na tle hierarchii funkcjonalnej ośrodków miejskich w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu

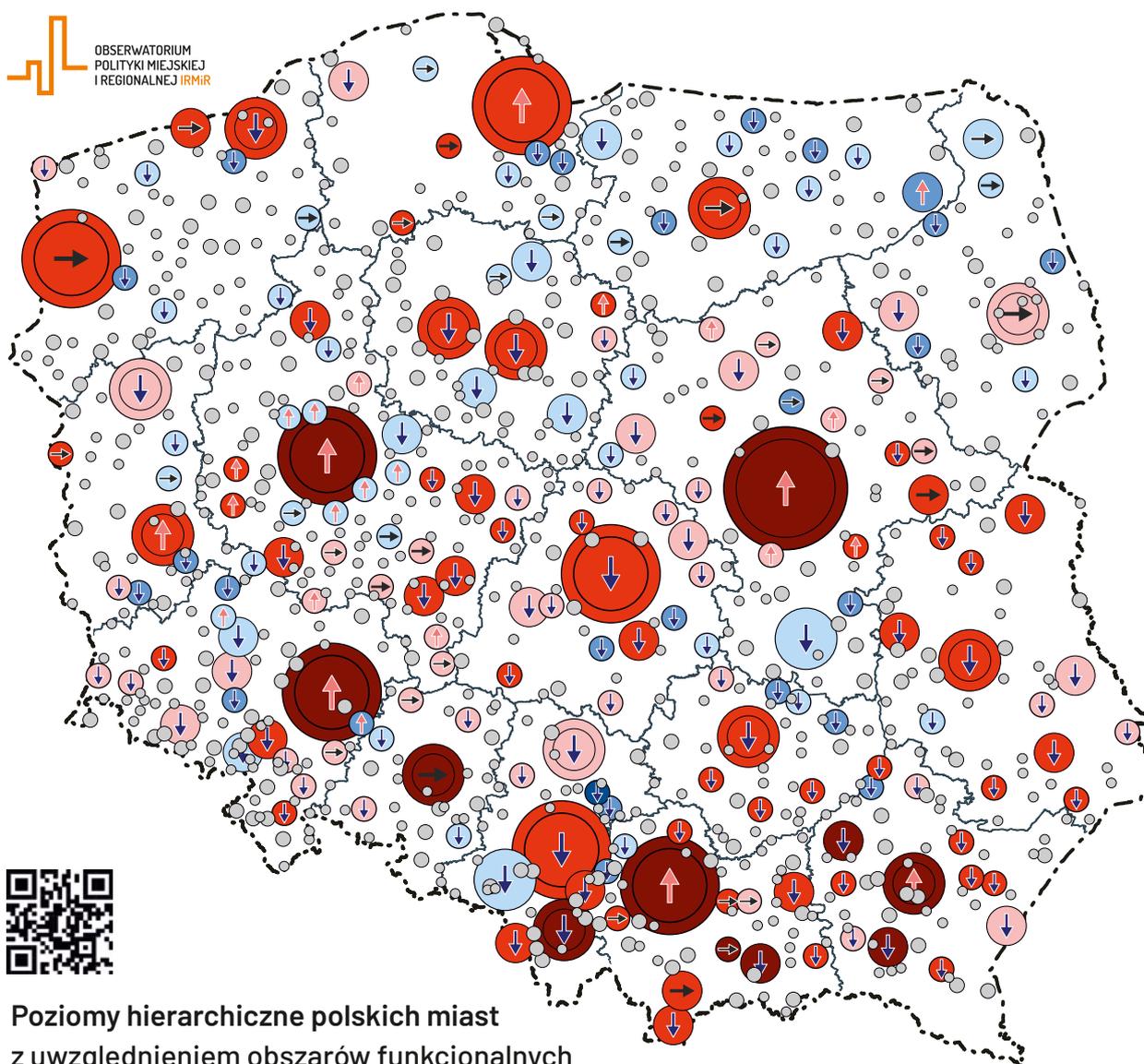
Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Z punktu widzenia dostępności i rozwoju usług centralnych w hierarchii osadniczej najbardziej swoją pozycję poprawiły miasta poziomu subregionalnego i ośrodki ponadlokalne (VI rzędu), zwłaszcza w obszarach metropolitalnych. Silniejsze znaczenie funkcji rynkowych w ogólnym wskaźniku hierarchii osadniczej zweryfikowało też pozycję byłych miast regionalnych (dawnych stolic województw). Osiem z nich zostało uznanych za miasta subregionalne. Warto jednocześnie zauważyć, że trzy spośród byłych ośrodków wojewódzkich – Bielsko-Biała, Częstochowa i Radom – utrzymały funkcje centralne na poziomie regionalnym. Funkcje metropolii ponadregionalnej stracił natomiast Lublin – obecnie ośrodek regionalny – który ze względu na swoje położenie we wschodniej Polsce miał najmniejsze szanse, w stosunku do pozostałych metropolii, skorzystania z zewnętrznych impulsów rozwojowych. Wprowadzenie szczebla powiatowego w podziale administracyjnym kraju może też po części tłumaczyć przesunięcia w górę hierarchii niektórych ośrodków o znaczeniu ponadlokalnym i subregionalnym.

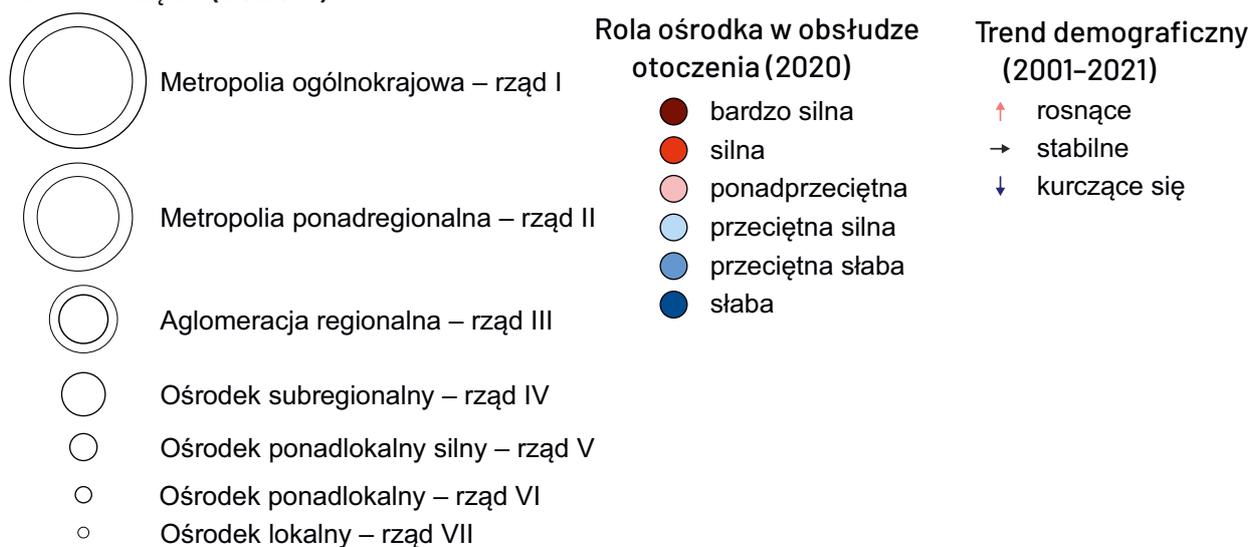
Obserwowane w Polsce zjawiska – z jednej strony zapaść demograficzna oraz gwałtowne kurczenie się miast niższych rzędów, z drugiej zaś polaryzacja rozwoju regionów metropolitalnych – powodują, że metropolia ogólnokrajowa oraz pięć metropolii ponadregionalnych stają się beneficjentami zachodzących przemian (Piech i in. 2024; Krzysztofik 2019; Śleszyński 2018).

Obserwowane kierunki zmian w tym zakresie pozwalają wysunąć tezę, że struktura osadnicza kraju w nadchodzących dekadach ulegnie dalszym przekształceniom. Najbardziej zagrożona degradacją i utratą przynajmniej części funkcji centralnych będzie część ośrodków regionalnych niepełniących funkcji stołecznych oraz większość subregionalnych i ponadlokalnych miast, zwłaszcza w Polsce północno-wschodniej oraz w obrębie peryferii wewnętrznych (Ryc. 2). Najbardziej narażone są te miasta, które już dziś charakteryzuje długotrwały spadek liczby ludności oraz niski wskaźnik wężywości, obrazujący malejącą rolę miasta względem obszaru obsługi (zob. Ryc. 3, Załącznik 2).

Wyniki badań opartych na teorii ośrodków centralnych mogą mieć praktyczne zastosowanie w planowaniu polityk regionalnych i krajowych. Podejście to pozwala skuteczniej zdiagnozować nie tylko endogeniczne bariery rozwoju, ale i wskazać, jakie są endogeniczne potencjały, które miasta mogą pełniej wykorzystywać do swojego rozwoju. Hierarchia funkcjonalna miast wraz z nadwyżką usług centralnych pokazuje rolę poszczególnych miast dla swoich obszarów zaplecza (regionów miejskich).

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych miast I-III rzędu (2020 r.)

Ryc. 3. Siła węzłowości oraz trend demograficzny na tle hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR, siła węzłowości za: A. Sobala-Gwosdz (2023a, 2023c), trend demograficzny za: K. Piech i in. (2024)

Rekomendacje dla polityk na poziomie krajowym

Rekomendujemy wzięcie pod uwagę wyników przeprowadzonego badania, a w szczególności hierarchicznej klasyfikacji ośrodków miejskich uwzględniającej obszary funkcjonalne metropolii i aglomeracji regionalnych, jako punktu wyjścia do planowania oraz lepszej terytorializacji krajowych polityk i dokumentów programujących rozwój.

W niektórych województwach obserwujemy silny spadek liczby ludności obszarów wiejskich, zatem kluczowe wydaje się zidentyfikowanie tych ośrodków, których degradacja może najbardziej zagrażać spójności sieci osadniczej kraju i znacząco wpłynąć na pogorszenie dostępności usług centralnych na danym obszarze. Szczególnej uwagi wymagają miasta subregionalne (IV rząd), ponieważ to na ich poziomie świadczonych jest wiele podstawowych usług o zasięgu wykraczającym poza najbliższe otoczenie.

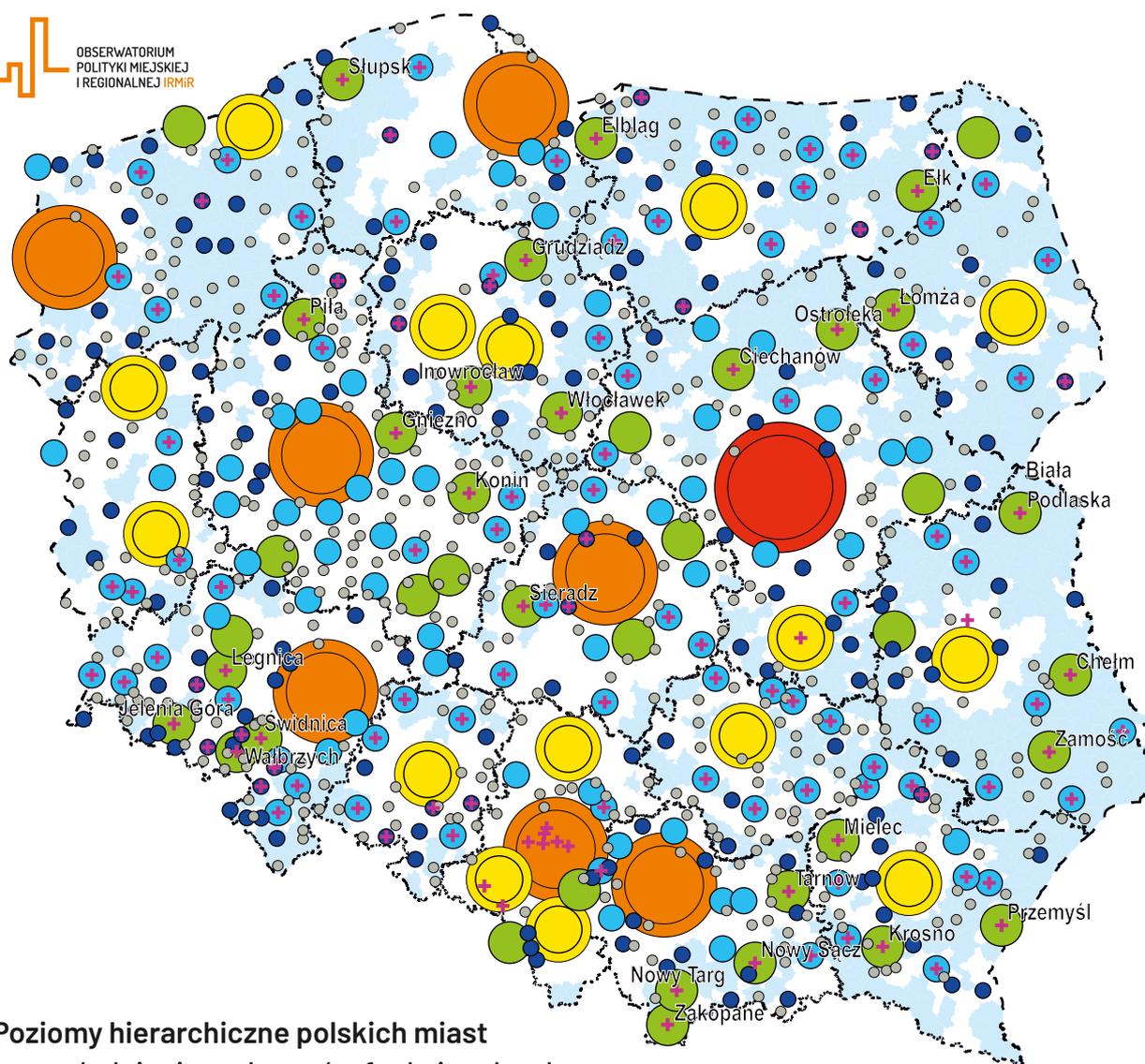
W regionach cechujących się niższą gęstością zaludnienia oraz rzadszą siecią osadniczą należy zidentyfikować ośrodki ponadlokalne silne, które uzupełniałyby sieć ośrodków subregionalnych i zapewnić w tych miastach system usług zbliżony do poziomu miast subregionalnych.

Ukierunkowanie wsparcia na utrzymanie sieci miast subregionalnych z poziomu polityk krajowych nie oznacza oczywiście, że w terytorialnym wymiarze polityk nie powinny być uwzględnione również miasta

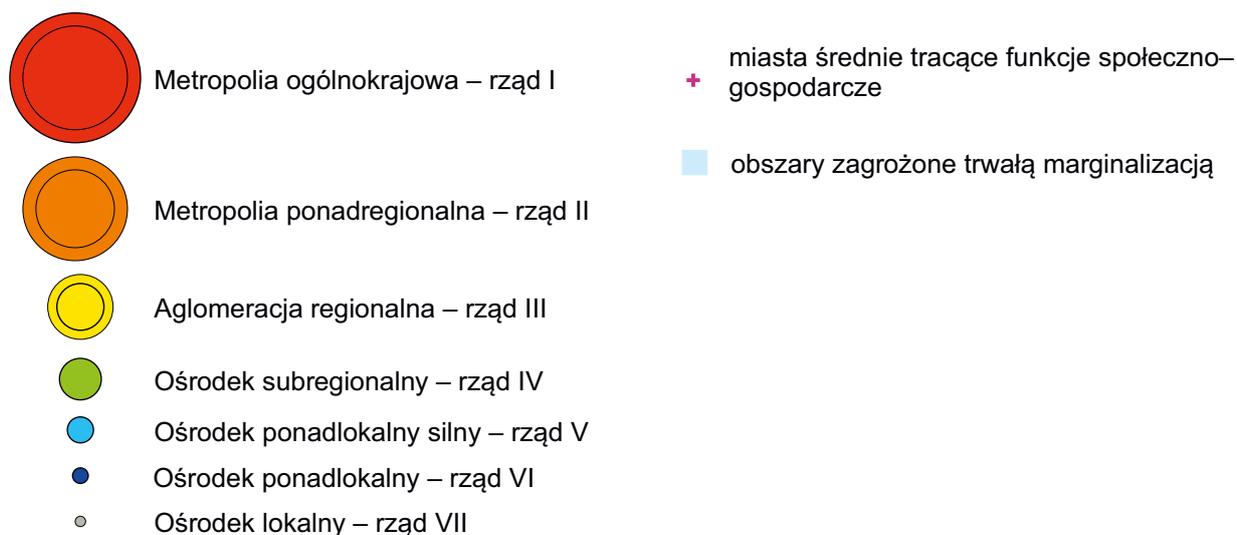
wyższych rzędów. Na poziomie ponadregionalnych metropolii (rząd II) znajdują się zarówno ośrodki doświadczające trudności transformacji, w których liczba mieszkańców dynamicznie się zmniejsza (np. GZM+, Łódź), jak i ośrodki, które ze względu na swoje peryferyjne położenie i słabe zaplecze ludnościowe balansują na granicy ośrodków metropolitalnych (Szczecin). Te ośrodki z pewnością potrzebują zindywidualizowanego wsparcia i kompleksowych programów stymulujących ich potencjały rozwojowe.

Pozostałe metropolie mogą potrzebować bardziej ukierunkowanego wsparcia tylko w specyficznych obszarach, aby były w stanie konkurować o usługi wysokiego rzędu z innymi ośrodkami w Europie i na świecie. Wciąż dużym wyzwaniem pozostaje kwestia integracji zarządzania obszarami metropolitalnymi i lepszej koordynacji rozwoju całego systemu metropolitalnego.

Zidentyfikowana funkcjonalna hierarchia osadnicza miast, uzupełniona o analizę ich obecnego wpływu na otoczenie oraz trendy demograficzne, może stanowić podstawę do dyskusji o tym, które z tych ośrodków powinny być priorytetowo wspierane, zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Analizując sieć osadniczą Polski i jej hierarchię, możemy wyraźnie dostrzec dwa wyzwania dla władzy publicznej – kluczowe cele dla krajowej polityki miejskiej i rozwoju regionalnego. Po pierwsze, odpowiedzialne zarządzanie rozwojem polskich metropolii, a po drugie – wspieranie rozwoju miast niższych rzędów.

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych miast I-III rzędu (2020 r.)

Ryc. 4. Hierarchia funkcjonalna miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu a miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze (według *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020... 2017* i zaktualizowanej listy z roku 2019)

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Źródło: opracowanie © Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR, miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze wg *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR)* – lista 139 miast

Być może nawet należy odwrócić tę kolejność: po pierwsze, wzmacnianie dosyć licznej i kluczowej dla policentrycznego rozwoju, ale w większości trapionej przez kryzys depopulacji grupy miast regionalnych i subregionalnych, a po drugie – dalsze wzmacnianie metropolii.

W tym kontekście należałoby zrewidować założenia programu wsparcia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze w taki sposób, aby wsparcie, które już jest realizowane, uwzględniało w większym stopniu ich specyfikę. Istotny jest tu kontekst przestrzenny – lokalizacja w strefach funkcjonalnych silniejszych miast rdzeniowych (Ryc. 4), a także rola, jaką pełnią w sieci osadniczej, wyrażona m.in. nadwyżką usług centralnych rynkowych (Ryc. 15) czy siłą węzłowości (Ryc. 1, *Załącznik 3*). Dogłębna diagnoza tych miast, wskazanie ich największych barier lub potencjałów, podniesie efektywność interwencji publicznej i umożliwi szybsze osiągnięcie pożądanych efektów.

Analiza hierarchii funkcjonalnej miast jest zatem narzędziem umożliwiającym prowadzenie o wiele bardziej efektywnej polityki regionalnej w zakresie wykorzystywania posiadanych środków i zasobów i tworzy możliwości zwiększenia jej skuteczności. Przyjęte podejście pozwala, poza możliwością określenia rangi społeczno-gospodarczego potencjału miasta i przestrzennego zasięgu jego oddziaływania, na zidentyfikowanie zewnętrznych powiązań ośrodków miejskich wykraczających poza granice administracyjno-terytorialne. Wyrazem konieczności działania ponad granicami administracyjnymi jest obecnie coraz powszechniejsze wykorzystywanie w praktyce planistycznej analiz obszarów metropolitalnych czy miejskich obszarów funkcjonalnych. Umożliwia ono podejmowanie działań planistycznych i zarządczych zgodnych z faktycznie wykształconymi w przestrzeni obszarami ciążenia do miast.

Przeprowadzona w raporcie analiza hierarchii funkcjonalnej miast umożliwia odejście od jednowymiarowej rynkowej interpretacji przestrzennych konsekwencji procesów społeczno-gospodarczych, wyrażających się na ogół jedynie miarą wzrostu (liczba ludności, liczba pracujących) na rzecz szerszej interpretacji miast pod kątem ich roli jako zworników regionów węzłowych. Tym samym podejście to tworzy lepsze podstawy wdrażania mechanizmów naprawczych lub ratunkowych zależnie od stopnia zaawansowania procesów.

Wprowadzenie w problematykę raportu

Miejski system osadniczy jako szkielet dla rozwoju kraju i regionów

Miasta, rozumiane nie tylko jako specyficzna forma osadnictwa, ale również jako bardziej złożony system organizacji społecznej i gospodarczej, są uznawane za jeden z najważniejszych wyznaczników każdej cywilizacji (Christian 2011). Zarówno w starożytności, jak i w historii nowożytnej o znaczeniu miast decydowały ich funkcje centralne – początkowo związane z władzą, religią i handlem. Choć miasta od wieków odgrywają zasadniczą rolę w rozwoju systemów społecznych i gospodarczych poszczególnych cywilizacji, krajów i regionów, to dopiero XIX-wieczna rewolucja przemysłowa zapoczątkowała gwałtowne przyspieszenie procesów urbanizacyjnych i wzrost miast. Adna Ferrin Weber (1899), podsumowując wyniki swoich badań, stwierdza, że najbardziej znaczącym fenomenem społecznym XIX wieku była tendencja do koncentrowania się ludzi w miastach na niespotykaną dotąd skalę, obecna praktycznie we wszystkich krajach zachodniej cywilizacji – a z czasem również w innych krajach i regionach świata podlegających modernizacji. Jak pisał francuski historyk Fernand Braudel: „Miasto jest punktem zwrotnym, gwałtowną odmianą, miejscem, gdzie spełnia się los świata”.

Warto zwrócić również uwagę na dwukierunkowość tych procesów i zależności – z jednej strony to przemiany technologiczne i industrializacja były siłą napędzającą szybki rozwój miast i powstawanie nowych ośrodków, z drugiej – to miasto było tą formą organizacji społeczno-przestrzennej, która umożliwiała rozwój nowych aktywności gospodarczych, absorpcję innowacji i pęd do modernizacji. I choć wraz z koncentracją przestrzenną wkrótce zaobserwowano pojawienie się szeregu tzw. niekorzyści aglomeracji, to jednak korzyści okazały się zdecydowanie przeważające (Cheshire i in. 2014).

Funkcjonowanie, siła i pozycja miast związane są z ich bliższym i dalszym otoczeniem oraz powiązaniem i relacjami z innymi ośrodkami miejskimi.

Każde miasto jest częścią sieci osadniczej i odgrywa w niej określoną rolę w zależności od wykształconych funkcji centralnych i specjalizacji funkcjonalnej. Układ sieci osadniczej jest wynikiem szeregu uwarunkowań i procesów ekonomicznych, geograficznych, politycznych i historycznych.

Z uwagi na to, że obecny układ sieci osadniczej jest w dużej mierze efektem ewolucyjnego rozwoju na przestrzeni setek lat (długiego trwania), to przyjmuje się go czasem jako atrybut uwarunkowań zewnętrznych, niezmiennych – **zapominając, że pozycja i rola miast podlegają nieustannej zmianie pod wpływem wielu czynników, i zewnętrznych, i wewnętrznych.**

Funkcjonowanie, siła i pozycja miast związane są z ich bliższym i dalszym otoczeniem oraz powiązaniem i relacjami z innymi ośrodkami miejskimi.

Niemale znaczenie mają tu również świadome bądź nieświadome (co do konsekwencji i skutków ubocznych) decyzje polityczne związane np. z reformą terytorialnych struktur administracyjnych, lokalizacją różnego rodzaju inwestycji gospodarczych czy rozwojem infrastruktury komunikacyjnej.

Kształtowanie się układu osadnictwa miejskiego w Polsce

Nie inaczej jest w przypadku współczesnej sieci polskich miast, która składa się z jednostek osadniczych powstałych w różnych okresach historycznych, podlegających przez lata wpływom różnych systemów organizacyjnych i politycznych w związku m.in. z zaborami czy zmianami granic po II wojnie światowej. **Na obszarze współczesnej Polski procesy masowej urbanizacji związanej przede wszystkim z industrializacją były w większości opóźnione w stosunku do krajów zachodnioeuropejskich;** do tego etap rozwoju przemysłu na dużą skalę nastąpił lub został zintensyfikowany (jak w przypadku starszych okręgów przemysłowych, takich jak GOP) w okresie PRL, a więc w systemie gospodarki centralnie planowanej, która kładła nacisk z jednej strony na rozwój surowcowych okręgów przemysłowych, z drugiej zaś promowała doktrynę równomiernego uprzemysłowienia kraju. **Panująca wówczas doktryna społeczno-gospodarcza doprowadziła do powstania tzw. ułomnej urbanizacji – rozwój infrastruktury miejskiej i usług często nie nadążał za gwałtownym rozwojem funkcji przemysłowych** (Zagożdżon 1983: 68; Węgleński 1992: 35; Szymańska 2002: 68).

Na zmiany ustrojowe, które nastąpiły w naszym kraju po 1989 r., nałożył się wpływ szerszych procesów gospodarczych związanych z postępującą globalizacją. Dlatego, charakteryzując zmiany urbanizacyjne w krajach post-socjalistycznych, Luděk Sýkora (2009) pisze o **podwójnym przejściu (double transition) – polskie miasta i regiony podlegały głębokim przeobrażeniom w związku z gwałtownym przejściem od gospodarki centralnie sterowanej do wolnorynkowej; jednocześnie musiały się mierzyć z wyzwaniem globalizującej się gospodarki.** Pozycja miast w sieci, ich ranga, stopień skomunikowania i uwarunkowania gospodarcze (np. stopień zdyspersyfikowania bazy ekonomicznej oraz jej monofunkcyjność) w ogromnym stopniu wpływały na sposób radzenia sobie z owymi wyzwaniami. Hegemonia podejścia neoliberalnego w politykach rozwojowych na wszystkich poziomach zarządzania terytorialnego w Polsce w dobie transformacji ustrojowej i gospodarczej (Sagan 2016) pogłębiała tylko dysproporcje rozwojowe pomiędzy najszybciej rozwijającymi się dużymi ośrodkami miejskimi a mniejszymi miastami i obszarami peryferyjnymi, położonymi poza bezpośrednim zasięgiem

oddziaływania metropolii. Zasięg tego oddziaływania systematycznie się kurczył wraz z likwidacją połączeń kolejowych i autobusowych.

Dariusz Sokołowski (2006: 8) zauważa, że w związku ze złożonością tych procesów „nie ma zgodności poglądów na temat kierunku przeobrażeń hierarchii miast w warunkach radykalnych przemian struktur społecznych, gospodarczych i politycznych”. Autor ten zwraca również uwagę na tendencje, które już są obserwowane: 1) **wzrost znaczenia struktur sieciowych i współpracy pomiędzy ośrodkami wyższego rzędu, w tym pojawienie się ośrodków o znaczeniu międzynarodowym i globalnym; 2) zmiany zasięgu i charakteru usług centralnych na niższych szczeblach hierarchii¹, w związku ze zmianami w dziedzinie środków transportu i łączności, ale także rozwojem e-usług i e-handlu.** Zdaniem D. Sokołowskiego (2006: 9) wzrastający stopień umiędzynarodowienia gospodarki krajowej i wkraczanie w postindustrialną fazę rozwoju zdradzają tendencje do rozmywania struktur osadniczych oraz ich petryfikacji. Badacz ten zwraca również uwagę na polaryzację ośrodków w Polsce, polegającą na redukcji dotychczas istniejących struktur wieloszczeblowych na rzecz mniejszej liczby rzędów przy równoczesnym zwiększaniu się dystansu dzielącego miejsca centralne rzędów skrajnych. Podobny scenariusz przemiany sieci hierarchicznej kreślił sam Christaller (1933, część III), który przewidywał zanikanie najniższych szczebli hierarchii (VII rzędu) w sytuacji spadku liczby ludności obszarów wiejskich. Jak wynika jednak z obserwacji współcześnie zachodzących silnych procesów suburbanizacji metropolii czy największych aglomeracji, istnieje duże prawdopodobieństwo powstawania dodatkowych poziomów wśród najwyższych szczebli hierarchii (I–III rzędu).

Co dalej z policentrycznością Polski?

Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie o kierunki przekształceń sieci osadniczej jest ważne nie tylko z teoretycznego punktu widzenia, ale ma również niezwykle istotne implikacje praktyczne; w szczególności w kontekście celów polityki zrównoważonego rozwoju terytorialnego kraju. W gospodarce przestrzennej w jej klasycznym rozumieniu, np. A. Lösch (1940), przyjmuje się, że **dobrze zorganizowany (spójny i policentryczny) system miejski jest**

W licznych współczesnych opracowaniach naukowych i strategicznych podkreśla się policentryczny charakter miejskiej sieci osadniczej jako wyjątkowy atut, sprzyjający realizacji polityki spójności i wyrównywania szans rozwojowych pomiędzy regionami.

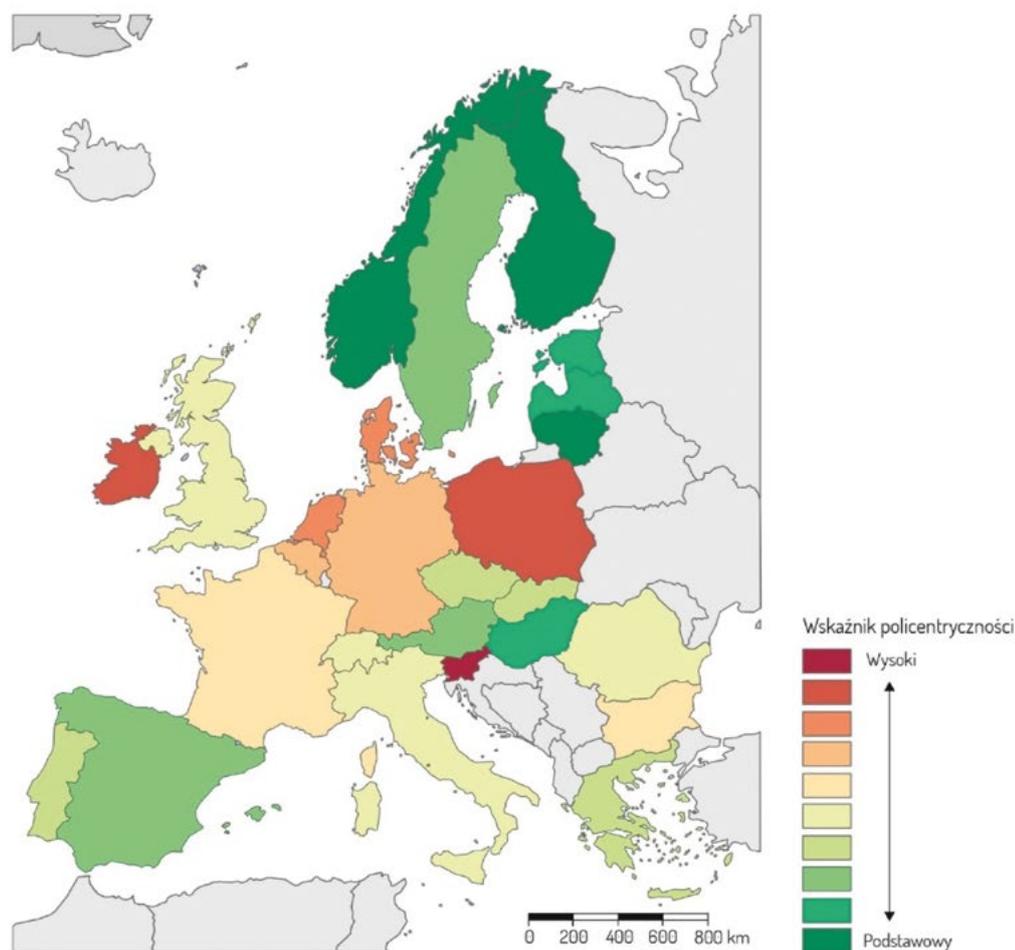
¹ W pracy jako synonim „szczebli hierarchii” stosujemy „rzędy”.

istotnym czynnikiem zrównoważonego rozwoju regionu i kraju. Tym samym, aby wdrażanie polityk miejskich było skuteczne, należy określić rolę pełnioną przez poszczególne ośrodki miejskie – zastanowić się nad pozycją miast w hierarchicznej sieci osadniczej i wskazać, które są w tej sieci predysponowane do pełnienia roli kluczowych ogniw.

W licznych współczesnych opracowaniach naukowych i strategicznych podkreśla się policentryczny charakter miejskiej sieci osadniczej jako wyjątkowy atut, sprzyjający realizacji polityki spójności i wyrównywania szans rozwojowych pomiędzy regionami (Kunzmann, Wegener 1991; Vandermotten i in. 2007). Autorzy jednego z największych opracowań badawczych poświęconych zagadnieniu policentrycznego rozwoju w Europie (ESPON 111 2005: 7) słusznie zwracają uwagę na fakt, że **policentryczność nie jest celem samym w sobie, ale może być traktowana jako potencjał i środek sprzyjający realizacji takich celów w ramach polityk publicznych**, jak zwiększenie ekonomicznej konkurencyjności państw i regionów, spójność terytorialna i społeczna czy rozwój zrównoważony. **Ośrodki miejskie pełnią/mogą pełnić wobec swojego otoczenia (zaplecza) rolę stymulującą rozwój lokalny i regionalny jako tzw. bieguny wzrostu (ośrodki wzrostu)** (zob. Paelinck 1965; Boudeville 1966; Grzeszczak 1999; Sobala-Gwosdz 2005, 2023c), ale także oferują dostęp do szeregu usług – w języku teorii określanych mianem usług centralnych (Christaller 1933/1966). Na rolę tę, w sposób bardziej obrazowy, wskazuje Rafał Matyja (2021: 15), pisząc, że „**Miasta są dziś [...] głównie węzłami sieci o różnej skali oferowanych usług [...] oraz mniej lub bardziej atrakcyjnymi rynkami pracy**”. Prostą poradę medyczną uzyskamy w pobliskim ośrodku powiatowym, z poważniejszym problemem pojedziemy do miasta wojewódzkiego. W tym właśnie sensie jesteśmy nie tylko mieszkańcami konkretnej miejscowości, ale także klientami miejskiej sieci”.

Wspomniany już raport zrealizowany w ramach projektu ESPON 111 (2005) **wskazuje Polskę jako kraj o jednym z najwyższych wskaźników policentryczności w Europie, z bardzo dobrze wykształconą i gęstą, hierarchiczną siecią osadniczą** (Ryc. 5). Zarówno niniejsze badanie przemian polskiej hierarchii osadniczej, jak i pozostałe badania przeprowadzone w ramach cyklu raportów Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR o urbanizacji w Polsce wskazują jednoznacznie, że **policentryczna struktura osadnicza naszego kraju ulega przyspieszającym dynamicznym zmianom w kierunku coraz silniejszej polaryzacji rozwoju dużych miast i aglomeracji miejskich oraz wyludnianiu się obszarów peryferyjnych i kurczeniu się miast**

(...) policentryczna struktura osadnicza naszego kraju ulega przyspieszającym dynamicznym zmianom w kierunku coraz silniejszej polaryzacji rozwoju dużych miast i aglomeracji miejskich oraz wyludnianiu się obszarów peryferyjnych i kurczeniu się miast średnich i małych, położonych poza bezpośrednim zasięgiem oddziaływania kilku największych ośrodków...

Ryc. 5. Wskaźnik policentryczności w Europie w 2005 r.

Źródło: ESPON 111(2005: 77)

średnich i małych, położonych poza bezpośrednim zasięgiem oddziaływania kilku największych ośrodków (Piech i in. 2024). Optymizmem nie napawa również stopień skomunikowania miast mających pełnić rolę węzłów w sieci osadniczej Polski (Komornicki, Śleszyński, Węclawowicz 2006; Guzik i Kołós 2015, 2021; Guzik i in. 2020a-b, 2021a-d; Komornicki i Rosik 2022; Mróz i Štraub 2023).

Pytanie zasadnicze brzmi: czy jesteśmy w stanie w ramach polityk publicznych przeciwdziałać procesowi centralizacji i osłabiania policentrycznej struktury osadniczej kraju? A także: czy powinniśmy w ogóle stawiać sobie taki cel, a jeśli tak, to w imię czego? Wysoki poziom policentryczności nie wpływa automatycznie na tempo rozwoju gospodarczego (Veneri, Bulgarasi 2010; Brezzi, Veneri 2014; Urso 2016), nie gwarantuje dobrej dostępności usług i ich wysokiej jakości czy też dużej liczby miejsc

pracy, jednak niewątpliwie jest to olbrzymi potencjał umożliwiający prowadzenie bardziej zrównoważonej terytorialnie polityki rozwoju i zmniejszanie dysproporcji pomiędzy centrami rozwojowymi a peryferiami. Ten mechanizm dobrze tłumaczy (opisane niżej) teorie, które stanowiły punkt wyjścia dla przeprowadzonych badań. Teoretyczne i empiryczne uzasadnienie wartości wynikających z policentrycznego i hierarchicznego charakteru sieci osadniczej jest ważne – zwłaszcza gdy mowa o zasadzie prowadzenia polityki opartej na wiedzy (*evidence based policy*).

Nie można jednak abstrahować od założeń normatywnych – uznania, że istnienie sieci dobrze funkcjonujących miast, umownie określanych mianem średnich i małych, jest olbrzymią wartością – nie tylko z punktu widzenia ich mieszkańców i społeczności lokalnych, które tworzą, ale także bardziej peryferyjnych regionów, obszarów wiejskich, dla których te ośrodki wciąż pełnią istotne funkcje obsługi.

O tym normatywnym imperatywie policentryczności pisze w swej wnikliwej analizie historycznej i społecznej Rafał Matyja (2021: 414): „Większość [miast średnich – red.] znalazła się poza obszarem zainteresowania władz, a [...] objęcie opieką «miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze» wskazuje na skrajnie defensywne myślenie o tym niezwykle istotnym elemencie sieci miejskiej. Tymczasem to od pomysłu na te miasta zależy realna policentryczność polskiej przestrzeni. Policentryczność, której codzienną treścią jest powszechny dostęp do miasta, sytuacja, gdy mieszkańcy różnych części kraju mają w bliskim zasięgu zarówno ośrodek powiatowy, jak i trochę większy, oferujący dodatkowe usługi, atrakcje czy możliwości. [...] Trzecia dekada XXI wieku może się okazać w tej sferze decydująca, przesądzająca o tym, jaki będzie realny zasięg «życia po miejsku»”.

W pełni zgadzamy się także z autorem *Miejskiego gruntu*: „Poszukiwanie pomysłu na kilkadziesiąt polskich miast, które nie są pełnowartościowymi metropoliami, a których nie wolno sprowadzać do roli nieszczęśliwie przerośniętych ośrodków powiatowych, będzie jednym z najciekawszych procesów następujących dwóch, trzech dekad” (Matyja 2021: 415). Mamy nadzieję, że niniejsze opracowanie choć w niewielkim stopniu stanie się częścią owego procesu.

Nie można jednak abstrahować od założeń normatywnych – uznania, że istnienie sieci dobrze funkcjonujących miast, umownie określanych mianem średnich i małych, jest olbrzymią wartością – nie tylko z punktu widzenia ich mieszkańców i społeczności lokalnych, które tworzą, ale także bardziej peryferyjnych regionów, obszarów wiejskich, dla których te ośrodki wciąż pełnią istotne funkcje obsługi.

„Nie ma nic bardziej praktycznego niż dobra teoria”

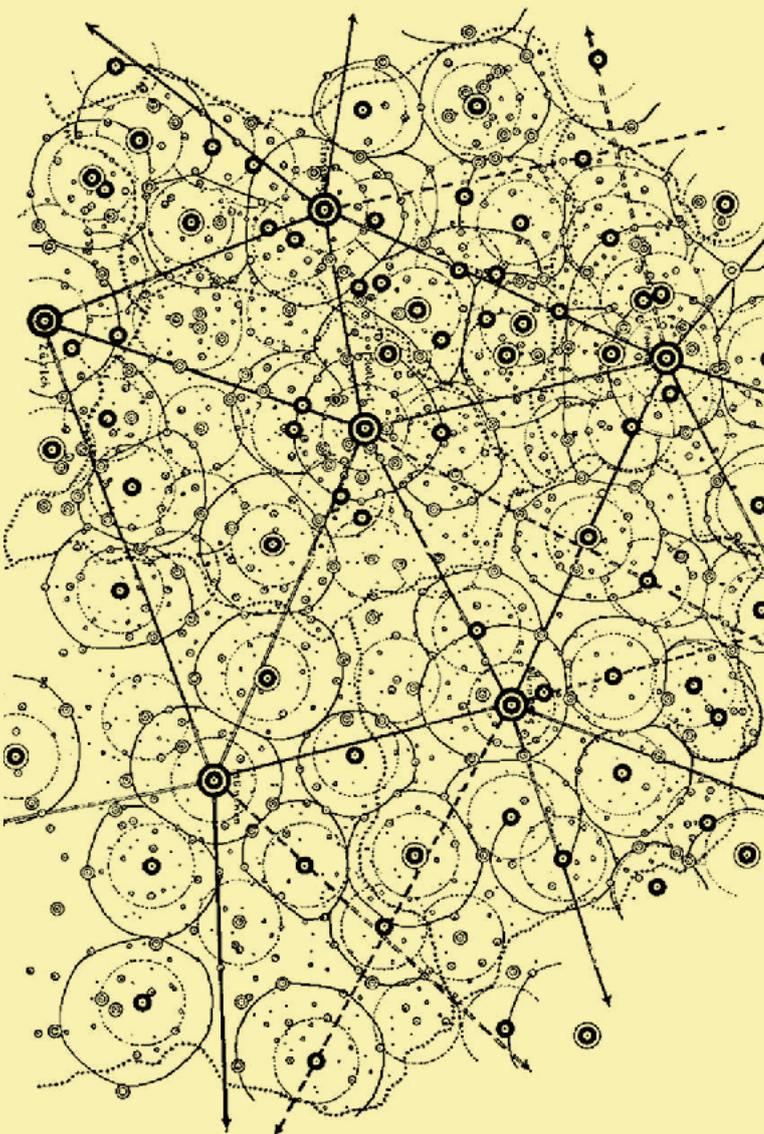
Choć przeprowadzone badanie ma wymiar przede wszystkim praktyczny (implikacje dla polityki), to jednocześnie zarówno same badania, jak i proces wnioskowania oraz tworzenia rekomendacji wyływają z przesłanek teoretycznych.

Jak zauważają Bolesław Domański i Krzysztof Gwosdz (2010:10):
„Siła i potencjał rozwojowy miast tkwi w nich samych, w ich bezpośrednim zapleczu, a także w synergii, jaką tworzą z innymi miastami w odpowiednio spójnej i policentrycznej sieci miast”. Dwie główne teorie wyjaśniające geograficzno-ekonomiczny wymiar rozwoju miast i kształtowania się miejskiej sieci osadniczej opierają się na założeniu, że czynniki miastotwórcze związane są z działalnościami świadczonymi na rzecz obszarów i ludności spoza samego miasta – odpowiadają na popyt jego bliższego i dalszego otoczenia.

Docenienie rozwoju endogenicznego tkwiącego w sile i potencjale usług centralnych może niewątpliwie pomóc w dążeniach do zrównoważonego rozwoju oraz w zachowaniu spójności społeczno-gospodarczej i przestrzennej, które to cele przyświecają głównym dokumentom strategicznym związanym z rozwojem kraju, tj. *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030*, *Krajowej Polityki Miejskiej 2030* czy *Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*.

Teoria bazy ekonomicznej

W myśl teorii bazy ekonomicznej Wernera Sombarta (w Polsce zob. Dziewoński 1971; Jerczyński 1971, 1973; Sokołowski 2008; Gwosdz, Ciechowski, Micek 2010) na rozwój miasta wpływają dwa typy działalności gospodarczych: egzogeniczne, czyli ukierunkowane na popyt zewnętrzny, i endogeniczne – związane z obsługą samych mieszkańców i firm funkcjonujących w obrębie miasta. Funkcje egzogeniczne są priorytetowe dla rozwoju miasta, ponieważ to one przede wszystkim prowadzą do powstania wartości dodanej w postaci dodatkowego popytu na różnego rodzaju dobra i usługi, ale także rosnącego dochodu rozporządzalnego pracowników, co z kolei generuje tzw. efekty mnożnikowe. Pojawienie się efektów mnożnikowych napędza z kolei wzrost sektora endogenicznego. Upraszczając: **miasto nie istnieje tylko samo dla siebie (funkcje endogeniczne), ale jego siła i sukces zależą od tego, jak bardzo potrzebne jest otoczeniu (funkcje egzogeniczne) i jak szeroki jest ten wpływ**. Mieszkańcy „potrzebnego miasta” bogacą się i napędzają rozwój rynku wewnętrznego (działalności endogenicznych).

Źródło: W. Christaller (1933)

Teoria ośrodków centralnych Waltera Christallera

Teoria ośrodków centralnych Waltera Christallera (1933) wyjaśnia z kolei hierarchiczny charakter i przestrzenne prawidłowości rozwoju sieci osadniczej. Omawiamy ją w tym miejscu nieco szerzej, ponieważ to ona stanowi główny fundament teoretyczny i metodologiczny dla badań, które prezentujemy w niniejszej publikacji. Choć teoria ta stworzona została w oparciu o obserwacje prawidłowości rozmieszczenia i funkcjonowania miast w określonym ustroju ekonomicznym, w danym czasie i przestrzeni, to do dziś oferuje bardzo atrakcyjny model wyjaśniający, który może stanowić punkt wyjścia dla analizy przemian sieci osadniczej z punktu widzenia zróżnicowania dostępności usług centralnych świadczonych w przestrzeni kraju. Podobnie jak w przypadku teorii bazy ekonomicznej, Christaller założył, że o rozwoju i znaczeniu miast decydują takie działalności (funkcje centralne), które obsługują obszar większy niż samo miasto. Funkcje centralne mogą mieć jednak różny charakter i zasięg rynkowy, dlatego dzieli się je na usługi i dobra wyższego i niższego rzędu.

Usługi wyższego rzędu cechuje rzadsze występowanie i szerszy zasięg przestrzenny (np. filharmonia), a usługi niższego rzędu są powszechniejsze i obsługują mniejszy obszar (np. warsztat samochodowy). Obserwując prawidłowości rozmieszczenia różnego rodzaju dóbr centralnych w miastach południowych Niemiec, Christaller doszedł do wniosku, że tworzą one hierarchiczną i w miarę regularną sieć, w której o pozycji (randze) miasta decyduje stopień rozwoju funkcji wyższego rzędu. Choć teoria ta opiera się na licznych uproszczeniach i pomija m.in. rozwój miast oparty na wyspecjalizowanych funkcjach przemysłowych, to jednocześnie bardzo dobrze oddaje znaczenie policentrycznego i hierarchicznego układu osadniczego dla zrównoważonego rozwoju całego terytorium. W momencie gdy z tego systemu usuniemy wybrane miasta, sieć staje się rzadsza, a zaplecza większe, co w praktyce oznacza, że spada dostępność wielu usług podstawowych dla mieszkańców i firm znajdujących się na danym obszarze. To z kolei sprawia, że obszar ten słabiej się rozwija, jest mniej atrakcyjny, staje się obszarem bardziej peryferyjnym.

Współcześnie mamy do czynienia z wieloma innymi czynnikami, które sprawiają, że model christallerowski coraz mniej przystaje do rzeczywistości. Wpływ na dostępność i zasięg usług rynkowych różnego rodzaju mają przede wszystkim ogromne zmiany, jakie zaszły w możliwościach szybkiego transportu oraz komunikacji na odległość. Zmienia się również charakter otoczenia miast, przeobrażeniom w związku z intensyfikacją rolnictwa uległy obszary wiejskie. Przemiany te w oczywisty sposób wpływają również na same miasta i przekształcenia sieci osadniczej. Wcześniej w krajach zachodnich, a współcześnie również w Polsce obserwujemy przyspieszenie procesów metropolizacji i suburbanizacji połączone z wyludnianiem się obszarów bardziej peryferyjnych, utratą funkcji oraz kurczeniem się wielu miast średnich i małych.

Hierarchia miast i przemiany sieci osadniczej zbadane — i co dalej?

Przeprowadzone badanie jest zarówno diagnozą współczesnej (2020) sieci miast w ujęciu hierarchiczno-przestrzennym (stopklatka), polegającą na wnikliwej identyfikacji i analizie wyposażenia miast w usługi centralne w ujęciu dynamicznym (historycznym), a zrealizowanych z wykorzystaniem danych pochodzących z książek telefonicznych (*Ogólnopolski Spis Teleadresowy 1990*). Takie ujęcie pozwoliło na wskazanie zasadniczych kierunków ewolucji rangi miast i tym samym przemian całej sieci w warunkach wolnorynkowej gospodarki oraz dominujących procesów metropolizacji i suburbanizacji. To z kolei stanowi punkt wyjścia do przeprowadzenia dyskusji i wskazania wniosków odnoszących się przede wszystkim do kwestii polityk: miejskiej, regionalnej i rozwoju kraju.

W dyskursie naukowym i publicznym często wskazuje się, że Polska oraz inne kraje Europy Środkowej podążają w kierunku zachodniego kręgu społecznego, gospodarczego i kulturowego. Wraz z otwarciem się kraju na zachodnią sferę kulturową i gospodarczą zmianie uległy trajektorie rozwojowe ośrodków miejskich. Z jednej strony wskazuje się na kluczowe znaczenie napływu zagranicznego kapitału oraz technologii dla modernizacji Polski. Z drugiej strony krytycy transformacji zwracają uwagę na skupienie się impulsów rozwojowych w obrębie większych miast, przy jednoczesnej degradacji znaczenia ośrodków średnich i małych. Kontrowersje wokół przemian roli miast niższej rangi opisane zostały w licznych publikacjach, znajdują też swoje rozwinięcie w innej części niniejszego opracowania (zob. rozdział: *Zmiany w hierarchii funkcjonalnej miast w latach 1990–2020*).

Przez ostatnie trzy dekady nasz kraj, polskie miasta i regiony podlegały intensywnej transformacji i modernizacji, nieustannie się rozwijając.

Bardzo ważnym czynnikiem stymulującym ten rozwój było wstąpienie Polski do Unii Europejskiej i wdrażanie polityki spójności w oparciu o redystrybucję funduszy europejskich. Pomijając zagrożenia związane ze wstrzymaniem napływu środków zewnętrznych z przyczyn politycznych (stan na 2023 r.), możemy zaryzykować twierdzenie, że dotychczasowy model wspierania i równoważenia terytorialnego rozwoju kraju dobiega końca. Ta sytuacja, jak również rosnące prawdopodobieństwo wystąpienia kolejnych tzw. czarnych łabędzi, np. w związku z sytuacją geopolityczną (wojna w Ukrainie i jej konsekwencje), sprawiają, że polityka rozwoju kraju oraz będące jej składową polityka regionalne i polityka miejska powinny być jeszcze bardziej ukierunkowane na priorytety.

„Panowie, skończyły się nam pieniądze. Musimy zacząć myśleć” – to zdanie, przypisywane raz Winstonowi Churchillowi, innym razem nowozelandzkiemu chemikowi i laureatowi Nagrody Nobla – Ernestowi Rutherfordowi, może niebawem okazać się bardzo trafne w kontekście dalszego prowadzenia polityki rozwoju w naszym kraju. Zresztą nie tylko z uwagi na ewentualny brak lub zmniejszenie strumienia funduszy zewnętrznych, ale także (jeśli nie przede wszystkim) z uwagi na stojące przed nami wyzwania demograficzne i środowiskowe. Parafrazując: **Panowie i Panie! Kończy się „szafowanie darami europejskimi”, mieszkańców ubywa, społeczeństwo się starzeje, miasta się kurczą, tracimy cenne zasoby przyrodnicze... Nie stać nas już na ekstensywnie i chaotyczne zagospodarowywanie terenów podmiejskich, coraz trudniej będzie nam utrzymać wysoki poziom i przyzwoitą dostępność kosztownych usług publicznych... Najwyższy czas zacząć prowadzić bardziej racjonalną i ukierunkowaną politykę rozwoju w wymiarze terytorialnym.**

Mamy nadzieję i głęboko wierzymy, że ten raport przyczyni się do zainicjowania poważnej debaty o tym, jak możemy, w ramach polityk publicznych i przy wykorzystaniu dostępnych narzędzi, przeciwdziałać negatywnym skutkom metropolizacji oraz coraz większej centralizacji sieci osadniczej, a identyfikacja najbardziej zagrożonych ogniw w tej sieci pozwoli na podjęcie działań skrojonych na ich konkretne potrzeby.

Zidentyfikowana w ramach badań i przedstawiona w niniejszym raporcie klasyfikacja miast według pozycji, jaką zajmują w systemie osadniczym Polski, będzie punktem odniesienia dla badań ich rozwoju w ramach II etapu długofalowego programu badawczego Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR. W ramach raportów poświęconych poszczególnym grupom miast postaramy się przyjrzeć znacznie bliżej fundamentom i filarom rozwojowym każdego z ośrodków subregionalnych, regionalnych i metropolitalnych. Celem tego ambitnego przedsięwzięcia będzie zidentyfikowanie szczegółowych uwarunkowań, barier i potencjałów rozwojowych pod kątem możliwości optymalizacji wsparcia rozwoju tych ośrodków z poziomu polityk krajowych i regionalnych. Jesteśmy przekonani, że wyniki oraz wnioski i rekomendacje będą mogły zostać wykorzystane również dla potrzeb kształtowania lokalnych polityk miejskich.

Cele i metody badawcze

Struktura opracowania

Niniejsza praca złożona jest z kilku rozdziałów. Omówienie podstaw teoretycznych, badania empiryczne oraz wnioski i rekomendacje zaprezentowane zostały w trzech pierwszych rozdziałach: *Krótko i na temat*, *Kluczowe wnioski* oraz *Rekomendacje dla polityk na poziomie krajowym*. Zasadnicza, pogłębiona treść raportu zawarta jest w czwartym rozdziale i zawiera wprowadzenie w tematykę badawczą oraz jej tło teoretyczne. Oprócz tego w opracowaniu znajdują się rozdziały traktujące o celu, zakresie i metodach badania oraz podstawowych pojęciach i uwagach interpretacyjnych. Fragment raportu z opisem rezultatów empirycznych podzielony został na trzy części w ramach rozdziału *Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce – wyniki badania*. Pierwsza z nich – *Charakterystyka wyróżnionych poziomów hierarchicznych miast* – stanowi opis aktualnej struktury osadniczej kraju (na 2020 r.), z podziałem na siedem rzędów miast, która wyłania się z analizy wyposażenia ośrodków w centralne funkcje rynkowe i nierynkowe. Podrozdział ten analizuje również hierarchię osadniczą kraju, uwzględniając siłę ośrodków miejskich w odniesieniu do ich obszarów metropolitalnych (I-II rząd) oraz miejskich obszarów funkcjonalnych (III rząd). Druga część empiryczna poświęcona została zestawieniu i opisowi najważniejszych zmian w hierarchii funkcjonalnej miast Polski w latach 1990–2020, w trakcie przygotowywania raportu założono bowiem, że trzydzieści lat transformacji społeczno-gospodarczej mogło w znaczący sposób wpłynąć na siłę i pozycję części ośrodków (np. tych tracących status stolicy województwa w wyniku reformy samorządowej z 1999 r.). Jako ważne uzupełnienie prezentowanych w raporcie danych traktować można ostatni z rozdziałów o charakterze empirycznym – *Zróźnicowanie ośrodków w zakresie nadwyżki/niedoboru rynkowych usług centralnych* – zrealizowany na podstawie badań obszarów obsługi wyznaczonych metodą grawitacyjną.

Cele i pytania badawcze

Celem badania było dokonanie identyfikacji kluczowych aspektów struktury przestrzennej i funkcjonalnej miejskiej sieci osadniczej w Polsce. W tym kontekście skupiliśmy się na określeniu:

- hierarchii ośrodków centralnych uwzględniającej potencjał całego obszaru metropolitalnego czy miejskiego obszaru funkcjonalnego,
- zmian w hierarchii funkcjonalnej miast Polski w latach 1990–2020,
- przestrzennego zakresu oddziaływania miast w 2020 r.,
- siły oddziaływania miast na otoczenie/obszar obsługi,
- roli hierarchii funkcjonalnej miast w kształtowaniu polityk krajowych i regionalnych.

W ramach opracowania poszukiwano odpowiedzi na następujące pytania szczegółowe:

1. Jak kształtowała się ranga miast Polski w systemie osadniczym kraju w 1990 r.?
2. Jakie typy ośrodków miejskich zanotowały wzrost swojej pozycji w hierarchii funkcjonalnej, a które z nich doświadczyły spadku w latach 1990–2020?
3. W jaki sposób rozwój i potencjał obszarów metropolitalnych oraz miejskich obszarów funkcjonalnych przyczyniają się do zmian w pozycji poszczególnych ośrodków w hierarchii funkcjonalnej?
4. Jakie elementy i uwarunkowania wpływają na kształtowanie się przestrzennego zasięgu oddziaływania miast?
5. Które ośrodki, na podstawie hierarchii funkcjonalnej miast, pełnią kluczową rolę jako punkty odniesienia i wyznaczniki dla kształtowania polityk krajowych i regionalnych?

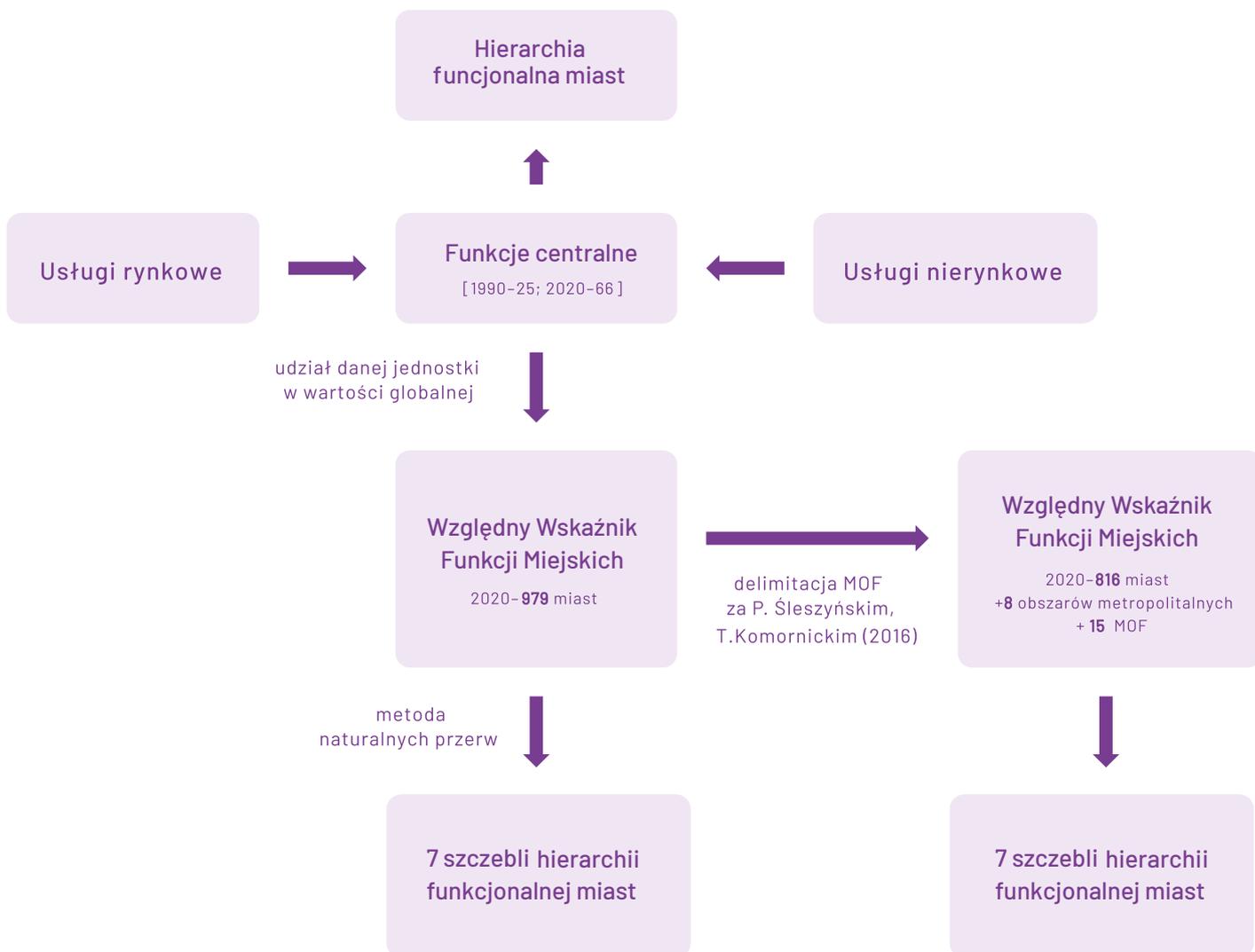
Metody badania hierarchii funkcjonalnej miast

Przeprowadzone analizy dotyczące hierarchii funkcjonalnej miast w 2020 r. skupiają się na 979 miejscowościach w Polsce², które 1 stycznia 2023 r. posiadały prawa miejskie. Aby ukazać zmiany w wyposażeniu w funkcje centralne w okresie od 1990 do 2020 r., przy określeniu hierarchii w roku 1990 uwzględniono 927 miejscowości, z których 832 posiadały wtedy prawa miejskie. Analiza hierarchii miejskiej uwzględniająca obszary metropolitalne (I-II rząd) oraz miejskie obszary funkcjonalne (III rząd) została przeprowadzona dla 816 jednostek w 2020 r. Obejmuje ona 8 obszarów metropolitalnych (warszawski, katowicki³, krakowski, trójmiejski, wrocławski, poznański, łódzki i szczeciński), 15 miejskich obszarów funkcjonalnych (Lublin, Bielsko-Biała, Bydgoszcz, Białystok, Rzeszów, Toruń, Kielce, Olsztyn, Częstochowa, Radom, Opole, Zielona Góra, Koszalin, Gorzów Wielkopolski oraz aglomeracja rybnicka), a także 795 miast (Ryc. 6).

Aby ukazać zmiany w wyposażeniu w funkcje centralne w okresie od 1990 do 2020 r., przy określeniu hierarchii w roku 1990 uwzględniono 927 miejscowości, z których 832 posiadały wtedy prawa miejskie.

² Badanie hierarchii miast przeprowadzone przez A. Sobalę-Gwosdz (2023a) zostało uzupełnione o miasta, które 1 stycznia 2023 r. posiadały prawa miejskie.

³ GZM+ obejmuje katowicki OM według delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), która zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Ryc. 6. Schemat postępowania badawczego

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

Delimitację obszarów metropolitalnych oraz miejskich obszarów funkcjonalnych w niniejszej pracy przyjęto za P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016: 475)⁴. Czynnikiem decydującym o jej wyborze było zastosowanie jednolitej procedury i kryteriów dla wszystkich jednostek administracyjnych w kraju oraz hierarchiczne podejście do procesu wyznaczania zasięgu miejskich obszarów funkcjonalnych. Inne dostępne delimitacje, opracowane na potrzeby planów zagospodarowania przestrzennego województw (PZPW) czy strategii rozwoju województw (STW), różnią się między sobą zastosowanymi metodami i kryteriami. Dodatkowym argumentem za wybraną delimitacją była jej spójność, wynikająca z równego traktowania miast w układach polifunkcyjnych (uwzględniająca jako obszar rdzeniowy nie tylko miasto

⁴ Delimitacja zdefiniowana na podstawie hierarchii jednostek administracyjnych i uwzględniająca funkcje administracyjno-osadnicze, powiązania funkcjonalne, funkcje gospodarcze i charakter morfologiczny gmin.

stołeczne, ale i pozostałe miasta). Tego typu podejście nie zostało zastosowane w najnowszej delimitacji zaproponowanej przez P. Churskiego i in. (2023), która świadomie odrzuca hierarchiczną klasyfikację miejscowości względem miasta centralnego wyższego rzędu, koncentrując się bardziej na wyodrębnieniu obszarów funkcjonalnych o cechach wewnętrznych peryferii. Trzecim argumentem była zgodność tej delimitacji z wcześniejszą pracą P. Śleszyńskiego (2013) dotyczącą delimitacji MOF ośrodków wojewódzkich, która została zastosowana w innych badaniach przeprowadzonych przez Instytut Rozwoju Miast i Regionów (IRMiR), w tym w analizach gospodarczych. Umożliwia to porównywanie danych w obrębie tak samo zdefiniowanych obszarów metropolitalnych. Wybór konkretnej delimitacji przez autorów był podyktowany głównie jej spójnością z założeniami przyjętymi w opracowaniu oraz możliwością porównania danych w ramach MOF z innymi opracowaniami IRMiR. Celem autorów nie była ocena ani porównanie dostępnych delimitacji, czy to przeprowadzonych dla wszystkich miejskich obszarów funkcjonalnych⁵, czy dla wybranych miast w poszczególnych województwach. Autorzy sprawdzili jedynie, w jakim stopniu wybór konkretnej delimitacji na etapie wyznaczenia hierarchii funkcjonalnej miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych może wpływać na pozycję miast w tej hierarchii. Stwierdzili, że taka zależność nie występuje, a różnice między poszczególnymi delimitacjami są minimalne ze względu na to, że dotyczyły głównie pojedynczych gmin znajdujących się na zewnętrznej granicy miejskich obszarów funkcjonalnych.

Analizę hierarchii funkcjonalnej w ramach obszarów funkcjonalnych ograniczono do miast I–III rzędu. Wynikało to z najbardziej widocznej strefy oddziaływania efektów rozprzestrzeniania, związanych z funkcjami centralnymi, mierzonymi wskaźnikami takimi jak wartość zapożyczona Alonso i nadwyżka usług rynkowych o charakterze centralnym. W przypadku miast poniżej III rzędu efekty rozprzestrzeniania również występują, ale wiążą się bardziej z występowaniem w obszarach funkcjonalnych działalności wyspecjalizowanych (np. stref gospodarczych), które co najwyżej pośrednio mogą wpływać na nieznaczną zmianę rangi tych miast w układzie ośrodków centralnych. Pojawia się tu również większy problem z delimitacją ich miejskich obszarów funkcjonalnych, gdyż m.in. ze względu na dużą dynamikę inwestycyjną pomiędzy 2011 a 2021 r. (która wpływa na skalę dojazdów do pracy) wymagają one weryfikacji przy użyciu najnowszych danych z Narodowego Spisu Powszechnego (NSP) z 2021 r. Autorzy, świadomi wpływu zaplecza na rozwój miast, próbowali uchwycić te relacje poprzez konstrukcję syntetycznego wskaźnika węłowości, obejmującego siedem wskaźników cząstkowych, m.in. wskaźniki centralności, dojazdy do szkół, dojazdy do pracy (zob. Ryc. 3 oraz rozdział *Siła węłowości*). Bardziej szczegółowe badania, uwzględniające analizy stref funkcjonalnych wszystkich miast z wykorzystaniem najnowszych danych, będą przedstawione przez IRMiR w kolejnych opracowaniach.

5 Szczegółowe różnice w stosowanych podejściach metodycznych w dotychczasowych delimitacjach szerzej zostały omówione w pracy P. Churskiego i in. (2023).

Identyfikacji funkcji centralnych dokonano dzięki bazie instytucjonalnej zbudowanej przy wykorzystaniu różnorodnych zbiorów danych. Dla 1990 r. były to dane GUS oraz *Ogólnopolski Spis Teleadresowy* (1990), natomiast dla 2020 r. dane GUS, a także inne informacje uzupełniające możliwe do pozyskania z rejestrów publicznych. Dużą wartość badawczą stanowiły również dane pozyskane w ramach kwerend internetowych (np. Panoramy Firm – zob. *Załącznik 1*).

Aby wyliczyć wskaźnik centralności, w raporcie oparto się na metodologii zaproponowanej przez Agnieszkę Sobalę-Gwosdz (2023a). Usługi (działalności) centralne dla roku 1990 zostały określone na podstawie 25 działalności usługowych⁶, a dla 2020 r. wzięto pod uwagę 66 rodzajów takich działalności (zob. *Załącznik 1*). Zostały one dobrane w taki sposób, aby wykazać zróżnicowanie nie tylko w całym zbiorze miast o różnej wielkości (usługi centralne niskiego, średniego i wysokiego rzędu – Ryc. 7-8), ale również w obrębie miast o podobnej wielkości funkcjonujących w różnych kontekstach przestrzennych (na obszarach podmiejskich, obszarach wiejskich rolniczych). Wskaźnik centralności opiera się głównie na kryterium liczby typów instytucji usługowych oraz ich powszechności występowania w danym zbiorze.

Wskaźnik centralności opiera się głównie na kryterium liczby typów instytucji usługowych oraz ich powszechności występowania w danym zbiorze.

Centralność ośrodków usługowych została określona w kilku krokach:

- 1) określono centralność danego rodzaju usług, następnie centralność ośrodka usługowego (miejskiego) – jest ona wypadkową centralności rodzajów usług zlokalizowanych w danej jednostce;
- 2) zsumowano otrzymane udziały danych cech dla każdego z miast, uzyskując wskaźnik syntetyczny;
- 3) obliczone sumy pierwiastkowano, co pozwoliło na uwidocznienie wskaźnika syntetycznego dla miast średnich i mniejszych;
- 4) otrzymane dla każdego miasta wyniki pierwiastkowanych sum pozwoliły na określenie ich rangi. Działano zgodnie z założeniem, że miastu z najlepszym wynikiem należy przyznać wartość rangi I rzędu. Podział na siedem rzędów dokonany został natomiast metodą naturalnych przerw. Identyczna procedura została zastosowana do wyznaczenia rangi w zakresie usług rynkowych (uR) i tych o charakterze nierynkowym (uNR).

⁶ Liczba działalności usługowych przyjęta dla 1990 roku, mimo że skromniejsza, obejmowała wszystkie kluczowe obszary związane z usługami centralnymi. Ze względu na specyfikę tego okresu, większą reprezentację posiadały usługi nierynkowe niż rynkowe.

Obliczeń dokonano według wzoru: R_{mi} – ranga w zakresie od 1 do 100 miasta i

$$R_{mi} = \frac{(R_{Ai} - \min(R_{Ai})) \times 99}{\max(R_{Ai}) - \min(R_{Ai})} + 1$$

gdzie $R_{Ai} = \sqrt{\sum \frac{a_j}{A_j}}$

R_{Ai} – wartość spierwiastkowanego wskaźnika syntetycznego dla danego miasta Ai

a_j – wartość j -tej cechy w mieście a

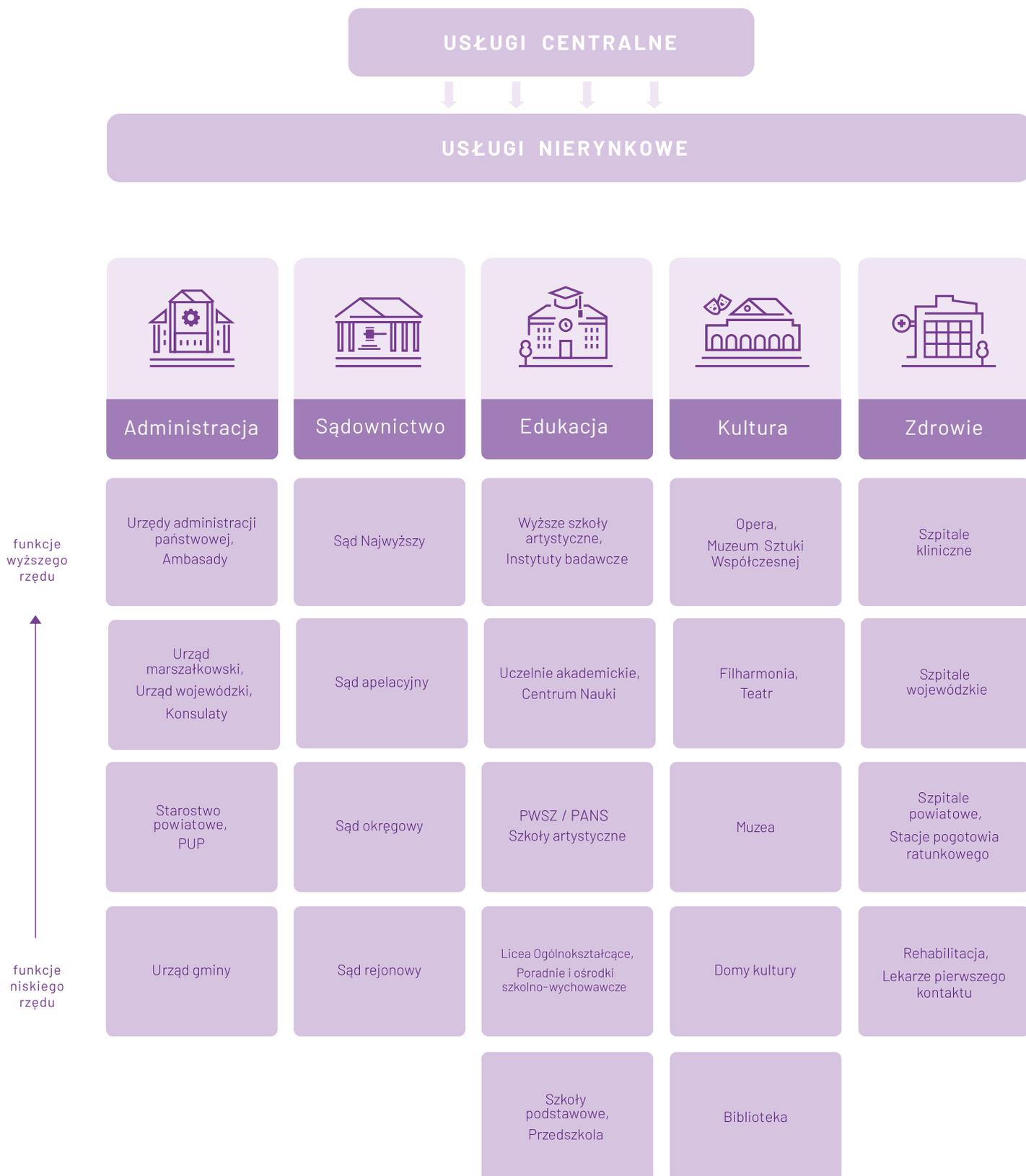
A_j – wartość j -tej cechy we wszystkich badanych miastach

n – liczba cech przyjętych do analizy

Zestawienie wskaźnika rangi miast oraz ich wielkości wyrażonej liczbą mieszkańców⁷

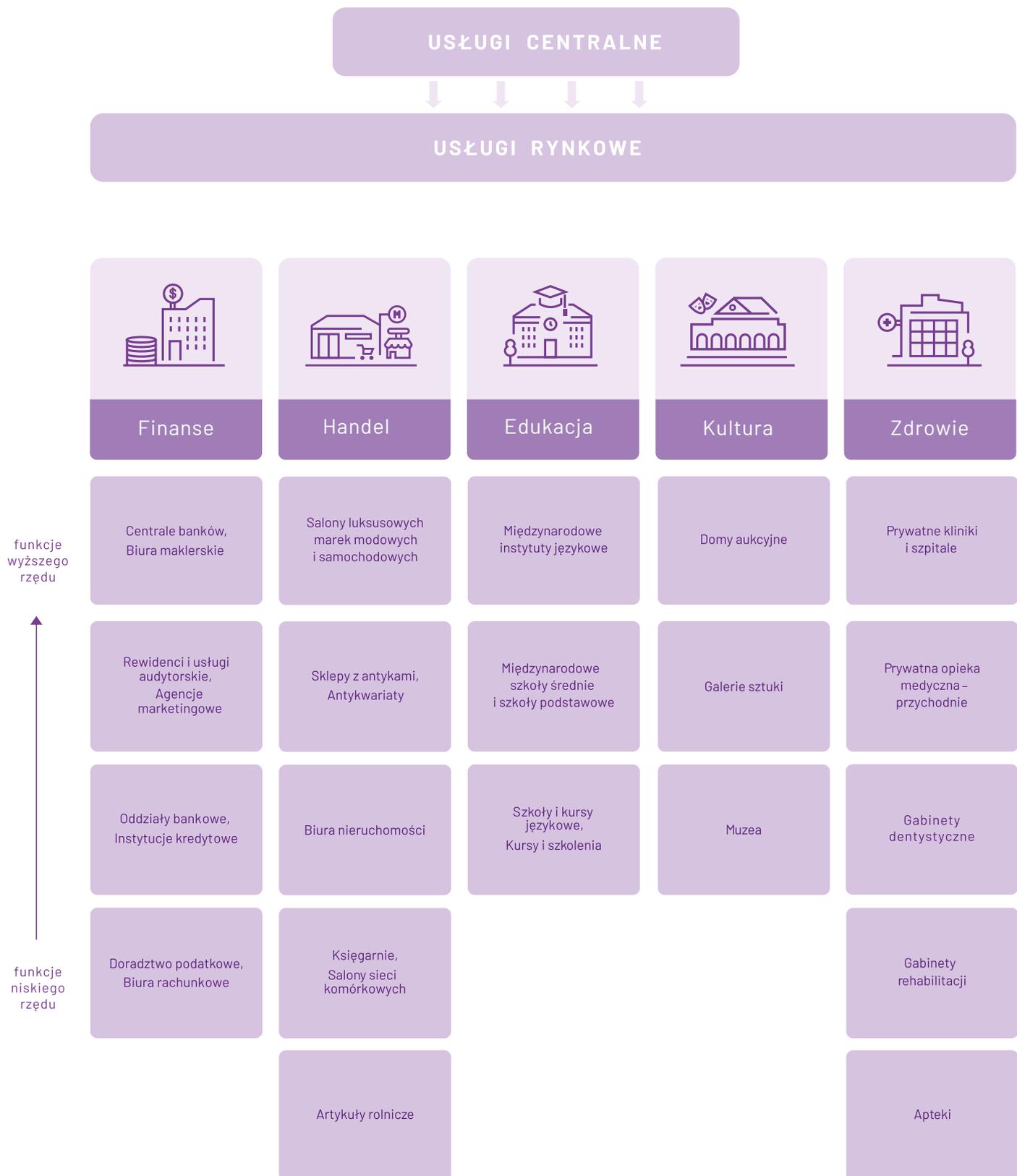
(NWUR) na wykresie korelacyjnym pozwala na zidentyfikowanie tych ośrodków, które wykazują nadwyżkę lub niedobór wyposażenia w usługi. Te, które charakteryzuje nadwyżka, są miastami o silnych funkcjach centralnych. Natomiast miasta o deficycie wyposażenia w usługi centralne reprezentują najczęściej model gospodarczy silnie wyspecjalizowanego miasta przemysłowego lub ośrodka satelitarnego opierającego swój rozwój na funkcjach mieszkaniowych. Nadwyżkę lub niedobór węzłowości danego miasta w stosunku do liczby ludności wyrażono za pomocą standaryzowanych reszt z regresji liniowej pomiędzy wskaźnikiem rangi miasta a jego liczbą ludności. Ponieważ zarówno wielkość miasta, jak i ranga cechują się asymetrycznym rozkładem statystycznym, pomiar ich związku przy wykorzystaniu wskaźnika korelacji Pearsona wymagał uprzedniego przekształcenia ich rozkładów za pomocą logarytmu dziesiętnego. W ten sposób uzyskano wskaźnik nadwyżki węzłowości w zakresie działalności rynkowych.

⁷ Przyjęto najbardziej aktualne i wiarygodne dane o liczbie ludności na podstawie Narodowego Spisu Powszechnego z 2021 r.

Ryc. 7. Przykładowe centralne usługi rynkowe wyższego i niższego rzędu

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

Ryc. 8. Przykładowe centralne usługi nierynkowe wyższego i niższego rzędu

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR.

Teoria ośrodków centralnych — podstawowe pojęcia

Działalności centralne

Sprzedaż dóbr i usług na zwartym obszarze wokół ośrodka, w którym działalność jest zlokalizowana. Do działalności centralnych zalicza się większość usług i handel detaliczny. Natomiast większość gałęzi przemysłu oraz niektóre usługi, np. uzdrowiskowe czy nowoczesne usługi biznesowe (usługi outsourcingowe: *Business Process Outsourcing* (BPO) i wydzielone centra usług wspólnych: *Shared Service Centers* (SSC), nie mają charakteru działalności centralnych.

Funkcje centralne

Działalności usługowe, które obsługują ludność mieszkającą na obszarze ich wpływu (obszarze obsługi).

Usługa centralna

Każde dobro lub usługa, które obsługuje ludność zaplecza (np. piekarnia, poczta czy szpital). Usługi centralne charakteryzują się różnym zasięgiem rynkowym i różnym progiem sprzedaży.

Ośrodek centralny

Najczęściej rozumiany jako miasto, ale może nim być każda jednostka osadnicza, która zaspokaja potrzeby mieszkańców otaczającego obszaru (np. wieś gminna).

Górny zasięg sprzedaży (zasięg rynkowy)

Maksymalna odległość, jaką konsument jest skłonny przebyć, aby skorzystać z danego dobra lub usługi.

Dolny próg sprzedaży

Minimalny rozmiar rynku niezbędny do ekonomicznej opłacalności przedsiębiorstwa. Innymi słowy: minimalna liczba osób korzystająca z danej funkcji centralnej, aby jej lokalizacja była opłacalna.

Funkcje niskiego rzędu

Mają niewielki zasięg rynkowy i niewielki próg sprzedaży (np. sklep spożywczy).

Funkcje wyższego rzędu

Mają szeroki zasięg rynkowy i wysoki próg sprzedaży (np. filharmonia).

Dobra i usługi niskiego rzędu

Dobra i usługi codziennego użytku, często kupowane. Cechuje je niski próg sprzedaży i niewielki zasięg rynkowy.

Dobra i usługi wysokiego rzędu

Dobra i usługi rzadko kupowane. Cechują je wysoki próg sprzedaży i bardzo duży zasięg rynkowy.

Źródło: opracowanie Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej na podstawie: G. Nagle i K. Spencer (1997) oraz Encyklopedia szkolna. Geografia (2005:359)

Siła węzłowości

Wskaźnik ten ilustruje rolę, jaką miasto pełni dla swojego otoczenia/obszaru obsługi, z uwzględnieniem nie tylko funkcji centralnych, ale również wyspecjalizowanych (patrz poniżej pkt. 3 i 5). Został oparty na siedmiu wskaźnikach częściowych, które obejmują pięć kluczowych obszarów, w tym kwestie edukacyjne (pkt. 2), gospodarcze (pkt. 1, 3 i 5) oraz infrastrukturalne (pkt. 4). Szczegółowe informacje dotyczące źródeł danych oraz punktacji zostały zawarte w Tab. 1-2.

Kluczowe obszary:

1. Potencjał miast w zakresie usług rynkowych o charakterze centralnym.

Wskaźniki częściowe:

- wskaźnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym,
- wskaźnik przewagi usług rynkowych o charakterze centralnym nad usługami nierynkowymi (zob. Sobala-Gwosdz 2023a).

2. Dojazdy uczniów do szkół ponadpodstawowych.

Wskaźniki częściowe:

- wskaźnik obsługi „szkoły ponadpodstawowe” rok szkolny 2019/2020 (GUS) – liczba uczniów przyjeżdżających do danego ośrodka z innych gmin / liczba uczniów z danego miasta,
- współczynnik domknięcia „szkoły ponadpodstawowe” rok szkolny 2019/2020 (GUS) – stosunek liczby uczniów z danego miasta uczących się w nim do liczby uczniów z tego miasta uczących się w nim i w innych ośrodkach.

3. Dojazdy do pracy.

Wskaźnik częściowy:

- saldo dojazdów do pracy w 2016 r. na 100 pracujących w 2018 r. – pozwala uchwycić strefę oddziaływania ośrodków miejskich, zwłaszcza IV i V rzędu, których funkcje rzadko wykraczają poza strefę możliwości codziennych interakcji, i wykorzystane zostały jako wskaźniki częściowe do określenia siły węzłowości poszczególnych ośrodków miejskich.

4. Hipotetyczne ciążenia komunikacyjne według czasu. Strefa ciążen wyznaczona metodą grawitacji uwzględniającą znaczenie miasta w sieci hierarchicznej oraz czas dojazdu.

Wskaźnik cząstkowy:

– wskaźnik obsługi – liczba ludności zaplecza/liczba ludności miasta.

5. Siła gospodarcza miasta jako biegun wzrostu.

Wskaźnik cząstkowy:

– biegun wzrostu – identyfikacja bieguna wzrostu dokonana została za pomocą sześciu wymiarów, uwzględniających: wielkość, węzłowość, dynamikę rozwoju, innowacyjność, intensywność (gęstość) i rezyliencję ekonomiczną (zob. Sobala-Gwosdz 2023c: 22–23).

Tab. 1. Wskaźnik węzłowości – źródła danych wskaźników cząstkowych

Wskaźniki	Źródła danych	Inne uwagi
Nadwyżka usług rynkowych o charakterze centralnym w stosunku do liczby ludności (NWUR)	Obliczenia własne	
Przewaga usług rynkowych o charakterze centralnym nad usługami nierynkowymi (RnNR)	Obliczenia własne	Różnica wartości standaryzowanych dla rangi usług rynkowych i usług nierynkowych
Liczba uczniów przyjeżdżających do danego ośrodka z innych gmin / liczba uczniów z danego miasta (wskaźnik obsługi)	Liczba uczniów w szkołach ponadgimnazjalnych ogółem (bez policealnych) wg GUS w 2021 r.	
Stosunek liczby uczniów z danego miasta uczących się w nim do liczby uczniów z tego miasta uczących się w nim i w innych ośrodkach (wskaźnik domknięcia)	Liczba uczniów w szkołach ponadgimnazjalnych ogółem (bez policealnych) wg GUS w 2021 r.	Liczba uczniów pochodzących z danego miasta powstała z odjęcia od liczby uczących się w danym mieście liczby przyjeżdżających oraz dodaniu liczby wyjeżdżających. Liczba uczniów z miasta uczących się w nim to liczba uczniów w mieście pomniejszona o przyjeżdżających
Saldo dojazdów do pracy w 2016 r. na 100 pracujących w 2018 r.	Saldo dojazdów do pracy dla 2016 r. za danymi GUS, liczba pracujących za P. Śleszyńskim i K. Wiedermannem (2020)	
Liczba ludności zaplecza / liczba ludności miasta (wskaźnik obsługi)	Obliczenia własne, liczba ludności wg NSP 2021	Strefę ciążen wyznaczono za pomocą metody grawitacji, zakładając że ciążenie jest wprost proporcjonalne do znaczenia miasta w sieci hierarchicznej, a odwrotnie proporcjonalne do odległości liczonej czasem dojazdu (zob. <i>Przestrzenny zakres oddziaływania miast</i>)
Siła bieguna wzrostu	A. Sobala-Gwosdz (2023c: 23)	Identyfikacja bieguna wzrostu dokonana została za pomocą sześciu wymiarów: wielkości, węzłowości, dynamiki rozwoju, innowacyjności, intensywności (gęstości) i rezyliencji ekonomicznej (zob. Sobala-Gwosdz 2023c: 22–23)

Tab. 2. Wskaźnik węźlowości – szczegółowy opis punktacji wskaźników cząstkowych

Wskaźniki	Siła węźlowości	Inne uwagi
Siła węźlowości wynikająca ze wskaźników cząstkowych hierarchii osadniczej	0-3	3 pkt. – wskaźnik NWUR i RnNR ≥ 0 2 pkt. – wskaźnik NWUR ≥ 0 1 pkt. – wskaźnik RnNR ≥ 0
Nadwyżka usług rynkowych o charakterze centralnym (NWUR)	0-3	3 pkt. – wskaźnik NWUR $\geq 0,10$ 2 pkt. – wskaźnik NWUR 0,05-0,10 1 pkt. – wskaźnik NWUR 0,00-0,05
Liczba uczniów przyjeżdżających do danego ośrodka z innych gmin / liczba uczniów z danego miasta (wskaźnik obsługi)	0-3	3 pkt. – wskaźnik obsługi $\geq 2,50$ 2 pkt. – wskaźnik obsługi 1,25-2,50 1 pkt. – wskaźnik obsługi 0,9-1,25
Stosunek liczby uczniów z danego miasta uczących się w nim do liczby uczniów z tego miasta uczących się w nim i w innych ośrodkach (wskaźnik domknięcia)	0-3	3 pkt. – wskaźnik domknięcia $\geq 0,9$ 2 pkt. – wskaźnik domknięcia 0,7-0,9 1 pkt. – wskaźnik domknięcia 0,5-0,7
Saldo dojazdów do pracy w 2016 r. na 100 pracujących w 2018 r.	0-3	3 pkt. – wskaźnik ≥ 30 2 pkt. – wskaźnik 5,0-30,0 1 pkt. – wskaźnik -0,5-5,0
Liczba ludności zaplecza / liczba ludności miasta (wskaźnik obsługi)	0-3	3 pkt. – wskaźnik obsługi $\geq 4,00$ 2 pkt. – wskaźnik obsługi 1,25-4,00 1 pkt. – wskaźnik obsługi 0,90-1,25
Siła bieguna wzrostu (zob. Sobala-Gwosdz 2023c: 23).	0-3	3 pkt. – biegun wzrostu silny 2 pkt. – biegun wzrostu słaby 1 pkt. – ośrodek równoważenia rozwoju
Siła węźlowości	Średnia = 9,9 Mediana = 10,0 Max = 19	Bardzo silna ≥ 17 (11 miast) Silna 13-16 (61 miast) Ponadprzeciętna 10-12 (51 miast) Przeciętna silna 7-9 (45 miast) Przeciętna słaba 4-6 (25 miast) Słaba 1-3 (1 miasto)

Przestrzenny zakres oddziaływania miast

Aby określić wielkość zaplecza, kierunki ciążen i zasięg oddziaływania ośrodków miejskich, posłużono się metodą ciążen komunikacyjnych. Strefę ciążen wyznaczono za pomocą metody grawitacji, zakładając, że ciążenie jest wprost proporcjonalne do znaczenia miasta w sieci hierarchicznej, a odwrotnie proporcjonalne do odległości liczonej czasem dojazdu. Odległość ekonomiczna (czas) jest jednym z ważniejszych czynników wyznaczających u Christallera zasięg dobra. Wiąże się to z zasadą, że zbyt duża odległość powoduje rezygnację z nabycia dobra bądź w danym ośrodku, bądź w ogóle (Nowosielska 1992: 42).

Metodyka wyznaczania stref zasięgów miast na poszczególnych poziomach:

1. Według wzoru

$$V_i = \frac{O_i}{d_{ij}}$$

gdzie:

- V_i – potencjał w gminie i ,
- O_i – ranga miasta gminy i (dla miasta o najwyższej randze 7, następnie 6, później 5, aż do 4, co było najniższą rangą uwzględnioną w analizie),
- d_{ij} – odległość (wyrażona czasem dojazdu w indywidualnym transporcie drogowym w minutach) pomiędzy centroidem gminy i a centroidem miasta j , obliczono, w jaki sposób dane miasto (o określonej randze) oddziałuje na daną gminę; czas dojazdu został policzony w ArcGIS na podstawie danych o prędkościach z OpenStreetMap (stan na 2021 r.), uwzględniających maksymalną dozwoloną prędkość w ruchu drogowym.

2. Wybór miasta o największym wpływie (największa wartość obliczona wyżej):
  - a. z uwzględnieniem wyłącznie miast o randze VII i VI,
  - b. z uwzględnieniem wyłącznie miast o randze VII, VI i V,
  - c. z uwzględnieniem wyłącznie miast o randze VII, VI, V i IV.
3. Zestawienie danych na mapie, wyznaczenie stref oddziaływania miast i korekta wyników zgodnie z założeniami:

- a. obszary muszą być spójne terytorialnie – w przypadku niespójności gminę przypisywano do strefy oddziaływania miasta, dla którego w punkcie 1 obliczono wartość drugą w kolejności,
- b. jeśli niespójność była spowodowana różnym przypisaniem gminy miejskiej i wiejskiej posiadających tę samą nazwę (a jednocześnie powiązania funkcjonalno-przestrzenne), gminę wiejską przypisywano do tej samej strefy wpływu co gminę miejską.

Zastosowana metoda określa teoretyczne zasięgi przestrzennego oddziaływania miast i stanowi wstęp do dalszych badań w ramach Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR. Metoda ta zostanie uzupełniona o rzeczywiste przepływy, w tym o migracje, przepływy edukacyjne oraz dojazdy do pracy. Dane empiryczne, kluczowe dla określenia faktycznych zasięgów, tj. dojazdy do pracy zbierane w ramach Narodowego Spisu Powszechnego z 2021 r., były jeszcze niedostępne w trakcie prowadzenia badań. Jak wcześniej wspomniano, poziom nowych inwestycji, zwłaszcza na obszarach pozametropolitalnych, w niektórych regionach uległ na tyle znaczącej zmianie, że wykorzystanie danych o dojazdach do pracy z 2016 r. mogłoby dać mylny obraz rzeczywistości. Dlatego uznano, że przyjęcie teoretycznych zasięgów oddziaływania jako punktu wyjścia stanowi uzasadniony kompromis, umożliwiający dalsze badania i analizy w tej dziedzinie.

Uwagi metodyczno–interpretacyjne

Do czego potrzebna jest nam hierarchia osadnicza?

Aby efektywnie wdrażać polityki miejskie, istotne jest określenie roli, jaką pełnią poszczególne miasta w Polsce, uwzględniając ich pozycję w hierarchii miast. W szczególności interesuje nas, które z nich odgrywają kluczową rolę nie tylko w kontekście rozwoju regionalnego, ale również zdolności do konkurencyjności na arenie międzynarodowej, np. poprzez przyciąganie inwestycji, zaawansowanych funkcji czy utalentowanych jednostek. Ważnym aspektem jest również zapewnienie mieszkańcom równych szans poprzez dostęp do miast, które zapewniają podstawowe usługi, takie jak handel detaliczny, edukacja, ochrona zdrowia czy kultura.

Dlatego tak istotne jest określenie roli ośrodków miejskich za pomocą różnego szczebla funkcji centralnych (tj. funkcji pełnionych przez miasto wobec swojego zaplecza / obszaru oddziaływania), które określą specyfikę

funkcjonalną miast i ich rolę w systemie osadniczym. Nie jesteśmy w stanie zadowolająco ustalić specyfiki funkcjonowania miast i ich roli w systemie osadniczym, wykorzystując metodę określenia hierarchii osadniczej skonstruowaną wyłącznie w oparciu o kryteria takie jak status administracyjny miasta czy liczba ludności (Tab. 3).

Dlaczego hierarchia funkcjonalna miast wyznaczona na podstawie funkcji centralnych jest lepsza od hierarchii wyznaczonej na podstawie funkcji administracyjnych oraz liczby ludności?

Hierarchia administracyjna opiera się na podziale terytorialnym i strukturze administracyjnej danego regionu lub kraju. Przyznanie miastu danej rangi administracyjnej może być arbitralne i zależeć bardziej od decyzji politycznych, podczas gdy funkcje centralne, które są podstawą wyznaczania hierarchii osadniczej, są bardziej obiektywne i związane z faktyczną rolą miasta w obszarze społeczno-gospodarczym. W zaproponowanej hierarchii funkcjonalnej miast według granic administracyjnych ośrodki I–III rzędu to wyłącznie miasta na prawach powiatu (Tab. 3). W większości przypadków pełnią one również rolę siedzib powiatów ziemskich oraz posiadają funkcje stołeczne rangi wojewódzkiej (zob. Tab. 4). Miasta IV rzędu, będące ośrodkami subregionalnymi, to w większości siedziby powiatów, z przewagą miast na prawach powiatu, które stanowią ponad 60% tej kategorii. Ośrodki miejskie V–VI rzędu grupują aż cztery kategorie administracyjno-terytorialne (Tab. 4). Miasta w ostatniej kategorii to przede wszystkim siedziby gmin, w tym głównie gmin miejsko-wiejskich.

Hierarchia osadnicza oparta głównie na liczbie ludności nie jest dobrym wskaźnikiem roli miasta z kilku powodów. Po pierwsze, liczba ludności nie odzwierciedla pełnego zakresu funkcji i roli miasta w systemie społeczno-gospodarczym państwa. Istnieją miasta o dużej liczbie ludności (najczęściej miasta przemysłowe), które nie pełnią kluczowych funkcji centralnych i są podporządkowane funkcjonalnie innym miastom. Z drugiej strony istnieją mniejsze miasta, zwłaszcza na obszarach rolniczych, leśnych lub peryferyjnych, cechujących się mniejszą gęstością zaludnienia, które pełnią ważne funkcje obsługi dla znacznego obszaru zaplecza. Po trzecie, miasta o podobnej liczbie ludności mogą funkcjonować w różnych kontekstach przestrzennych (układ monocentryczny *versus* policentryczny czy obszar metropolitalny *versus* obszar niemetropolitalny). Wyznaczanie hierarchii osadniczej na podstawie funkcji centralnych pozwala w tym przypadku lepiej ocenić znaczenie miast w kontekście rozwoju regionalnego czy krajowego.

Hierarchia osadnicza to nie „ranking”

Określenie pozycji w hierarchii osadniczej jest bardziej wszechstronnym podejściem niż zastosowanie metody rankingowej. Aby określić rolę i znaczenie miast w systemie osadniczym, hierarchia bierze pod uwagę o wiele więcej aspektów. Po pierwsze, uwzględnia funkcje centralne miast, ich pozycję w sieci oraz relację w stosunku do innych miast. Funkcje miasta wyznaczane są przez jego relacje z otoczeniem jako centrum usług, handlu detalicznego, edukacji, transportu itp., co daje pełniejszy obraz roli miasta w kontekście całego systemu osadniczego. Po drugie, w przeciwieństwie do rankingów, nie przywiązuje tak dużej wagi do dokładnej pozycji (kolejności) miasta w całym zbiorze. Często różnice pomiędzy miastami są niewielkie, ale w rankingach są one klasyfikowane na odległych od siebie pozycjach. Hierarchia osadnicza skupia się raczej na pogrupowaniu zbioru miast według podobnych wartości, co pozwala na wyznaczenie granic pomiędzy ośrodkami tam, gdzie istnieją relatywnie duże różnice w danych, na przykład opierając się na metodzie klasyfikacji naturalnych przerw. Metoda naturalnych przerw jest szczególnie przydatna do prezentowania na mapie wartości danych o nierównomiernym rozkładzie, takich jak malejąca liczba miast wraz ze zwiększającą się liczbą funkcji centralnych (jest wiele miast małych i tylko kilka dużych) – zob. Ryc. 4.

W przypadku rankingów miast najczęściej popełnianym błędem jest rangowanie w jednym zestawieniu miast silnie różniących się między sobą.

W przypadku rankingów miast najczęściej popełnianym błędem jest rangowanie w jednym zestawieniu miast silnie różniących się między sobą. Rankingi nie zawsze dostrzegają zasadnicze implikacje zróżnicowania miast pod względem funkcjonalnym, różnic w oddziaływaniu miast na otaczające obszary zaplecza czy relacji z najbliższymi ośrodkami. Tymczasem miasta tworzą układ funkcjonalno-hierarchiczny, co oznacza, że pewne instytucje i działalności koncentrują się tylko w wybranych ośrodkach, ponieważ wymagają one odpowiednio wielkiego zaplecza (rynku). W szczególności infrastruktura służąca wytwarzaniu wiedzy (np. ośrodki akademickie, instytuty badawcze, korporacyjne centra B+R) koncentruje się na szczycie hierarchii funkcjonalnej, w ośrodkach o charakterze metropolitalnym lub ich najbliższym otoczeniu. To samo dotyczy infrastruktury wdrażania wiedzy w postaci instytucji wsparcia biznesu, takich jak: parki technologiczne, centra transferu technologii, agencje rozwoju regionalnego i lokalnego, inkubatory przedsiębiorczości czy coworkingi. W tej sytuacji porównywanie przykładowo miast średnich na prawach powiatu i największych krajowych metropolii jest nieuzasadnione. Pierwsze z wymienionych zawsze będą na niższym poziomie hierarchicznym. Równie często popełnianym błędem jest brak zdefiniowanego punktu odniesienia dla prezentowanych wyników badań. Autorzy nie zawsze uwzględniają fakt, że w niektórych przypadkach

rozwój miasta, zwłaszcza w latach 90. XX wieku, był związany z likwidacją lub głęboką restrukturyzacją jego dotychczasowej bazy ekonomicznej.

Kolejnym często popełnianym przez twórców rankingów błędem jest marginalizowanie faktu funkcjonowania miast w systemie złożonych powiązań wynikających z ich położenia geograficznego (obszary metropolitalne, konurbacje, obszary bipolarne) czy dostępności komunikacyjnej. W wyniku tego analizowane zjawisko czy proces może inaczej przebiegać w aglomeracjach o charakterze monocentrycznym (np. w Warszawie, Poznaniu, Krakowie czy Wrocławiu) niż w układach konurbacyjnych (np. GZM, Trójmiasto). Przykładowo, miasta Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM), będące oddzielnymi jednostkami w sensie prawno-administracyjnym i statystycznym, w sensie funkcjonalnym tworzą jeden organizm miejski, którego główne centrum usługowe stanowią Katowice.

Określenie centralności miast pozwala na poznanie rangi poszczególnych ośrodków miejskich oraz pełnionej przez nich węzłowej roli w sieci osadniczej, a tym samym na zinterpretowanie wyniku rankingu w szerszym kontekście. Pozwala odpowiedzieć m.in. na następujące pytania: jaki wpływ będzie miała wysoka lub niska pozycja w rankingu danego miasta w szerszym kontekście przestrzennym? Na ile może być ona szansą, a na ile barierą dla rozwoju obszarów powiązanych funkcjonalnie z miastem rdzeniowym?

Kolejnym często popełnianym przez twórców rankingów błędem jest marginalizowanie faktu funkcjonowania miast w systemie złożonych powiązań wynikających z ich położenia geograficznego (obszary metropolitalne, konurbacje, obszary bipolarne)

Bydgoszcz i Toruń – dwa miasta z odrębnymi, częściowo konkurującymi ze sobą obszarami funkcjonalnymi

Jednym z założeń metodologicznych badania było uwzględnianie dla miast III–I rzędu również ich obszarów funkcjonalnych. Oznacza to, że wszystkie miasta wchodzące w skład danego obszaru – zarówno te tworzące obszar rdzeniowy, jak i wchodzące w skład zewnętrznej części obszaru funkcjonalnego – potraktowaliśmy jako jedną funkcjonalną całość.

Rozwój dwóch dużych miast, jakimi są Bydgoszcz i Toruń, w niewielkiej odległości od siebie (ok. 50 km) był możliwy, ponieważ kluczowe okazały się czynniki inne niż naturalna koncentracja usług wyższego rzędu. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w województwie śląskim. W przypadku omawianych miast były to zarówno uwarunkowania historyczno-polityczne (zob. Sierputowska 2015), jak i pojawienie się oraz dominacja wyspecjalizowanych funkcji transportowych i przemysłowych, a później również – w przypadku Bydgoszczy – wojskowych.

Po reformie administracyjnej z 1999 r. nowo powstałe województwo kujawsko-pomorskie stało się jedynym obok województwa lubuskiego regionem, w którym funkcjonują dwa ośrodki stołeczne. W Bydgoszczy znajduje się siedziba wojewody, natomiast w Toruniu ulokowany został urząd marszałkowski. O ile w przypadku województwa lubuskiego pełna odrębność Zielonej Góry i Gorzowa Wielkopolskiego nie budzi żadnych wątpliwości, to znacznie mniejszy dystans oraz styczność obszarów funkcjonalnych sprawiają, że Bydgoszcz i Toruń tworzą specyficzny układ bipolarny. Po zsumowaniu badanych funkcji centralnych ośrodek bydgosko-toruński (wraz z MOF) stanowiłby ósmą metropolią ponadregionalną.

Obecnie jednak większość przesłanek wskazuje na odrębność i konkurowanie ze sobą obu ośrodków, czego jedną z politycznych emanacji jest ustanowienie (po licznych perturbacjach) odrębnych związków ZIT (zob. Kubiak 2018).

Jeszcze istotniejsze są jednak przesłanki obiektywne, na które zwracał uwagę m.in. samorząd Bydgoszczy, i które przywołał również przewodniczący Stowarzyszenia Metropolia Bydgoska, protestując przeciw łącznemu potraktowaniu MOF Bydgoszczy i Torunia w badaniu MOF ośrodków wojewódzkich zrealizowanym przez Obserwatorium Polityki Miejskiej IRMIR (zob. Janas, Jarczewski 2017):

Bydgoszcz

Toruń

„Dwa miasta stołeczne, Bydgoszcz i Toruń, stanowią centra różnorodnych usług (m.in. w zakresie edukacji, kultury, ochrony zdrowia, obsługi przedsiębiorczości itd.) oraz rynek pracy, przede wszystkim dla swoich obszarów funkcjonalnych, o czym bardzo dobitnie świadczą wyniki analizy dojazdów do pracy do miast rdzeniowych z gmin bydgoskiego i toruńskiego obszaru funkcjonalnego. Istotne jest również to, że część usług, o charakterze regionalnym czy krajowym, świadczonych przez oba miasta, nie jest realizowana na zasadzie komplementarności, a niekiedy wręcz konkurencyjności (...). Obszar funkcjonalny powinien stanowić zwarty układ przestrzenny. Natomiast w przypadku Bydgoszczy i Torunia nie można mówić o zwartości obszaru. Miasta dzielą naturalne przeszkody geograficzne: przede wszystkim Wisła i jej tereny zalewowe, Puszcza Bydgoska oraz tereny rolnicze o wysokiej jakości gleb, a urbanizacja terenów w gminach leżących pomiędzy Bydgoszczą i Toruniem przebiega bardzo powoli” (Metropolia Bydgoska 2017).

Integracji obu ośrodków nie sprzyja także ograniczona oferta kolejowych połączeń aglomeracyjnych – zwłaszcza w zestawieniu z dużymi nakładami finansowymi na projekt BIT City.

Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce

wyniki badania

Przedstawione wyniki badania hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce dotyczą 816 ośrodków i odnoszą się do stanu na rok 2023. Przyjęto założenie, że w przypadku dużych aglomeracji, pełniących co najmniej funkcję miast regionalnych, ośrodek rdzeniowy (miasto lub miasta w przypadku aglomeracji policentrycznych) stanowi funkcjonalną i komplementarną całość wraz z innymi miastami wchodzącymi w skład miejskiego obszaru funkcjonalnego⁸ (MOF) tego ośrodka. Funkcje centralne miast znajdujących się w obszarach funkcjonalnych ośrodków od III do I rzędu (ośrodki regionalne, metropolie ponadregionalne i metropolia ogólnokrajowa) kumulują się i liczone są łącznie z funkcjami centralnymi miasta (bądź miast) rdzenia. Stąd łączna liczba analizowanych ośrodków jest mniejsza niż liczba wszystkich miast w Polsce, która w 2023 r. wynosiła 979. Różnicę stanowi 161 miast, różnej wielkości i o różnym statusie administracyjnym, które składają się na obszary rdzeniowe miejskich obszarów funkcjonalnych aglomeracji regionalnych i ośrodków metropolitalnych (OM) lub są częścią ich strefy zewnętrznej. Terminy takie jak metropolia / ośrodek metropolitalny i aglomeracja nie odnoszą się do pojedynczego miasta, ale całego obszaru funkcjonalnego. W przypadku ośrodków metropolitalnych pojęcie obszaru metropolitalnego utożsamiamy z miejskim obszarem funkcjonalnym metropolii.

---

⁸ Zasięg miejskich obszarów funkcjonalnych przyjęto za delimitacją P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016).

**I Metropolia
ogólnokrajowa**

**IV Ośrodek
subregionalny**

**II Metropolia
ponadregionalna**

**III Aglomeracja
regionalna**

**VI Ośrodek
ponadlokany**

**V Ośrodek
ponadlokalny
silny**

**VII Ośrodek
lokalny**

Charakterystyka wyróżnionych poziomów hierarchicznych miast

Na podstawie analizy ogólnego wskaźnika rangi oraz metody naturalnych przerw (zob. także rozdział *Cele i metody badawcze*), w nawiązaniu do teorii ośrodków centralnych W. Christallera (zob. *Wprowadzenie*), wyróżniono w Polsce 7 rzędów hierarchii funkcjonalnej miast (Ryc. 9-10), które określają znaczenie i zasięg oddziaływania 816 ośrodków: **metropolia ogólnokrajowa** – I rząd, **metropolie ponadregionalne** – II rząd, **ośrodki regionalne** – III rząd, **ośrodki subregionalne** – IV rząd, **ośrodki ponadlokalne silne** – V rząd, **ośrodki ponadlokalne** – VI rząd i **ośrodki lokalne** – VII rząd.

Nazwy poszczególnych rzędów odzwierciedlają zasięg oddziaływania funkcji centralnych. Faktyczny zasięg oddziaływania miast tego samego rzędu może się znacząco różnić, nie tylko ze względu na liczbę i jakość oferowanych usług centralnych, ale również z uwagi na sąsiedztwo innych miast tego samego lub wyższego rzędu.

Im wyższy rząd hierarchii zajmuje dany ośrodek, tym ma więcej funkcji wyższego rzędu i większy jest jego zasięg oddziaływania. Ośrodki wyższego rzędu mają również większą zdolność generowania impulsów rozwojowych i przenoszenia ich na niższe szczeble. Wraz ze wzrostem pozycji w hierarchii osadniczej liczba ośrodków miejskich maleje, a jednocześnie rośnie unikatowość oferowanych przez nie usług. Ośrodki położone najwyżej w hierarchii osadniczej (I-III rzędu) oprócz funkcji wyższego rzędu oferują również dobra i usługi średniego i niskiego rzędu. Należy jednak pamiętać, że dostępność usług centralnych może się różnić nie tylko w zależności od poziomu w hierarchii funkcjonalnej, ale również wynikać z lokalnego kontekstu.

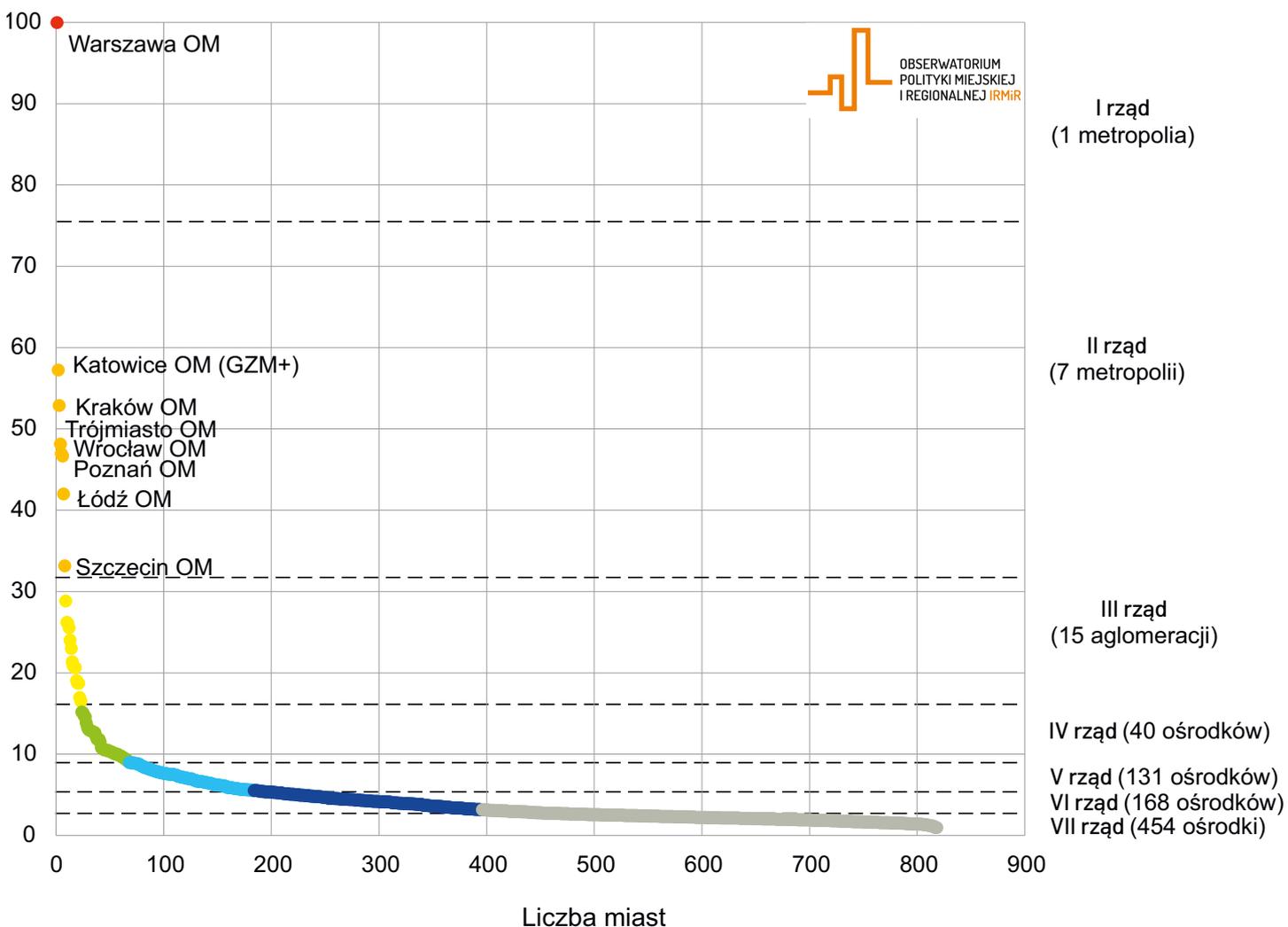
W przyjętej hierarchii funkcjonalnej miast można zauważyć trzy główne grupy, które charakteryzują się podobnym poziomem oferowanych usług. Miasta I-III rzędu świadczą ponad 90% typów usług lub działalności usługowych uwzględnionych w analizie, podczas gdy miasta IV-V rzędu oferują już tylko 75% wyróżnionych typów. Z kolei miasta VI i VII rzędu, w porównaniu do miast wyższych rzędów, wykazują znacznie skromniejsze wyposażenie funkcjonalne, obejmujące jedynie 25-39% z 66 przyjętych typów usług. Oprócz obserwowanego spadku liczby typów usług wraz z coraz niższą pozycją w hierarchii zauważalna jest także ich mniejsza różnorodność (jak siedziby, oddziały, delegatury) oraz ograniczona liczebność w obrębie poszczególnych kategorii.

Im wyższy rząd hierarchii zajmuje dany ośrodek, tym ma więcej funkcji wyższego rzędu i większy jest jego zasięg oddziaływania. Ośrodki wyższego rzędu mają również większą zdolność generowania impulsów rozwojowych i przenoszenia ich na niższe szczeble.

Tab. 3. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem miejskich obszarów funkcjonalnych dla I–III rzędu

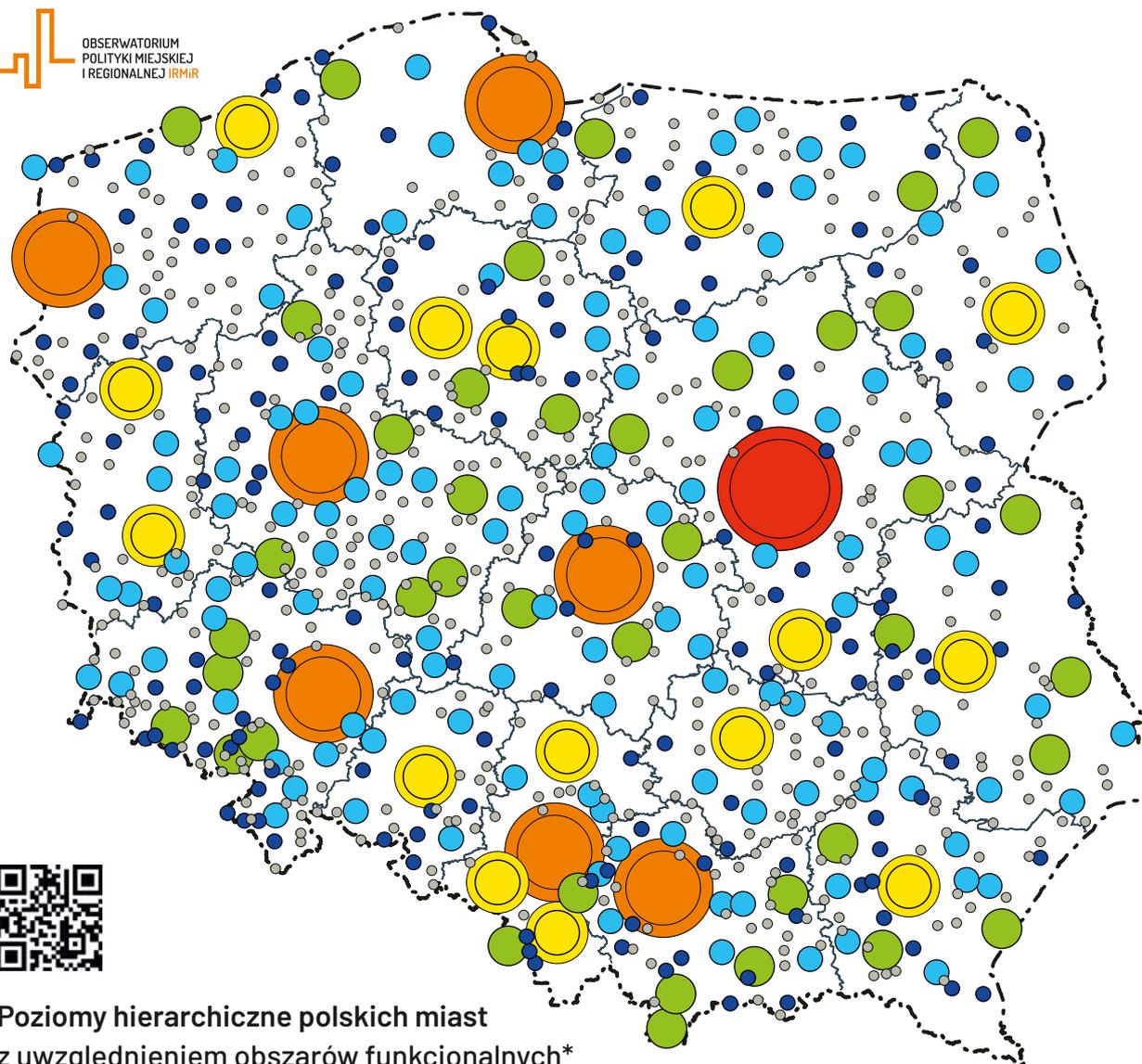
Hierarchia funkcjonalna miast		Wartość ogólnego wskaznika rangi (1-100)	Liczba miast (2023)	Odsetek ludności miejskiej (2021)	Liczba ludności (2021) – mediana (tys.)
rzęd	typ				
I	Metropolia ogólnokrajowa*	100,00	1	11,4	2596,1
II	Metropolia ponadregionalna*	32,40-56,19	7	29,9	870,0
III	Aglomeracja regionalna*	16,92-29,69	15	16,1	210,0
IV	Ośrodek subregionalny	10,03-16,47	40	11,7	63,6
V	Ośrodek ponadlokalny silny	6,35-9,85	131	15,5	23,7
VI	Ośrodek ponadlokalny	3,73-6,33	168	8,3	10,6
VII	Ośrodek lokalny	1,00-3,70	454	7,1	3,0
Razem	x	x	816	100,0	x

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I–III rzędu przyjęta za P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016); liczba ludności wg NSP (2021).

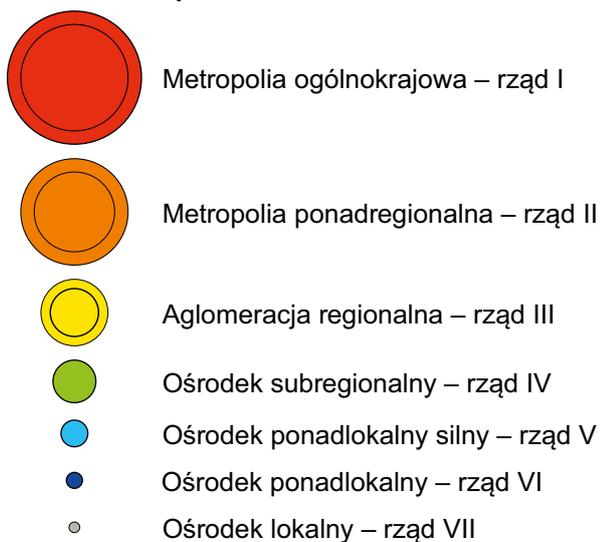

Ryc. 9. Rzędy hierarchii funkcjonalnej miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

Ryc. 10. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem miejskich obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Ośrodek I rzędu – metropolia ogólnokrajowa

Metropolie ogólnokrajowe stanowią najwyższy rząd hierarchii osadniczej i odgrywają kluczową rolę w danym kraju. Charakteryzują się rozbudowanym i zróżnicowanym systemem usług centralnych oddziałujących poprzez swą unikatowość na różne sfery życia gospodarczego, społecznego i politycznego na obszarze całego państwa. Nierzadko zasięg ich oddziaływania wykracza poza granice kraju dzięki usługom centralnym o zasięgu międzynarodowym.

Przykładowe instytucje charakterystyczne dla I rzędu: rząd, parlament, administracja rządowa, siedziby najwyższych sądów w kraju (Sąd Najwyższy, Trybunał Konstytucyjny, Naczelny Sąd Administracyjny), ambasady, biura organizacji międzynarodowych, centrale instytucji finansowych, w tym banku centralnego, większość zarządów największych firm, wiodące jednostki naukowo-badawcze, uniwersytety, wyspecjalizowane usługi medyczne (kliniki), instytucje kultury wysokiej, targi międzynarodowe, centra kongresowe, centra handlowe luksusowych marek, najważniejszy port lotniczy.

Z pewnością nie jest zaskoczeniem, że najwyższy rząd hierarchii funkcjonalnej polskich miast zajmuje **metropolia warszawska**, której rdzeń stanowi miasto stołeczne **Warszawa**. Jest to monocentryczna metropolia o zasięgu ogólnopolskim. Jej ranga jako ośrodka stołecznego wyraźnie dominuje kolejne miasta pod względem pełnionych funkcji centralnych. Część z nich to funkcje nierynkowe bezpośrednio związane ze stołecznym statusem Warszawy. Stołeczność i związana z nią bliskość decyzyjnych ośrodków politycznych wpływa niewątpliwie również na ponadprzeciętne nagromadzenie funkcji rynkowych wyższego rzędu. Warszawa cechuje się największą koncentracją instytucji państwowych, przedstawicielstw międzynarodowych oraz siedzib korporacji. Stanowi również ważny węzeł międzynarodowych korytarzy transportowych. Warszawa wraz z obszarem metropolitalnym stanowi największą metropolię w kraju pod względem ludnościowym, licząc 2,6 mln mieszkańców (według NSP 2021).

Ośrodki II rzędu – metropolie ponadregionalne

Metropolia ponadregionalna zajmuje drugie miejsce w hierarchii osadniczej. Ma duże znaczenie dla rozwoju regionu większego niż województwo. Choć oferuje wiele specjalistycznych usług centralnych wysokiego rzędu, jej oferta w zakresie usług nierynkowych jest mniejsza w porównaniu z metropolią krajową. Pełni rolę ponadregionalnego ośrodka gospodarczego, naukowego, usługowego, handlowego, kulturalnego i edukacyjnego. Metropolie ponadregionalne są najczęściej również znaczącymi węzłami powiązań komunikacyjnych na poziomie międzynarodowym. Posiadają duże międzynarodowe lotniska oraz ważne węzły kolejowe i drogowe, które umożliwiają łatwe połączenia z innymi miastami i krajami. Dzięki temu odgrywają istotną rolę w handlu, turystyce, wymianie kulturalnej oraz w nawiązywaniu międzynarodowych kontaktów.

Przykładowe instytucje charakterystyczne dla II rzędu: konsulaty, biura organizacji międzynarodowych, centrale instytucji finansowych, zarządy firm, jednostki badawczo-rozwojowe, uniwersytety, politechniki, uczelnie medyczne, uczelnie artystyczne, akademie muzyczne, jednostki badawczo-rozwojowe Ministerstwa Zdrowia, centra kongresowe, obiekty kultury wysokiej (teatr, opera, filharmonia, muzea narodowe, muzea sztuki współczesnej, galerie sztuki, biblioteki narodowe).

W Polsce w 2023 r. do grupy metropolii ponadregionalnych (poza Warszawą, która będąc metropolią ogólnokrajową, pełni również funkcje metropolii ponadregionalnej⁹), zalicza się siedem ośrodków: Katowice wraz z całym obszarem metropolitalnym (GZM+), Kraków (OM), Trójmiasto (OM), Wrocław (OM), Poznań (OM) oraz obszary metropolitalne Łodzi i Szczecina.

Pod względem ludnościowym w tej grupie zdecydowanie wyróżnia się obszar metropolitalny Katowic, który z liczbą ludności powyżej 2,15 mln nie odstaje znacząco od ośrodka I rzędu. Jednak różnica w wyposażeniu w funkcje centralne jest już niemal dwukrotna (Ryc. 9). Metropolia katowicka (GZM+) znajduje się również wśród trzech ośrodków ponadregionalnych doświadczających depopulacji. Inną znaczącą metropolią ponadregionalną położoną w pobliżu Katowic jest Kraków. Jego obszar metropolitalny liczy nieco ponad

⁹ W myśl teorii ośrodków centralnych każdy ośrodek wyższego rzędu pełni jednocześnie wszystkie funkcje typowe dla ośrodków niższych rzędów, tak więc metropolia warszawska obsługuje również swoje zaplecze pod kątem usług typowych dla metropolii ponadregionalnej, aglomeracji regionalnej czy ośrodka subregionalnego.

900 tys. mieszkańców, jednak zarówno miasto rdzeniowe, jak i – w jeszcze większym stopniu – jego obszar zewnętrzny charakteryzują pozytywne trendy demograficzne (przynajmniej jeśli chodzi o przyrost rzeczywisty). Warto zwrócić uwagę na fakt, że bliskość geograficzna tych dwóch obszarów metropolitalnych predysponuje je do współpracy i rozwoju komplementarnego ośrodka bipolarnego. Ludnościowo OM Krakowa wyprzedza nieznacznie metropolia trójmiejska (blisko 955 tys. mieszkańców), jednak ustępuje ona nieco metropolii krakowskiej pod względem wyposażenia w usługi centralne. Na kolejnych pozycjach i na zbliżonym poziomie pod względem funkcji centralnych znajdują się metropolie ponadregionalne Wrocławia i Poznania. Stawkę w tej grupie ośrodków zamykają obszary metropolitalne Łodzi i Szczecina. Choć OM Łodzi zajmuje czwarte miejsce w zestawieniu, jeśli chodzi o liczbę mieszkańców (870 tys. mieszkańców), to jednocześnie ośrodek ten jest wyraźnie słabszy w obszarze wyposażenia w usługi centralne (6 pozycja). Szczeciński obszar metropolitalny, najmniejszy w grupie (470 tys. mieszkańców), pod względem wyposażenia w usługi centralne balansuje na granicy między metropolią ponadregionalną a aglomeracją regionalną. W dużej mierze jest to efekt słabości zaplecza Szczecina, w szczególności jego obszaru funkcjonalnego (Rudewicz 2024). Zarówno Łódź, jak i Szczecin cechują negatywne trendy demograficzne (Piech i in. 2024).

Przyjęcie perspektywy obszarów funkcjonalnych przede wszystkim wzmacnia pozycję układów konurbacyjnych, takich jak GZM+ i Trójmiasto. Chociaż rozpatrywane samodzielnie Katowice również są metropolią ponadregionalną, pod względem punktacji parametrów składowych znajdują się dopiero na siódmym miejscu – przedostatniej pozycji, przed Szczecinem. Jeśli przedstawimy w analizie obszar metropolitalny wokół Katowic jako jeden podmiot (GZM+), będzie on stanowić drugą po Warszawie najsilniejszą krajową strukturę tego typu. Za wzmocnienie potencjału GZM+ odpowiada skumulowane połączenie potencjału Katowic i Gliwic w zakresie usług wyższego rzędu. Dodatkowo istotną rolę odgrywa tu kilka miast średnich i kilkanaście mniejszych, które uzupełniają się pod względem oferowanych pozostałych funkcji rynkowych i nierynkowych. Włączenie obszarów metropolitalnych do analizy wzmacnia również pozycję Trójmiasta (komplementarność funkcji wyższego rzędu Gdańska, Gdyni i Sopotu).

W przypadku metropolii monocentrycznych, niezależnie od tego, czy badano je w granicach administracyjnych, czy w ramach ich obszarów funkcjonalnych, wysoką pozycję w hierarchii utrzymuje Kraków. W 2020 r. zajmował on drugie miejsce jako miasto samodzielne lub trzecie jako obszar metropolitalny. Podejście funkcjonalne podkreśla natomiast słabość Szczecina, którego obszar metropolitalny ma niższą rangę, niż gdybyśmy rozpatrywali go wyłącznie w granicach administracyjnych. W odniesieniu do Szczecina potwierdza się twierdzenie P. Śleszyńskiego i K. Wiedermanna (2020) o tym, że w jego przypadku mamy do czynienia z metropolią w trakcie kształtowania, której rozwój zmierza w kierunku w pełni wykształconej struktury metropolitalnej.

Analiza uwzględniająca perspektywę obszarów funkcjonalnych pozwala na ustalenie często dyskutowanej liczby miast w Polsce, które faktycznie spełniają kryteria metropolii ponadregionalnych: czy charakter taki posiadają wyłącznie te zaliczane do tzw. „wielkiej piątki”, czyli metropolie: warszawska, krakowska, poznańska, trójmiejska i wrocławska (Śleszyński 2017; Janas 2020), czy też do tego grona należy zaliczyć również metropolię górnośląsko-zagłębiowską oraz łódzką, które P. Śleszyński i K. Wiedermann (2020) określili jako metropolie kształtujące się. Co więcej, jeśli przyjąć *sine qua non* funkcjonowanie takich układów bipolarnych, jak: Warszawa-Łódź oraz Kraków-GZM+, to mielibyśmy w Polsce dwie silne, komplementarne struktury metropolitalne, a wówczas dyskusja o tym, czy GZM i Łódź są pełnoprawnymi metropoliami, nabiera innego wymiaru.

Przy analizie rozmieszczenia metropolii ponadregionalnych w przestrzeni kraju uwagę przyciąga przede wszystkim ich nieobecność we wschodniej części. Obszar ten charakteryzuje się nadal istniejącą dysproporcją rozwojową, szczególnie widoczną w zakresie infrastruktury transportowej – zarówno drogowej, jak i kolejowej. Dodatkowo niższa gęstość zaludnienia i proces depopulacji wschodnich województw przyczyniają się do tworzenia stosunkowo słabszego zaplecza dla miast takich jak Lublin czy Białystok. Te czynniki oddziałują również na względną słabość Szczecina, który balansuje na granicy między metropolią ponadregionalną a aglomeracją regionalną.

Tab. 4. Wskaźnik rangi i nadwyżka usług rynkowych w obszarach metropolitalnych w 2020 r.

Obszary metropolitalne	Wartość ogólnego wskaźnika rangi (1-100)			Wskaźnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym	
	ogółem	usługi rynkowe	usługi nierynkowe		
warszawski (I)	100,00	100,00	100,00	0,162	bardzo duża nadwyżka
GZM+ (II)	56,19	57,26	61,54	-0,039	lekki niedobór
krakowski (II)	52,41	52,90	58,87	0,115	bardzo duża nadwyżka
trójmiejski (II)	48,21	48,17	56,82	0,063	duża nadwyżka
wrocławski (II)	46,54	46,97	53,17	0,099	duża nadwyżka
poznański (II)	45,49	46,68	48,10	0,122	bardzo duża nadwyżka
łódzki (II)	41,28	42,03	47,97	0,024	lekka nadwyżka
szczeciński (II)	32,40	33,20	38,98	0,056	duża nadwyżka

zaplecza Bielska-Białej. Województwo śląskie jest wyjątkowe, jeśli chodzi o nagromadzenie aglomeracji regionalnych niepełniących funkcji administracyjnych dla regionu – poza wspomnianymi już Bielsko-Białą i aglomeracją rybnicką jest jeszcze Częstochowa. Zarówno Bielsko-Białą, jak i Częstochowa są byłymi miastami wojewódzkimi, które utraciły ten status po zmianie podziału administracyjnego w 1999 r. Ich trajektorie rozwojowe różnią się znacząco. Bielsko-Białą utrzymuje pozycję silnego ośrodka regionalnego, mimo że w ostatniej dekadzie odnotowała również niewielki spadek liczby ludności. Z kolei Częstochowa zmaga się z szeregiem problemów, a jej tempo depopulacji jest znacznie wyższe. W jeszcze trudniejszej sytuacji znajduje się Radom, jedyna „niewojewódzka” aglomeracja regionalna w województwie mazowieckim. Wszystkie aglomeracje regionalne liczą ponad 100 tys. mieszkańców, a stawkę – zarówno pod względem liczby ludności, jak i wyposażenia w funkcje centralne – zamykają aglomeracje Koszalina (znajdującego się mniej więcej w połowie drogi między dwoma portowymi metropoliami – Trójmiastem i Szczecinem) oraz Gorzów Wielkopolski – siedziba Lubuskiego Urzędu Wojewódzkiego. Ze względu na położenie przy granicy województwa, choć jest on ośrodkiem regionalnym, jego zasięg oddziaływania i obsługiwany obszar obejmuje również część województwa zachodniopomorskiego.

Ośrodki IV rzędu – ośrodki subregionalne

Miasto subregionalne to silny ośrodek gospodarczy istotny dla rozwoju swojego podregionu, który zapewnia pobliskim powiatom i gminom pełen wachlarz usług średniego szczebla, takich jak edukacja, służba zdrowia, instytucje kulturalne, infrastruktura sportowa czy centra handlowe.

Przykładowe instytucje charakterystyczne dla IV rzędu: starostwo powiatowe, powiatowy urząd pracy, powiatowy inspektorat weterynarii, powiatowa stacja sanitarno-epidemiologiczna, powiatowa komenda policji, banki, szpitale II poziomu referencyjnego, szkoły średnie, domy kultury, hale sportowe, kina sieciowe, centra handlowe, centra innowacji, parki naukowo-technologiczne.

Ten poziom wydaje się szczególnie istotny dla naszego systemu osadniczego. W ośrodkach IV rzędu skupia się wiele funkcji centralnych, których jakość i dostępność w znacznej mierze decyduje o jakości i poziomie życia mieszkańców nie tylko miast, ale i ich obszarów obsługi. W przypadku miast subregionalnych nie uwzględniliśmy ich obszarów funkcjonalnych, ponieważ składają się one niemal wyłącznie z gmin wiejskich i małych miasteczek,

które pozbawione są istotnych funkcji centralnych, a tym samym mają znikomy wpływ na kształtowanie pozycji hierarchicznej ośrodka.

Do grupy miast subregionalnych zaliczono ostatecznie 40 miast – oczywiście pamiętając, że funkcje subregionalne pełnią jednocześnie wszystkie ośrodki wyższego rzędu (metropolie i aglomeracje regionalne). Grupa miast subregionalnych jest dość silnie zróżnicowana pod względem wielkości. Mamy tutaj pięć miast dużych, liczących ponad 100 tys. mieszkańców: Wałbrzych, Włocławek, Tarnów, Płock i największy Elbląg (ponad 115 tys.). Na drugim krańcu znajduje się ponad czterokrotnie mniejsze Zakopane. W tym wypadku należy pamiętać jednak, że stosunkowo wysoki wskaźnik rangi wiąże się z istnieniem w tym mieście silnej funkcji wyspecjalizowanej, jaką jest turystyka. Poza Zakopanem do grona najmniejszych miast subregionalnych (33–37 tys. mieszkańców) należą nieodległy Nowy Targ, Oświęcim (także znajdujący się w województwie małopolskim) i Cieszyn – jedyny ośrodek subregionalny w województwie śląskim. Jest to też dość ciekawy przykład miasta subregionalnego położonego na granicy państwa, którego oddziaływanie i obszar obsługi obejmuje również część regionu kulturowego Śląska Cieszyńskiego znajdującego się po stronie czeskiej. Ponad połowa ośrodków (24 miasta) to ośrodki subregionalne liczące między 50 a 100 tys. mieszkańców – wśród nich największe to Kalisz, Legnica, Grudziądz, Słupsk, Nowy Sącz, Jelenia Góra i Siedlce. Kolejne siedem miast liczy od 40 do 50 tys. mieszkańców.

Niestety niemal wszystkie miasta subregionalne wyludniają się – sumarycznie między 2011 a 2021 r. straciły blisko 220 tys. mieszkańców. Najostrzej problem depopulacji rysuje się w środkowej części Polski – więcej niż 10% ludności w ostatniej dekadzie straciły takie miasta jak: Włocławek, Konin, Piotrków Trybunalski. Tradycyjnie już depopulacją dotknięte są miasta we wschodnich regionach, na czele z Chełmem, Przemyślem czy położonymi bardziej w głębi kraju Puławami. Kurczą się również miasta subregionalne we wszystkich pozostałych regionach, w tym te największe – zwłaszcza zmagający się ze skutkami transformacji tradycyjnego regionu przemysłowego Wałbrzych. Wyjątkiem jest Ełk – jedyne miasto subregionalne w województwie warmińsko-mazurskim, które od 2011 r. notowało stabilny wzrost liczby ludności. Trend ten załamał się dopiero w roku 2019.

Choć w przestrzeni kraju miasta subregionalne wydają się być rozłożone dość równomiernie, to ich liczebność jest zdecydowanie mniejsza w północno-zachodniej jego części i maleje na północy (1–2 ośrodki subregionalne w województwie podlaskim, warmińsko-mazurskim, pomorskim i zachodniopomorskim). Duże powierzchniowo województwo zachodniopomorskie posiada tylko jeden ośrodek subregionalny – Kołobrzeg, do tego zlokalizowany w pobliżu aglomeracji regionalnej Koszalina. Podobnie jak w przypadku Zakopanego, funkcje subregionalne Kołobrzeg zawdzięcza po części specjalizacji turystycznej. Tylko jedno miasto subregionalne znajduje się w województwie pomorskim. Jest nim Słupsk. Z uwagi na oddalenie od ośrodków wyższego rzędu pełni on dość istotną rolę dla obszaru wybrzeża

pomiędzy Koszalinem a Trójmiastem. Trzy najmniejsze województwa – świętokrzyskie, opolskie i lubuskie – w ogóle nie posiadają ośrodków subregionalnych, ale brak ten po części rekompensuje bliskość innych ośrodków wyższego rzędu i stosunkowo gęsta sieć ośrodków ponadlokalnych oraz ośrodki subregionalne zlokalizowane w województwach ościennych.

Warto zwrócić również uwagę na układy, w których dwa ośrodki subregionalne znajdują się w bliskiej odległości. W myśl teorii ośrodków centralnych taka sytuacja nie powinna mieć miejsca, ponieważ obszary obsługi w zbyt dużym stopniu się pokrywają. W rzeczywistości jednak na pozycję miast i wyposażenie w usługi centralne mają również pośrednio wpływ funkcje wyspecjalizowane, np. turystyczne, węzła komunikacyjnego lub przemysłowe. Do takich par zaliczyć możemy Wałbrzych i Świdnicę, Ostrów Wielkopolski i Kalisz, Lubin i Legnicę, a także Nowy Targ i Zakopane. W takich sytuacjach z pewnością warto rozważyć strategię rozwoju oparte na współpracy i komplementarności, jak ma to miejsce w przypadku miast aglomeracji rybnickiej, a od zeszłej perspektywy finansowej UE 2014–2020 w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) także wałbrzysko-świdnickiej oraz kalisko-ostrowskiej. Po zaglomerowaniu Wałbrzyska i Świdnicy, Ostrowa Wielkopolskiego i Kalisza oraz skumulowaniu ich funkcji centralnych, miasta te mogłyby pełnić w przyszłości rolę aglomeracji regionalnej, która z przestrzennego punktu widzenia dość dobrze wpasowałaby się w przestrzeń swoich województw. Aglomeracja kalisko-ostrowska dodatkowo wypełniłaby dużą lukę, jaka obecnie istnieje na poziomie aglomeracji regionalnych, między metropolią poznańską, wrocławską i łódzką.

Ośrodki V rzędu – ośrodki ponadlokalne silne

Miasto ponadlokalne silne pełni funkcję centralną dla obszaru większego niż powiat. Posiada podobne jak miasto subregionalne usługi centralne średniego rzędu, choć jego oferta może być nieco węższa i mniej zróżnicowana. Jest to najczęściej ośrodek gospodarczy o ponadlokalnym rynku pracy. Dla swojego zaplecza pełni rolę administracyjną, usługową, edukacyjną, handlową i kulturalną.

Przykładowe instytucje charakterystyczne dla V rzędu: starostwo powiatowe, powiatowy urząd pracy, powiatowy inspektorat weterynarii, powiatowa stacja sanitarno-epidemiologiczna, powiatowa komenda policji, banki, szpitale I poziomu referencyjnego, szkoły średnie, szkoły językowe, domy kultury, kino, hale sportowe, pływalnie.

Wyniki badania wskazują, że grupa tego typu ośrodków w Polsce jest dość liczna. Zidentyfikowano 131 ośrodków ponadlokalnych silnych. Wszystkie

są miastami powiatowymi (siedzibami powiatów), 24 miasta w tej grupie to miasta na prawach powiatu. Grupa miast posiadających funkcje ponadlokalne jest dość zróżnicowana pod względem wielkości, jak również sytuacji demograficznej. Największe pod względem ludności miasta ponadlokalne silne liczą ponad 60 tys. mieszkańców i są to: Stargard (ponad 67 tys.) w województwie zachodniopomorskim, Ostrowiec Świętokrzyski w województwie świętokrzyskim i Głogów w województwie dolnośląskim. Pięć kolejnych miast to ośrodki 50-tysięczne (Tomaszów Mazowiecki, Tczew, Stalowa Wola, Kędzierzyn-Koźle oraz Bełchatów). Z kolei najmniejsze ośrodki ponadlokalne silne – Węgrów w województwie mazowieckim i Miechów w województwie małopolskim – liczą między 11 a 12 tys. mieszkańców. 46 miast ponadlokalnych silnych (35%) to miasta, które statystycznie zaliczane są do grupy miast małych, z liczbą mieszkańców poniżej 20 tys. Kolejne 77 miast ponadlokalnych silnych (59%) znajduje się w kategorii mniejszych miast średnich, z populacją między 20 a 50 tys. mieszkańców.

Zdecydowana większość tych ośrodków podlega procesom kurczenia demograficznego, choć warto zwrócić uwagę na grupę kilkunastu ośrodków ponadlokalnych silnych w województwie wielkopolskim i kilku wokół metropolii Warszawy, które utrzymały pozytywny bilans ludności w okresie od 2011 do 2021 r.

Z uwagi na sporą liczebność ośrodki ponadlokalne silne znajdziemy we wszystkich regionach kraju, choć oczywiście ich zagęszczenie wzrasta na obszarach silniej zaludnionych. Z kolei na tych zaludnionych słabiej rola miast ponadlokalnych silnych może być stosunkowo istotniejsza, gdyż stanowią one uzupełnienie policentrycznej sieci miejskiej, zwłaszcza w tych regionach, w których nie wykształciły się ośrodki subregionalne.

Ośrodki VI rzędu – ośrodki ponadlokalne

Ośrodek ponadlokalny to zwykle mniejsze miasto, które pełni rolę ośrodka powiatowego lub gminnego. Oferuje podstawowe usługi obejmujące szkoły średnie, szkoły podstawowe, sklepy, usługi, podstawową opiekę zdrowotną oraz lokalne instytucje kulturalne.

Przykładowe instytucje charakterystyczne dla VI rzędu: urząd gminy, ośrodek zdrowia, dom kultury, biblioteka, podstawowe placówki handlowe, poczta, usługi kosmetyczne, usługi fryzjerskie.

Ta grupa miast jest jeszcze większa – liczy 168 ośrodków tworzących nieregularne skupiska w przestrzeni kraju. Niektóre występują samotnie, obsługując dość rozległy powierzchniowo obszar, tak jest w przypadku Bytowa i Miastka w województwie pomorskim czy Włodawy w województwie lubelskim. 88 miast w tej grupie (52%) to siedziby powiatów, pozostałe zaś

to miejscowości gminne. Tylko 4 miasta (2%) tego typu to miasta średnie liczące powyżej 20 tys. mieszkańców, z czego 3 znajdują się w województwie dolnośląskim (Bielawa, Świebodzice i Nowa Ruda), a jedno (Działdowo) w warmińsko-mazurskim. Podobnie jak w przypadku miast subregionalnych, rangę siedmiu najmniejszych miast w tej grupie (3–5 tys. mieszkańców) wzmocnia wyspecjalizowana funkcja turystyczna (np. Kazimierz Dolny, Nałęczów, Duszniki-Zdrój, Karpacz, Międzyzdroje). 68 ośrodków ponadlokalnych (41%) stanowią miasta w przedziale 5–10 tys. mieszkańców, a największą grupę tworzy 90 miast (54%) między 10 a 20 tys. mieszkańców. Zdecydowana większość z nich podlega kurczeniu się, choć znajdziemy w niej również przykłady ośrodków wzrostu. Z uwagi jednak na wielkość tych miast w wartościach bezwzględnych nie są to duże zmiany.

Ośrodki VII rzędu – ośrodki lokalne

Ośrodek lokalny to miejscowość, która pełni centralną rolę dla najbliższej okolicy. Wyposażenie takich ośrodków w usługi centralne ma na celu zaspokojenie podstawowych, codziennych potrzeb mieszkańców oraz zapewnienie minimalnej infrastruktury publicznej i prywatnej, takiej jak szkoła podstawowa, sklep spożywczy, poczta, apteka czy fryzjer.

Miasta tego typu stanowią zdecydowanie największą grupę, 454 ośrodki – to blisko połowa wszystkich ośrodków posiadających prawa miejskie w Polsce. Wszystkie miasta w tej grupie to miasta małe i jedynie cztery liczą nieco więcej niż 10 tys. mieszkańców (Boguszów-Gorce, Głuchołazy, Zdzeszowice i Kowary). Ogromna większość to – statystycznie rzecz biorąc – mikromiasta (poniżej 5 tys. mieszkańców). Z punktu widzenia wyposażenia w podstawowe usługi centralne nie różnią się one zasadniczo od większości ośrodków gminnych będących miejscowościami wiejskimi, a prawdopodobnie niejedna wieś gminna sytuuje się wyżej niż miejscowości, którym nadano prawa miejskie. Dość wspomnieć, że najmniejsze miasto w badanym zbiorze, Opatowiec w województwie świętokrzyskim, liczy zaledwie 314 mieszkańców, a więc ponad 40-krotnie mniej niż Kozy w województwie śląskim, formalnie będące miejscowością wiejską.

Zagęszczenie ośrodków lokalnych koreluje z ogólną gęstością zaludnienia w poszczególnych częściach Polski. Najmniej tego typu ośrodków jest w województwie pomorskim – zachodnia i środkowa część tego regionu jest ich niemal całkowicie pozbawiona. Z kolei Wielkopolska obfituje w ośrodki lokalne – jest to zresztą region posiadający ogółem największą liczbę miast.

Charakterystyka wyróżnionych poziomów hierarchicznych miast z rozróżnieniem na funkcje centralne rynkowe i nierynkowe

Biorąc pod uwagę perspektywę siły ekonomicznej danego miasta, ważne jest rozróżnienie na funkcje centralne o charakterze usług publicznych oraz usługi centralne mające charakter rynkowy. Jakkolwiek istnieje pomiędzy nimi współzależność, to przede wszystkim usługi rynkowe świadczą o potencjale gospodarczym miasta.

Ranga – usługi rynkowe

Rozkład usług rynkowych o charakterze centralnym nawiązuje silnie do syntetycznego wskaźnika rangi ogółem. **Na trzech najwyższych szczeblach hierarchii uwzględniających miejskie obszary funkcjonalne wyniki delimitacji w oparciu o rangę ogółem i rangę działalności rynkowych są niemal identyczne.** Zauważalne, niewielkie różnice występują jedynie w obrębie III rzędu, gdzie przykładowo MOF Bydgoszczy posiada wyższą wartość wskaźnika pod względem usług rynkowych niż MOF Bielska-Białej, MOF Kielc przed MOF Torunia, MOF Częstochowy przed MOF Olsztyna, a MOF Zielonej Góry przed MOF Opola i Radomia.

W zakresie usług rynkowych widoczna jest niższa pozycja miast subregionalnych, a także ponadlokalnych. W stosunku do wskaźnika syntetycznego pięć ośrodków subregionalnych (Skierniewice, Sieradz, Nowy Targ, Ciechanów i Oświęcim – 13%) i czterdzieści ponadlokalnych silnych (31%) charakteryzowało się niższą pozycją w stosunku do rangi ogółem, jedynie trzy miasta z tej ostatniej grupy miast (Głogów, Stargard i Świnoujście) awansowały w hierarchii.

Na VI szczeblu hierarchii, w grupie miast ponadlokalnych silnych, nie zaobserwowano istotnych przesunięć w stosunku do rangi ogółem. O jeden rząd awansowała Ustroń, której silniejsza pozycja w zakresie usług rynkowych wynika z rozrządowego charakteru tego miasta w stosunku do otaczających go obszarów górskich. Nieco większa liczba miast (7) zanotowała spadek w porównaniu do rangi ogółem: Nasielsk, Kazimierza Wielka, Więcbork, Ciechanowiec, Duszniki-Zdrój, Sejny i Koniecpol.

Natomiast w grupie miast lokalnych (VII rzędu) 10 miast (2%) zanotowało wzrost w hierarchii o jeden szczebel w porównaniu do rangi ogółem. Są to: Koźmin Wielkopolski, Kruszwica, Bukowno, Głuchołazy, Twardogóra, Terespol, Łochów, Łądek-Zdrój, Czersk i Czaplonek.

Ranga – usługi nierynkowe

Rozkład usług nierynkowych o charakterze centralnym w dużo mniejszym stopniu niż usługi rynkowe nawiązuje do syntetycznego wskaźnika rangi ogółem. Ranga miast w zakresie usług nierynkowych wzmacnia przede wszystkim pozycję ośrodków VII–IV rzędu, tj. ośrodki lokalne (93%, z czego 7% odnotowało awans o dwa rzędy), ośrodki ponadlokalne (89%, z czego ponad połowa polepszyła swoją pozycję aż o dwa rzędy), ponadlokalne silne (100%) i subregionalne (53%). **Na trzech najwyższych szczeblach hierarchii uwzględniających miejskie obszary funkcjonalne wyniki delimitacji w oparciu o rangę ogółem i rangę działalności nierynkowych są niemal identyczne.** Jedyne awans o jeden rząd wykazuje MOF Lublina.

Zróznicowanie ośrodków w zakresie nadwyżki / niedoboru rynkowych usług centralnych

Za dobry miernik siły gospodarczej miast opartej na obsłudze swojego zaplecza uważa się stopień rozwinięcia usług rynkowych. Ważnym wskaźnikiem diagnozującym jest tutaj nadwyżka lub niedobór działalności rynkowych o charakterze centralnym w stosunku do liczby mieszkańców.

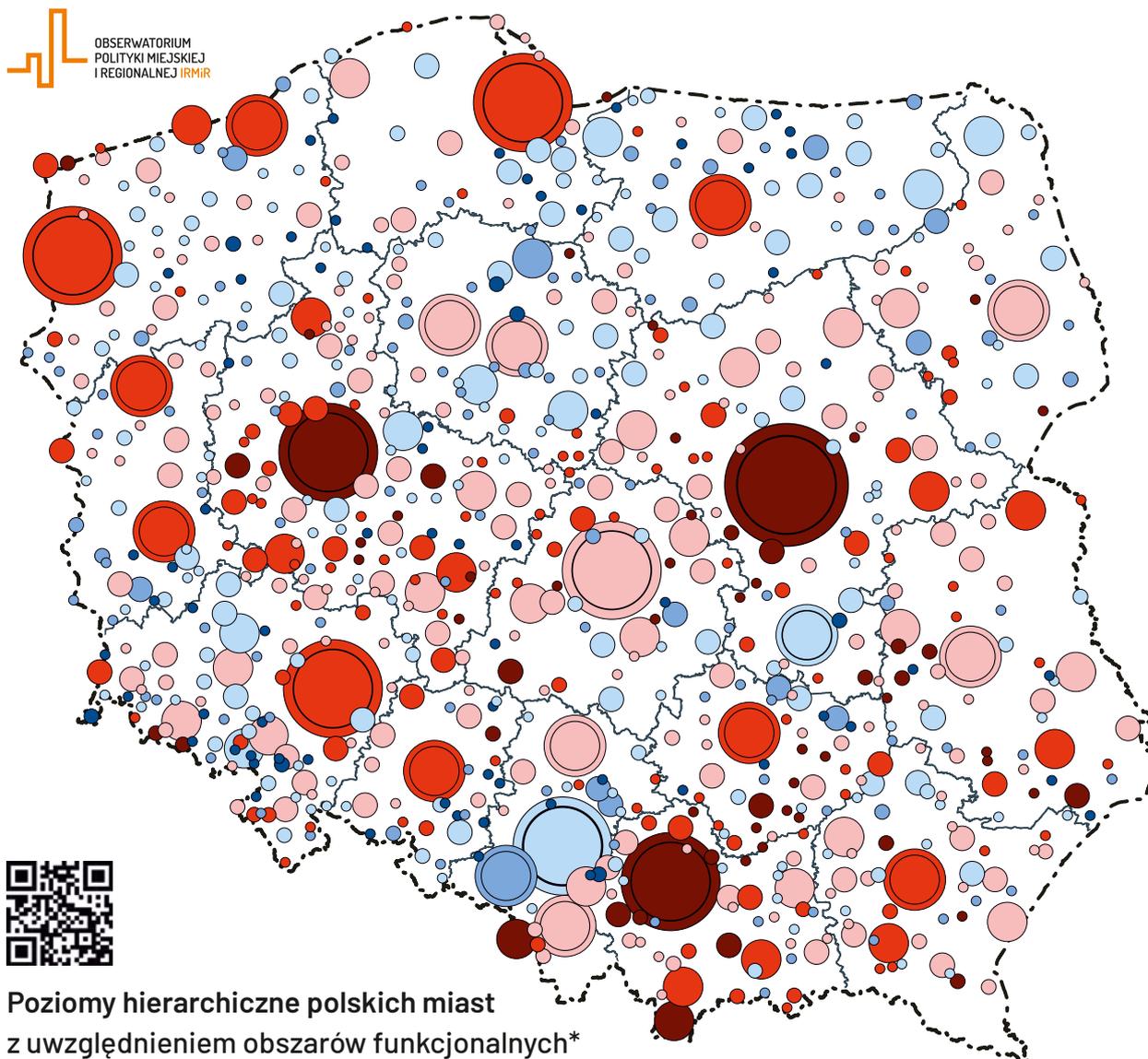
Nie jest zaskoczeniem, że zarówno metropolia stołeczna, jak i pozostałe metropolie ponadregionalne (z wyjątkiem OM Katowic) charakteryzują się znaczną nadwyżką centralnych usług rynkowych w stosunku do liczby ludności (Ryc. 11). Równocześnie ośrodki metropolitalne są dosyć silnie zróżnicowane w zakresie badanego wskaźnika. Nadwyżka usług rynkowych jest bardzo duża, podobnie jak w przypadku samych miast, dla OM Warszawy, Poznania i Krakowa. W stosunku do pozostałych metropolii (OM Wrocławia, Trójmiasta i Szczecina) jest ona duża lub nieznaczna (OM Łodzi – zob. Ryc. 11). Niższa pozycja OM Łodzi oraz OM Katowic (GZM+), który jako jedyny z metropolii odnotowuje lekki niedobór rynkowych usług centralnych, jest efektem niezakończonego procesu transformacji (post)industrialnych gospodarek. Przy czym w przypadku OM Katowic (GZM+) należy podkreślić, że problem ten nie dotyczy samego miasta Katowic, które ma silną pozycję wśród metropolii, ale jest wynikiem słabości pozostałych miast wchodzących w skład jego zaplecza (z wyjątkiem 7 miast: Gliwic, Tarnowskich Gór, Mikołowa, Sławkowa, Łazów, Sośnicowic i Siewierza).

Aglomeracje regionalne (III rząd hierarchii) charakteryzują się w większości nadwyżką rynkowych usług centralnych. Nadwyżka ta jest jednak niższa i bardziej zróżnicowana niż w przypadku ośrodków metropolitalnych i nie dotyczy wszystkich miast tego szczebla. Wyraźną nadwyżkę z tej grupy posiada 7 na 16 aglomeracji. Cztery z nich mają nawet porównywalne lub wyższe wartości niż trójmiejski czy szczeciński OM. Są to: MOF Koszalina, Opola, Rzeszowa i Olsztyna. Pozostałe trzy aglomeracje to Kielce, Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra. Lekką nadwyżkę notują natomiast aglomeracje zlokalizowane w województwie śląskim (Bielsko-Biała i Częstochowa), kujawsko-pomorskim (Toruń i Bydgoszcz) oraz w dwóch województwach Polski Wschodniej: lubelskim (Lublin) oraz podlaskim (Białystok). Jedynymi aglomeracjami, które cechuje niedobór centralnych funkcji rynkowych w stosunku do ich wielkości, są Radom (lekki niedobór) oraz aglomeracja rybnicka (duży niedobór).

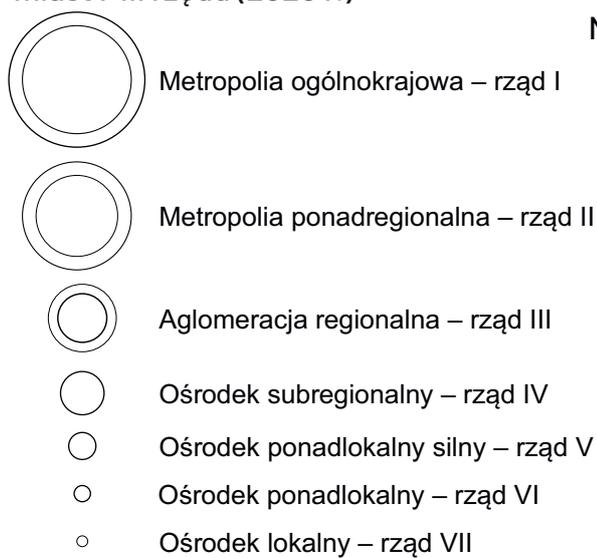
W grupie miast subregionalnych (IV rząd hierarchii) zdecydowana większość miast (78%) zanotowała nadwyżkę funkcjonalną, z czego $\frac{2}{3}$ cechowało się dużą nadwyżką. Pozostałe miasta z tej grupy odnotowały lekki niedobór, jedynie Grudziądz odnotował duży niedobór. Grupa miast z niedoborem rynkowych usług centralnych ma jednak możliwość generowania impulsów rozwojowych z wykorzystaniem działalności wyspecjalizowanych i odpowiednio dużego rynku pracy. Wszystkie z nich odnotowały nadwyżkę pracujących do 5 tys., a w przypadku Mielca nawet ponad 5 tys., oraz znalazły się w gronie ośrodków równoważących rozwój – z wyjątkiem Ełku.

W przypadku miast pozostałych rzędów widoczna jest duża lub bardzo duża nadwyżka rynkowych usług centralnych dla miejscowości turystycznych, m.in. Karpacza, Kazimierza Dolnego czy Zakopanego. W przypadku doboru rynkowych usług centralnych w grupie tej dominują miasta VI i VII rzędu (83%).

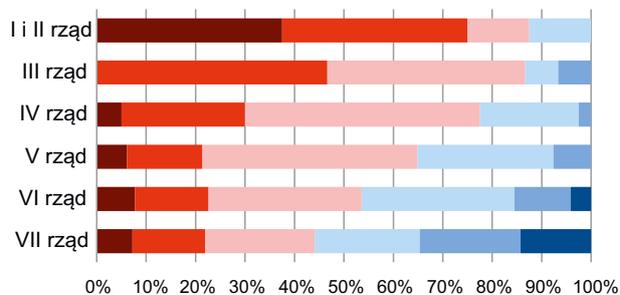
Za dobry miernik siły gospodarczej miast opartej na obsłudze swojego zaplecza uważa się stopień rozwinięcia usług rynkowych. Ważnym wskaźnikiem diagnozującym jest tutaj nadwyżka lub niedobór działalności rynkowych o charakterze centralnym w stosunku do liczby mieszkańców.

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

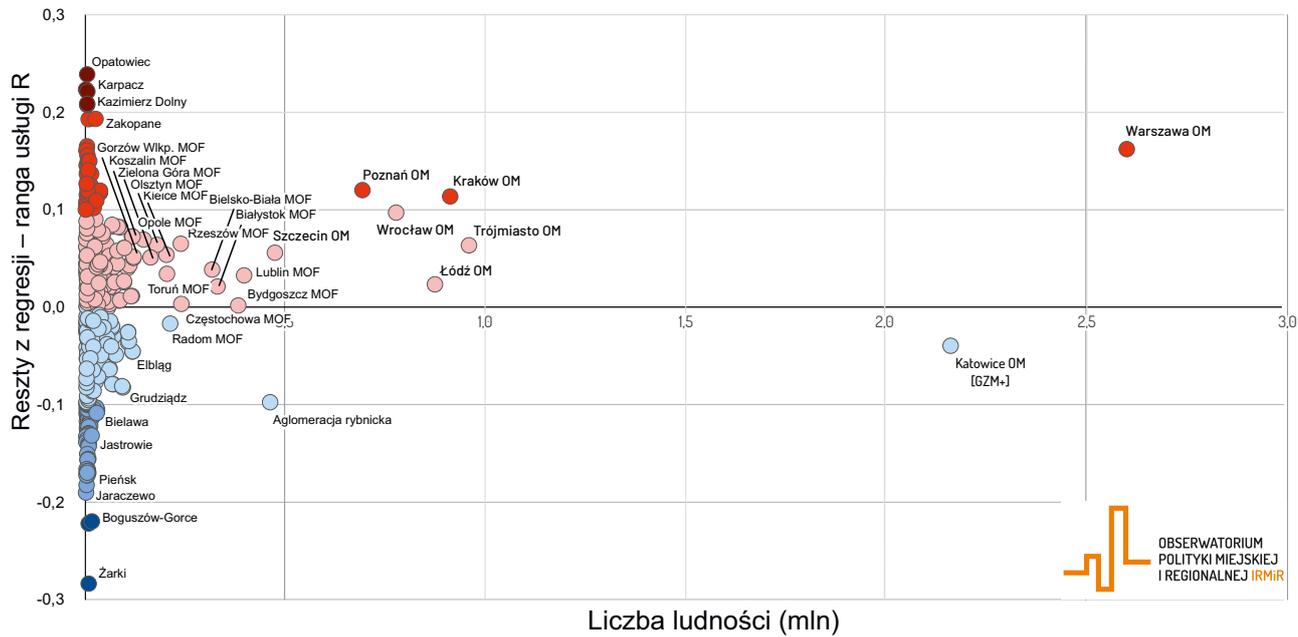

Nadwyżka/niedobór centralnych usług rynkowych

Ryc. 11. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Ryc. 12. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych – wykres

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

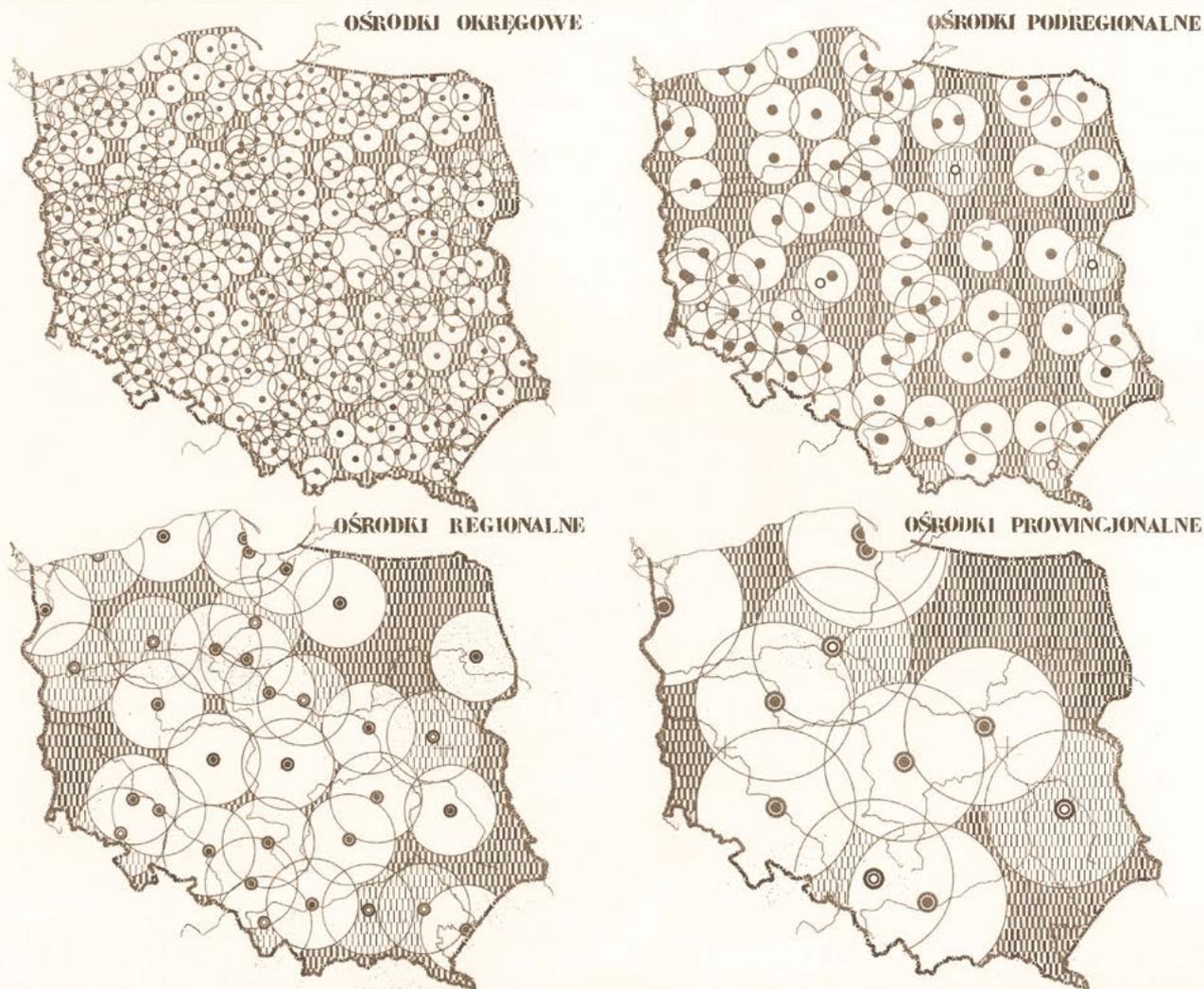
Zmiany hierarchii funkcjonalnej miast w latach 1990–2020 z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I–III rzędu

Miejska sieć i hierarchia osadnicza należą do struktur długiego trwania. Nie oznacza to jednak, że nie podlegają one przekształceniom i modyfikacjom. Najbardziej spektakularne zmiany związane są z pojawieniem się nowych ośrodków w wyniku czynników politycznych (np. decyzji o budowie nowego miasta, nadaniu funkcji administracyjnych) lub upadku miast w wyniku katastrofalnych zdarzeń. Na przekształcenia struktury wpływa jednak szereg innych czynników gospodarczych i społecznych. W warunkach gospodarki centralnie sterowanej w ramach ustroju socjalistycznego rozkwit centralnych funkcji rynkowych w polskich miastach był silnie ograniczony. Rozmieszczenie wielu usług nierynkowych również bywało dalekie od ekonomicznej racjonalności. Warto jednak wspomnieć, że teoria Christallera, opracowana w warunkach gospodarki wolnorynkowej, wykorzystywana była również przez polskich planistów przy ustalaniu pierwszego po II wojnie światowej studium planu krajowego (Chmielewski i in. 1948, Ryc. 13). Po 1989 r. na powrót, w znacznie większym stopniu niż przez działanie planistów, kwestie dostępności i rozmieszczenia wielu usług i dóbr centralnych zaczęły być kształtowane przez procesy ekonomiczne i zasady wolnorynkowej gospodarki.

Porównanie wskaźnika usług centralnych w polskich miastach (z uwzględnieniem MOF dla ośrodków I–III rzędu) nie jest zadaniem prostym, nie tylko z uwagi na trudność identyfikacji usług centralnych w miastach ponad 30 lat temu, ale również na zmieniającą się rolę i znaczenie różnego rodzaju usług czy działalności usługowych oraz pojawienie się nowych funkcji centralnych. Dlatego przedstawionych niżej wyników nie należy traktować dosłownie. Niemniej wykorzystanie danych z analogowego źródła, jakim są zapomniane dziś już książki

W ramach niniejszego raportu zdecydowano się na uwzględnienie ośmiu najczęściej wymienianych w polskiej literaturze obszarów metropolitalnych, a mianowicie: Warszawy, Krakowa, Trójmiasta, Wrocławia, Poznania, Łodzi, Katowic oraz Szczecina. Większość z nich utrzymywała II rangę w hierarchii osadniczej zarówno w roku 1990, jak i 2020, co świadczy o podstawowej stabilności struktury metropolitalnej.

STUDIUM PLANU KRAJOWEGO

TEORETYCZNE SFERY WPLYWU ISTNIEJĄCYCH OŚRODKÓW MIEJSKICH

- OŚRODEK V RZĘDU   ● OŚRODEK VI RZĘDU   ⊙ OŚRODEK VII RZĘDU   ⊕ OŚRODEK VIII RZĘDU ||||| TERENY NIEOBSŁUŻONE
- · III/V   ○ · V/VI   ⊙ · VI/VII   ⊕ VII/VIII ||||| TERENY NIEDOSŁUŻONE

GŁÓWNY URZĄD PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO
 BIURO STUDIÓW I PROJEKTÓW PRZESTRZENNYCH
 Warszawa, ul. Chałubińskiego 1, tel. 22 629 10 00, fax 22 629 10 01
 718-7
 J. Chmielewski
 Warszawa, 1948

Ryc. 13. Klasyfikacja ośrodków miejskich w Studium Planu Krajowego z 1948 r.

Źródło: J. Chmielewski i in. (1948: plansza II 41)

telefoniczne, pozwoliło ostatecznie uzyskać interesujące rezultaty, dość trafnie przybliżające zmiany, które w okresie transformacji społeczno-gospodarczej zaszły również w strukturze osadniczej kraju.

W ramach niniejszego raportu zdecydowano się na uwzględnienie ośmiu najczęściej wymienianych w polskiej literaturze obszarów metropolitalnych, a mianowicie: Warszawy, Krakowa, Trójmiasta, Wrocławia, Poznania, Łodzi, Katowic oraz Szczecina (zob. Tab. 5). Większość z nich utrzymywała II rangę w hierarchii osadniczej zarówno w roku 1990, jak i 2020, co świadczy o podstawowej stabilności struktury metropolitalnej. Wyjątkiem od tej reguły jest kwestia nadwyżki centralnych usług rynkowych w porównaniu z liczbą mieszkańców. W ciągu ostatnich trzydziestu lat dla większości obszarów metropolitalnych nastąpił spadek tego indeksu w relacji do ośrodka rdzeniowego. Obszarami metropolitalnymi wyłamującymi się z tego trendu są OM wrocławski, którego wskaźnik nadwyżki usług centralnych o charakterze rynkowym minimalnie wzrósł w rozpatrywanym okresie (z 0,095 do 0,122), oraz szczeciński (z 0,044 do 0,056 – zob. rozdział *Zmiany nadwyżki centralnych usług rynkowych w latach 1990–2020*).

Analogicznie do opracowania z 2020 r. w oparciu o wartości ogólnego wskaźnika rangi wyróżniono siedem poziomów hierarchii osadniczej miast w Polsce dla 1990 r. (Ryc. 14). Spojrzenie na mapę porównującą ogólną klasyfikację hierarchii miast pomiędzy rokiem 1990 a 2020 (Ryc. 15) ukazuje obraz zmian w obrębie systemu osadniczego. Na 781 ujętych w analizie ośrodków miejskich aż 624 (79%) z nich na przestrzeni trzydziestu lat pozostało przy wyjściowej randze hierarchii, 71 (9%) obniżyło swoje miejsce, 86 (11%) odnotowało wzrost (Tab. 6). Województwami, które przodują pod względem liczby ośrodków poprawiających swoją rangę w perspektywie trzydziestu lat, były, w kolejności: wielkopolskie (16 ośrodków), mazowieckie (13), dolnośląskie (10) i małopolskie (9). Pięć województw cechuje się sytuacją, w której liczba ośrodków doświadczających awansu i spadku praktycznie się równoważy (dolnośląskie, warmińsko-mazurskie, lubelskie, lubuskie, śląskie). W przypadku kolejnych pięciu województw większa liczba miast doświadczyła spadku pozycji w hierarchii niż awansu. Są to województwa: podkarpackie (–6), kujawsko-pomorskie (–5), opolskie (bilans –4), świętokrzyskie (–3) i pomorskie (–2).

Uwzględnienie obszarów metropolitalnych w analizie zmian hierarchii funkcjonalnej miast poszerza możliwości interpretacji danych (Tab. 5). Grupowanie kilku miast wraz z ich zapleczem prowadzi do zmiany pozycji w hierarchii osadniczej. W porównaniu z jej podstawową wersją, ustaloną tylko dla miast w ich granicach administracyjnych, klasyfikacja uwzględniająca obszary funkcjonalne wyraźniej pokazuje udział metropolii w strukturze sieci osadniczej. **Koncentracja populacji miejskiej wzrosła z około 27 do ponad 42% w 1990 r., a dla 2020 r. opisywana zmiana w strukturze oznacza skok z 25 do ponad 41%.** Przyjęcie perspektywy obszarów metropolitalnych ma największy wpływ na pozycję miast konurbacji katowickiej (GZM+).

Przypomnijmy, że jakkolwiek w drugim rzędzie umiejscowione są tak miasto Katowice, jak i katowicki OM (GZM+), to indywidualnie rozpatrywane Katowice zajmują dopiero siódme miejsce w zestawieniu. Jeżeli jednak do analizy włączymy wszystkie miasta konurbacji katowickiej, to rzeczony obszar metropolitalny stanowić będzie drugą po Warszawie najsilniejszą krajową strukturę tego typu.

Tab. 5. Charakterystyka obszarów metropolitalnych w Polsce w 1990 i 2020 r.

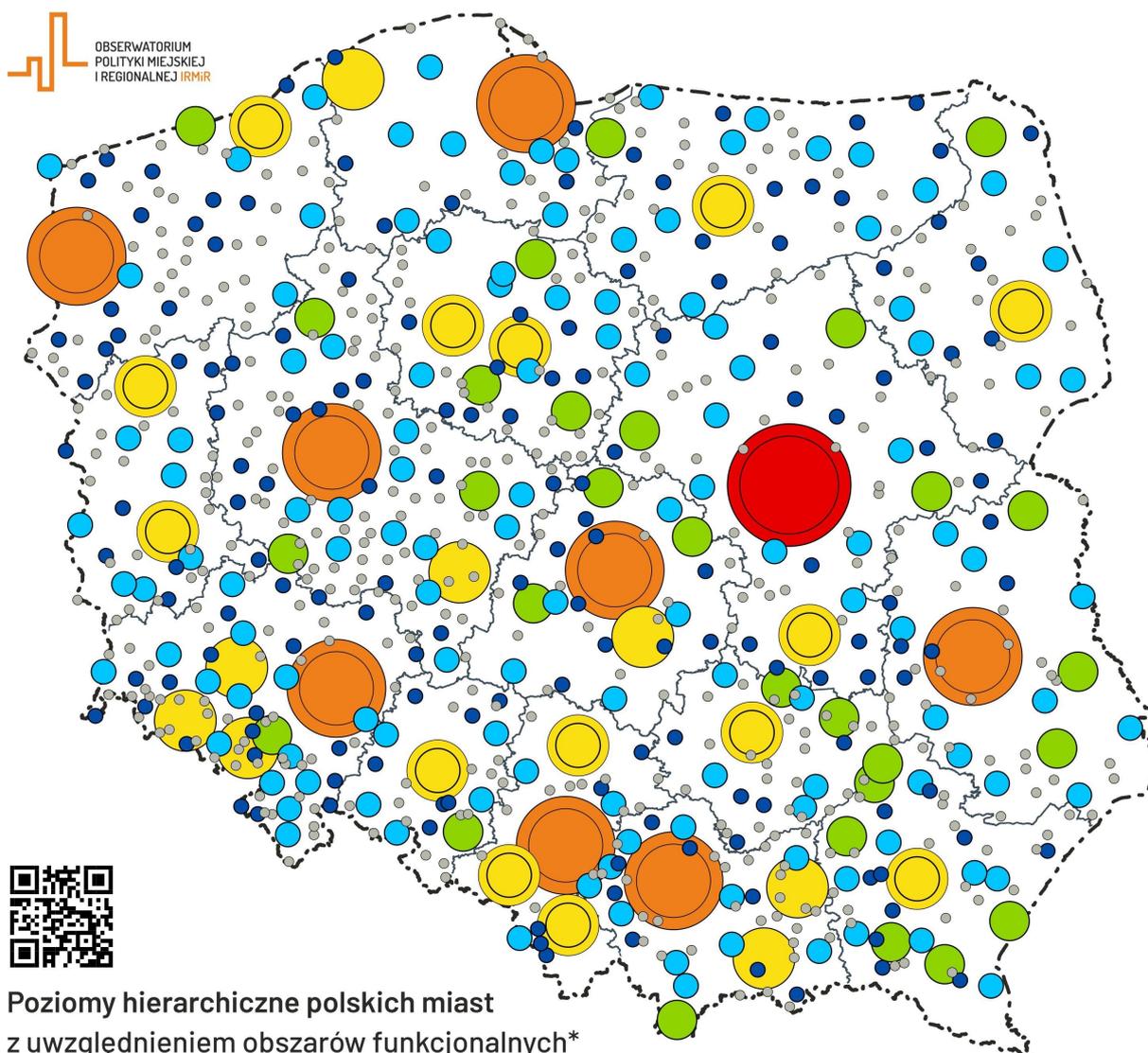
Obszary metropolitalne (ranga w 2020 r.)	Wartość ogólnego wskaźnika rangi (1-100)		Wartość ogólnego wskaźnika rangi – usługi rynkowe (1-100)		Wartość ogólnego wskaźnika rangi – usługi nierynkowe (1-100)		Wskaźnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym	
	1990	2020	1990	2020	1990	2020	1990	2020
warszawski OM (I)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	0,355	0,162
katowicki OM (II)	65,15	56,19	63,02	57,26	66,55	61,54	0,136	-0,039
krakowski OM (II)	55,27	52,41	51,39	52,90	57,64	58,87	0,214	0,115
trójmiejski OM (II)	48,88	48,21	45,91	48,17	50,78	56,82	0,152	0,063
poznański OM (II)	48,27	46,54	39,55	46,97	52,93	53,17	0,129	0,099
wrocławski OM (II)	44,95	45,49	37,14	46,68	49,18	48,10	0,095	0,122
łódzki OM (II)	44,67	41,28	38,36	42,03	48,21	47,97	0,050	0,024
szczeciński OM (II)	36,72	32,40	28,84	33,20	40,85	38,98	0,044	0,056

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

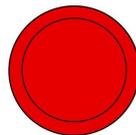
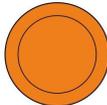
Tab. 6. Hierarchia miast w Polsce w latach 1990–2020. Liczba miast doświadczających awansu i spadku wedle województw

Lp.	Nazwa województwa	Bilans zmian	Liczba ośrodków doświadczających awansu	Liczba ośrodków doświadczających spadku
1	wielkopolskie	↑	16	4
2	mazowieckie	↑	13	1
3	dolnośląskie	●	10	11
4	małopolskie	↑	9	6
5	zachodniopomorskie	↑	6	3
6	łódzkie	↑	6	5
7	warmińsko-mazurskie	●	5	5
8	lubelskie	●	4	3
9	podlaskie	↑	3	1
10	lubuskie	●	3	3
11	opolskie	↓	3	7
12	kujawsko-pomorskie	↓	3	8
13	śląskie	●	2	0
14	pomorskie	↓	1	3
15	świętokrzyskie	↓	1	4
16	podkarpackie	↓	1	7
Łącznie		↑	86	71

↑ znaczący wzrost   ↓ znaczący spadek   ● bez większych zmian

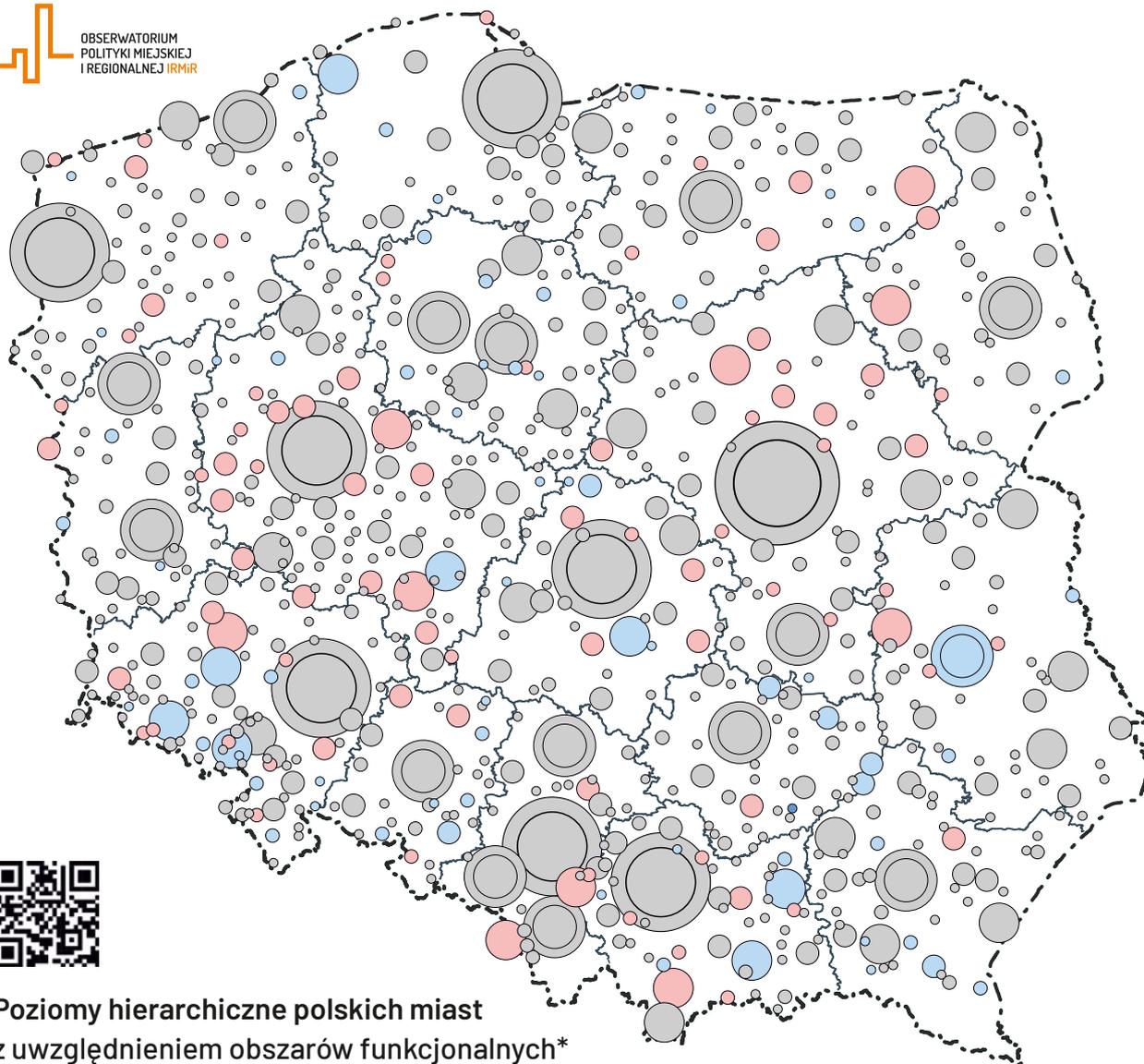

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (1990 r.)

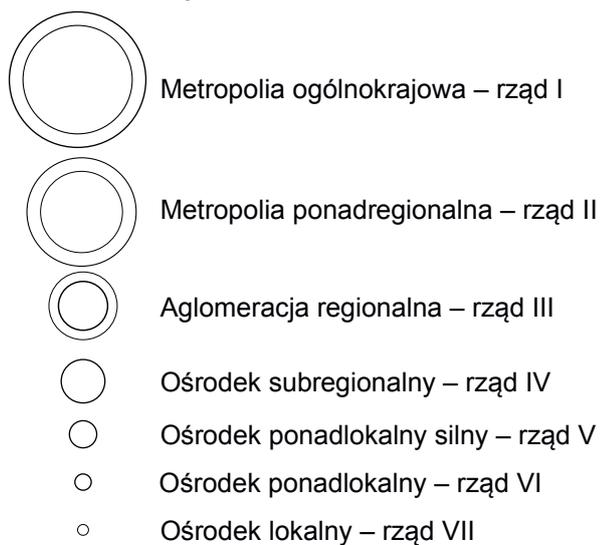
- Metropolia ogólnokrajowa – rząd I
- Metropolia ponadregionalna – rząd II
- Aglomeracja regionalna – rząd III
- Ośrodek regionalny – rząd III (miasto)
- Ośrodek subregionalny – rząd IV
- Ośrodek ponadlokalny silny – rząd V
- Ośrodek ponadlokalny – rząd VI
- Ośrodek lokalny – rząd VII

Ryc. 14. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 1990 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu

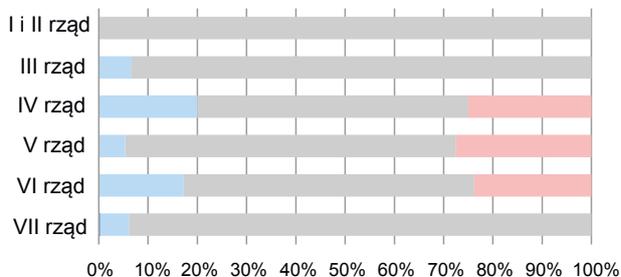
Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

Zmiana w poziomach hierarchii funkcjonalnej miast 1990–2020

Ryc. 15. Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990–2020 z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I–III rzędu

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I–III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Niezależnie od tego, czy rozpatrujemy hierarchię dla samych miast, czy dla OM, wysoka jest pozycja Krakowa. Tak w 1990, jak w 2020 r. utrzymuje on drugą (jako miasto) lub trzecią lokatą (jako obszar metropolitalny). Uwzględnienie obszarów metropolitalnych wzmacnia również pozycję Trójmiasta (awans z 6 pozycji na 4), w mniejszym stopniu Poznania oraz Wrocławia. W przypadku Szczecina obserwujemy natomiast odmienną sytuację, gdzie ujęcie miasta w kontekście obszaru metropolitalnego skutkuje pogorszeniem jego pozycji. Zarówno w 1990 r., jak i trzydzieści lat później miasto to rozpatrywane samodzielnie sytuuje się jako ośrodek II rzędu. Szczecin na liście metropolii ponadregionalnych nie zajmuje wprawdzie wysokiej pozycji, jednak pod względem parametrów składowych (centralnych usług rynkowych i nierynkowych) przewyższa Lublin. Gdy jednak rozpatrujemy szczeciński OM, to okazuje się, że współcześnie byłby on w grupie miast regionalnych, a nie metropolii ponadregionalnych. Jako powód takiego stanu rzeczy należy wskazać słabość zaplecza ludnościowego i funkcjonalnego tego miasta. Miasta w otoczeniu Szczecina reprezentują V, VI, a nawet VII rząd w hierarchii i wykazują słabą lub przeciętnie słabą węzłowość w odniesieniu do swojego zaplecza. Wskaźnik obsługi (stosunek liczby ludności zaplecza do ludności miasta) jest najniższy wśród grupy metropolii ponadregionalnych, co wynika głównie z niskiej gęstości zaludnienia na obszarach o dużej lesistości i jeziorności. Co więcej, miejscowości aglomeracji szczecińskiej przez ostatnie trzydzieści lat charakteryzują się długotrwałym negatywnym trendem demograficznym (ubytkiem rzeczywistym, zob. Piech i in. 2024; Rudewicz 2024).

Wartość wskaźnika nadwyżki funkcji rynkowych o charakterze centralnym (14) akcentuje znaczącą dysproporcję pomiędzy grupą miast, które posiadają dłuższe tradycje wielkomiejskości i już przed epoką industrializacji koncentrowały funkcje usługowe wyższego rzędu (Warszawa, Kraków, Wrocław, Gdańsk, Poznań) a metropoliami o charakterze postindustrialnym, które pojawiły się jako ważne elementy sieci osadniczej kraju dopiero w XIX wieku (Katowice wraz z innymi miastami konurbacji katowickiej oraz Łódź).

Podsumowując, zachodnia perspektywa badawcza traktuje Warszawę jedynie jako ośrodek metropolitalny niskiej rangi. Inne polskie miasta nie są uznawane za metropolie, ponieważ ich znaczenie dla przepływu kapitału, transportu i komunikacji jest zbyt małe. Wyjaśnienie dla tego faktu można znaleźć w perspektywie makrostrukturalnej, według której pozycja Polski pozostaje semiperyferyjna w ramach globalnego podziału przewagi gospodarczej (Jasiecki 2013).

Warto jednocześnie podkreślić, że dzięki rozwojowi i wzmocnieniu metropolii ponadregionalnych po 1989 r. udało się w Polsce uniknąć nadmiernej polaryzacji pomiędzy Warszawą, jako metropolią krajową, a resztą kraju, chociaż przewaga stolicy nad innymi ośrodkami pozostaje wyraźna.

Poza obszarami metropolitalnymi wyróżniono piętnaście obszarów funkcjonalnych, których rdzenie tworzą miasta o charakterze regionalnym (Tab. 7). Zdecydowanie najsilniejszy jest wśród nich MOF Lublina, który charakteryzowała w 2020 r. znaczna przewaga w stosunku do pozostałych

aglomeracji regionalnych we wszystkich kategoriach hierarchii, ale najsilniej zaznaczała się ona w obszarze usług nierynkowych. Trzeba zaznaczyć, że w 1990 r. Lublin był klasyfikowany jako miasto ponadregionalne (II rzędu, Tab. 7). Czynnikiem, który doprowadził do osłabienia rangi lubelskiego MOF w latach 1990-2020, był o wiele słabszy wzrost usług rynkowych w stosunku do ośrodków o podobnym potencjale ludnościowym, co mogło wynikać z silnego spadku liczby ludności w całym województwie lubelskim w ciągu ostatnich trzydziestu lat (Piech i in. 2024), a ponadto peryferyjne położenie miasta w stosunku do głównych pasm rozwoju gospodarczego.

Zwraca uwagę również wysoka pozycja MOF Bielska-Białej, przewyższającego wszystkie pozostałe ośrodki, w tym także te będące od 1999 r. miastami wojewódzkimi. Za wysoką pozycją MOF Bielska-Białej stoi jego atrakcyjność rezydencjonalna, silna przedsiębiorczość lokalna i zdywersyfikowana struktura działalności przemysłowej, co razem napędza rozwój usług dla firm oraz usług konsumpcyjnych dla ludności.

Ogólnie rzecz biorąc – w 2020 r. można wyróżnić na podstawie ogólnego wskaźnika rangi pięć grup MOF dla ośrodków regionalnych:

- a) najsilniejszy Lublin;
- b) Bielsko-Białą, Bydgoszcz i Białystok;
- c) Rzeszów, aglomerację rybnicką, Toruń, Kielce, Olsztyn i Częstochowę;
- d) Radom, Opole i Zieloną Górę;
- e) Koszalin i Gorzów Wielkopolski, które posiadają najniższą wartość wskaźnika.

W porównaniu z sytuacją z 1990 r. relatywnie wzrosła pozycja Bielska-Białej i Bydgoszczy. Awans o kilka pozycji w stosunku do roku 1990 odnotowały również aglomeracja rybnicka, MOF Torunia oraz Radomia. W miarę stabilną pozycją cechowały się MOF Rzeszowa, Częstochowy, Opola i Gorzowa Wielkopolskiego. Natomiast spadek o kilka pozycji poza wcześniej wspomnianym MOF Białegostoku odnotowały również MOF Kielc, Olsztyna, Zielonej Góry oraz Koszalina, największy zaś Opola.

W perspektywie czasowej 1990-2020 dochodzi do pewnej konsolidacji ludnościowej obszarów metropolitalnych opisywanej rangi. Wprawdzie skupiają one nieznacznie mniejszy procent ludności miejskiej niż trzy dekady temu (spadek z 17,6 do 16,1%), jednak znacząco wzrasta wartość środkowa określająca wielkość ich populacji (z 141 do 210 tys.). Warto w tym kontekście dodatkowo zwrócić uwagę na to, że w ciągu trzydziestu lat z poziomu aglomeracji regionalnych wypadło osiem miast: Jelenia Góra, Legnica, Wałbrzych, Piotrków Trybunalski, Nowy Sącz, Tarnów i Słupsk. Ich wspólną cechą jest status stolicy wojewódzkiej przed reformą samorządową z 1999 r. Część z nich zlokalizowana jest również w zachodniej części województwa dolnośląskiego.

Tab. 7. Charakterystyka obszarów funkcjonalnych miast III rzędu w Polsce w 1990 i 2020 r.

Obszary funkcjonalne	Wartość ogólnego wskaźnika rangi (1-100)		Wartość ogólnego wskaźnika rangi – usługi rynkowe (1-100)		Wartość ogólnego wskaźnika rangi – usługi nierynkowe (1-100)		Wskaźnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym	
	1990	2020	1990	2020	1990	2020	1990	2020
Lublin MOF	34,89	29,69	30,35	28,86	37,54	38,29	0,093	0,033
Bielsko-Biała MOF	28,77	26,13	28,43	26,10	29,32	31,85	0,094	0,038
Bydgoszcz MOF	28,37	25,90	25,19	26,23	30,36	30,52	0,008	0,002
Białystok MOF	29,99	25,70	27,17	25,56	31,82	33,50	0,093	0,021
Rzeszów MOF	27,55	24,15	25,07	24,03	29,19	32,08	0,137	0,066
Aglomeracja rybnicka	22,46	22,59	23,48	23,02	22,26	27,26	-0,035	-0,097
Toruń MOF	22,71	21,98	17,31	20,66	25,55	31,78	-0,048	0,035
Kielce MOF	26,44	21,78	24,41	21,38	27,86	28,76	0,091	0,055
Olsztyn MOF	25,84	21,42	22,66	20,69	27,81	28,81	0,100	0,064
Częstochowa MOF	23,68	21,01	22,35	20,88	24,75	27,80	0,003	0,004
Radom MOF	19,34	19,52	20,61	18,74	19,00	27,88	0,011	-0,016
Opole MOF	26,06	19,43	23,92	18,79	27,53	26,91	0,148	0,071
Zielona Góra MOF	24,85	19,05	21,46	19,07	26,90	24,89	0,110	0,051
Koszalin MOF	22,05	17,36	22,53	16,99	22,16	23,99	0,153	0,073
Gorzów Wielkopolski MOF	17,60	16,92	20,05	16,55	16,54	22,90	0,094	0,052

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR

Rozpatrywany okres wiąże się ze znaczącym zwiększeniem liczby miast subregionalnych, czyli IV rzędu prezentowanej hierarchii. Dla 2020 r. można ich wyróżnić 40, co stanowi więcej o 11 ośrodków w odniesieniu do roku 1990. Jednocześnie w ciągu trzech dekad rośnie udział omawianej kategorii miast w całkowitej populacji ludności miejskiej – z 7,9 do 11,7%. Niezmiennie miasta subregionalne pozostają ośrodkami o około sześćdziesięciotysięcznej populacji. Współcześnie zdecydowaną większość miast subregionalnych stanowią ośrodki, które w 1999 r. utraciły status stolicy wojewódzkiej.

Na następną wyodrębnioną rangę składają się ośrodki ponadlokalne silne. Do tej kategorii w 1990 r. można było przyporządkować 128 miast, co stanowiło jedynie o 5 mniej niż w roku 2020. Pomimo tego zbliżonego zasobu miast ich lista na przestrzeni trzech dekad ulegała większym fluktuacjom. Do statusu ośrodka ponadlokalnego silnego spadło 7 miast subregionalnych z 1990 r. (Sandomierz, Kutno, Kędzierzyn-Koźle, Sanok, Ostrowiec Świętokrzyski, Skarżysko-Kamienna, Tarnobrzeg). Z drugiej strony do rangi miast ponadlokalnych silnych przez ten czas awansowało aż 36 miejscowości (m.in. Bełchatów, Namysłów, Rawa Mazowiecka). W niniejszej kategorii dominujące miejsce zajmują miasta zamieszkiwane przez ok. 23 tys. osób i jest to wartość podobna do tej sprzed trzydziestu lat.

Listę miast VI rangi otwierają Lubań, Polkowice i Strzelin. Ośrodki ponadlokalne cechowały się jeszcze mniejszą liczbą mieszkańców (mediana = 10,6 tys. osób). W rozpatrywanej perspektywie czasowej, czyli na przestrzeni lat 1990-2020, można zaobserwować stabilizację ich udziału w populacji na poziomie ok. 8,5%.

Tak w 1990 r., jak i współcześnie najliczniej reprezentowana jest kategoria ośrodków lokalnych. Należy jednocześnie odnotować, że chociaż w ciągu trzech rozpatrywanych dekad ich liczba zwiększyła się z 433 do 456, to definiujące ich sytuację ludnościową statystyki pozostały na praktycznie zbliżonym poziomie (mediana liczby mieszkańców wynosząca około 3 tys. osób oraz 7-procentowy udział w ogóle ludności miejskiej).

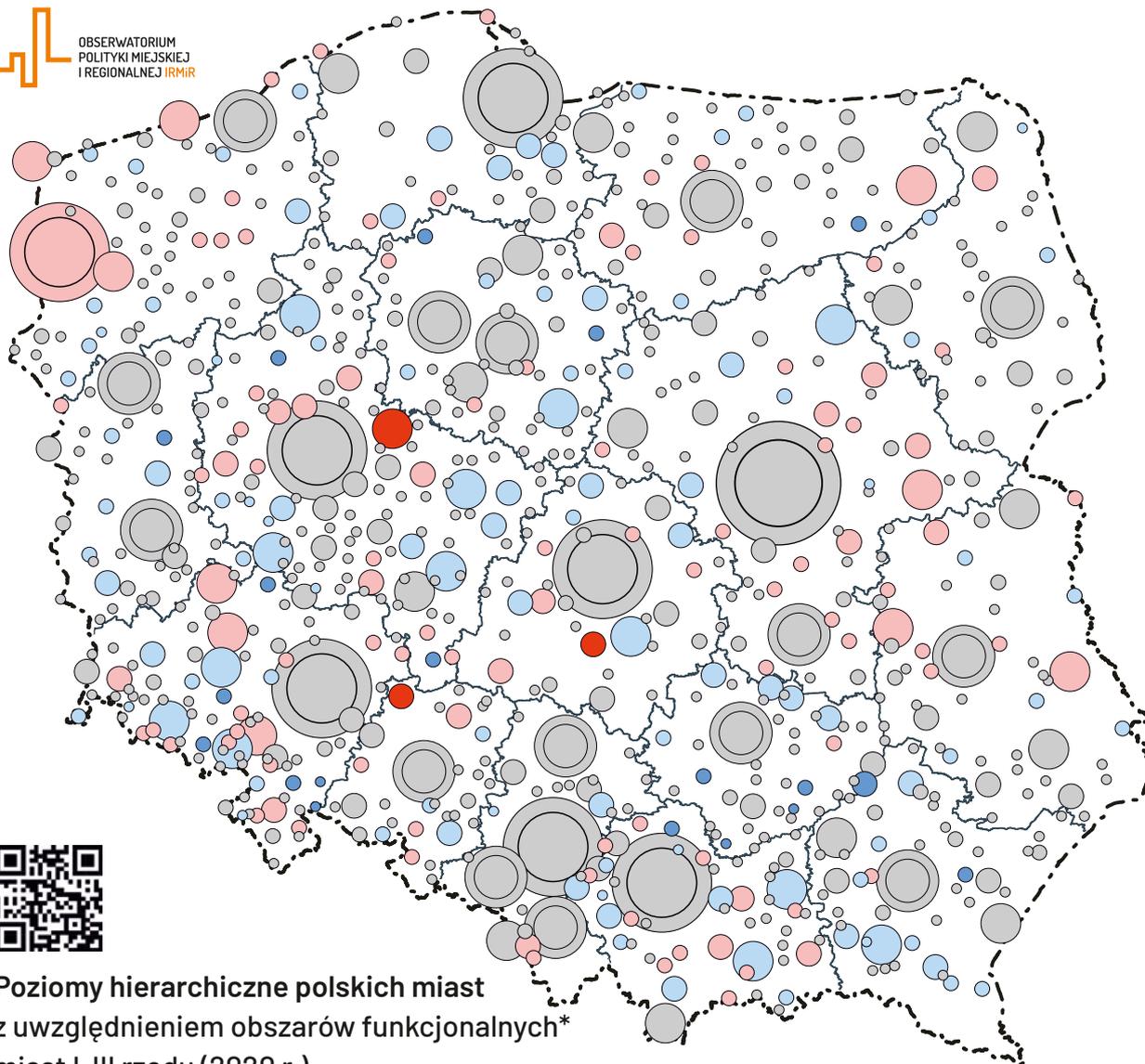
Zmiany hierarchii usług rynkowych i nierynkowych w latach 1990–2020

Interesujące jest osobne spojrzenie na dwie główne składowe tworzące rangę ogólną – czyli współczynnik usług rynkowych o charakterze centralnym oraz współczynnik usług nierynkowych. Mapa przemian hierarchii wedle miary koncentracji centralnych usług rynkowych ukazuje zasadniczą stabilizację w zakresie ośrodków I–III rzędu. Spośród nich, co warto podkreślić, jedynie obszar metropolitalny Szczecina doświadczył awansu, przeskakując ze statusu aglomeracji regionalnej do metropolii ponadregionalnej (Ryc. 16). Co więcej, również znajdujące się we wspólnym województwie i względnie bliskim sąsiedztwie miasta niższego rzędu Świnoujście (V), Kołobrzeg (IV) i Drawsko Pomorskie (VI) zwiększyły zakres oferowanych usług rynkowych.

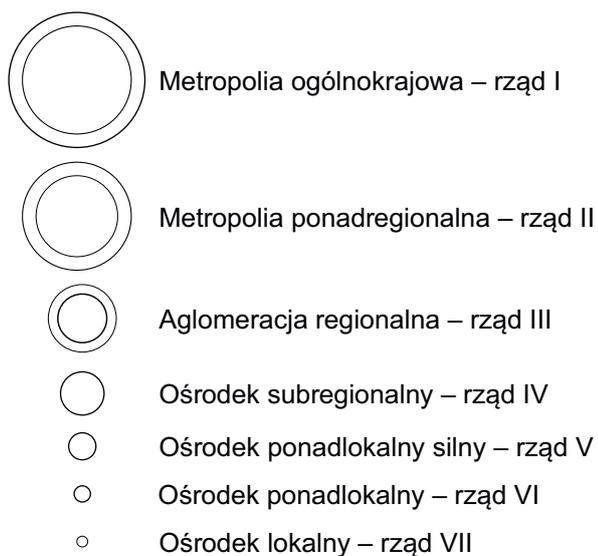
Wspólną cechą wszystkich pozostałych obszarów metropolitalnych, oprócz pozostawania w ramach tej samej rangi, co trzydzieści lat temu, jest zwiększenie wartości wskaźnika koncentracji usług rynkowych. Jedynym obszarem wyłamującym się z tego trendu jest katowicki OM (GZM+), który, jak się okazuje, skupia usługi rynkowe w mniejszym stopniu niż trzy dekady temu. Wraz z pogorszeniem tego odczytu dla referowanego obszaru metropolitalnego pojawia się w 2020 r. ujemna wartość nadwyżki usług rynkowych. Największe polepszenie potencjału rynkowego dotyczyło poznańskiego i wrocławskiego OM. Wraz z umocnieniem się obszaru metropolitalnego w przypadku województw wielkopolskiego i dolnośląskiego dochodzi do polepszenia się sytuacji w ramach zaplecza. Dla Wielkopolski i Dolnego Śląska obserwowany jest największy (obok Mazowsza i Małopolski) liczbowy wzrost miast poprawiających swoje usytuowanie w hierarchii wedle wskaźnika skupiania usług rynkowych. Kolejno jest to 13 i 17 miast na 108. Co dodatkowo zaznacza się dla wrocławskiego obszaru metropolitalnego, to wzrastająca najbardziej obok metropolii stołecznej Warszawy nadwyżka centralnych usług rynkowych.

W ramach tworzących trzeci stopień miejskich obszarów funkcjonalnych w ciągu trzydziestu lat nie mają miejsca żadne zmiany pod względem rangi skupiania usług rynkowych. W obrębie tego samego rzędu wszystkie obszary funkcjonalne słabną w obszarze referowanego wskaźnika. Jedynym wyjątkiem od tej reguły jest MOF Torunia, dla którego wartość współczynnika nieznacznie rośnie.

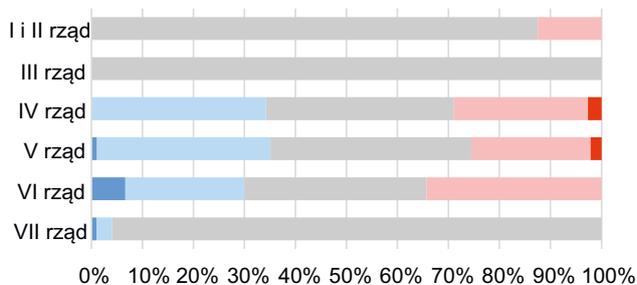
Spoglądając na referowaną rangę szerzej, przypominamy sobie, że w 1990 r. nie była ona konstruowana jedynie przez podane wcześniej miasta z obszarami funkcjonalnymi (Tab. 7), lecz status aglomeracji regionalnych przypadał również kilku miastom rozpatrywanym indywidualnie. Nie inaczej jest w przypadku wyabstrahowanego wskaźnika koncentracji usług rynkowych. Na przestrzeni trzech dekad aż 15 miast pod względem oferty rynkowej spada z kręgu aglomeracji regionalnych do ośrodków niższego rzędu –

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

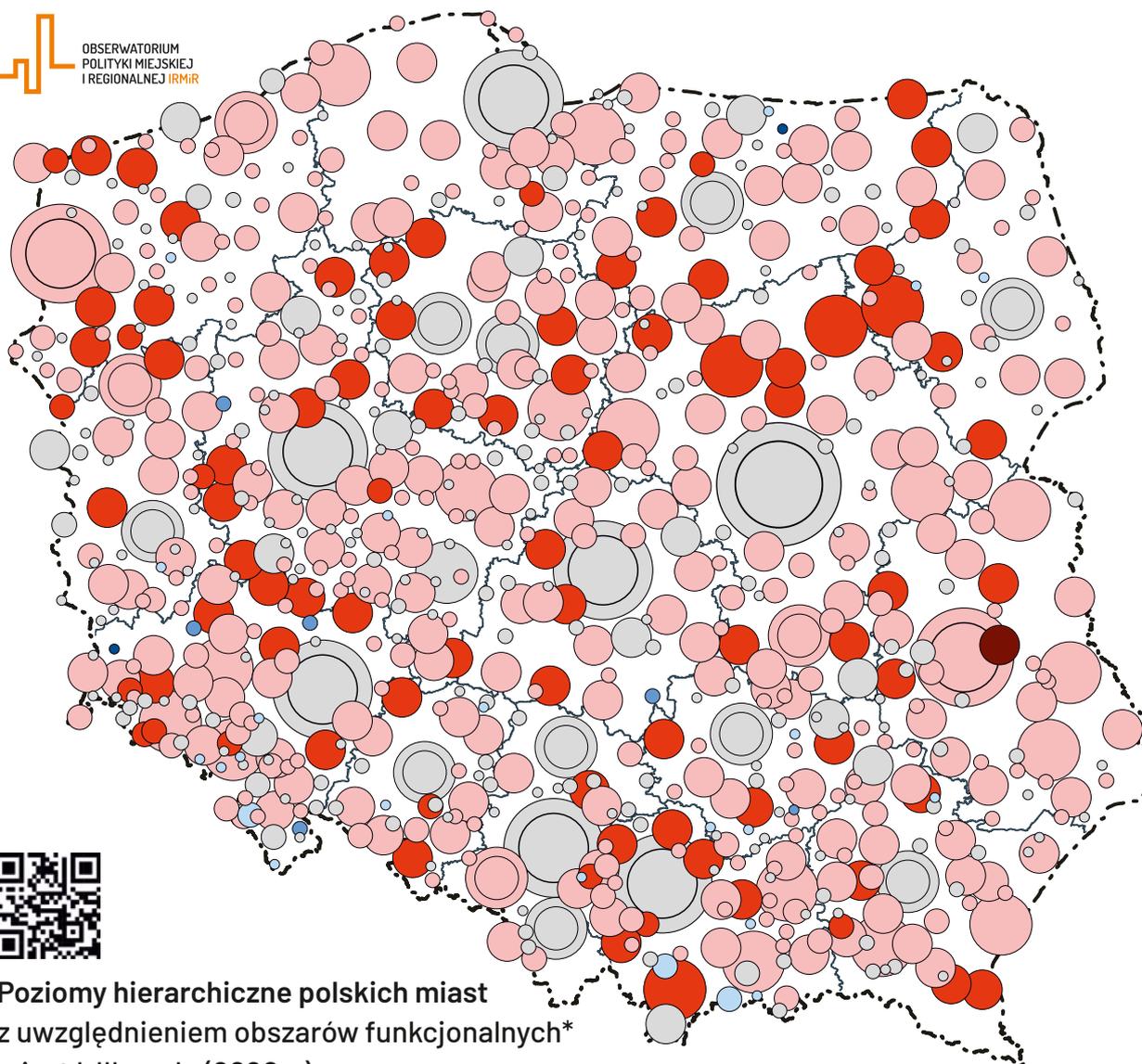

Zmiana w poziomach hierarchii funkcjonalnej miast 1990-2020 – centralne usługi rynkowe

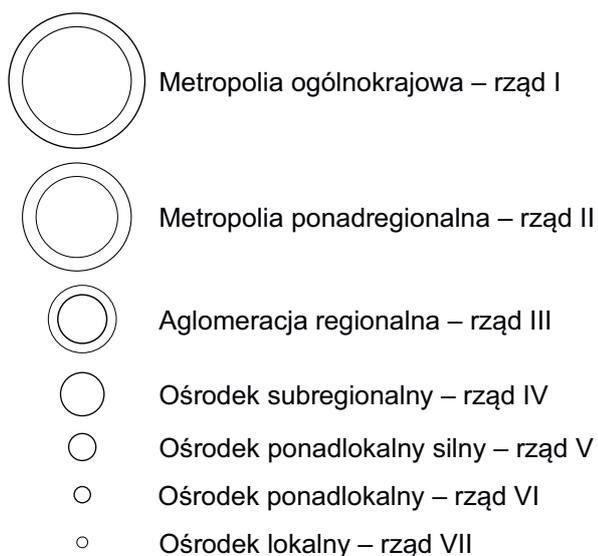

Ryc. 16. Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990-2020 z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem zdolności koncentracji usług rynkowych

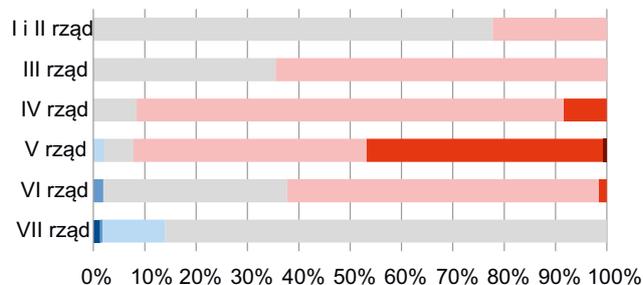
Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łączy.

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (2020 r.)

Zmiana w poziomach hierarchii funkcjonalnej miast 1990–2020 – usługi nierynkowe

Ryc. 17. Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990–2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem zdolności koncentracji usług nierynkowych

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

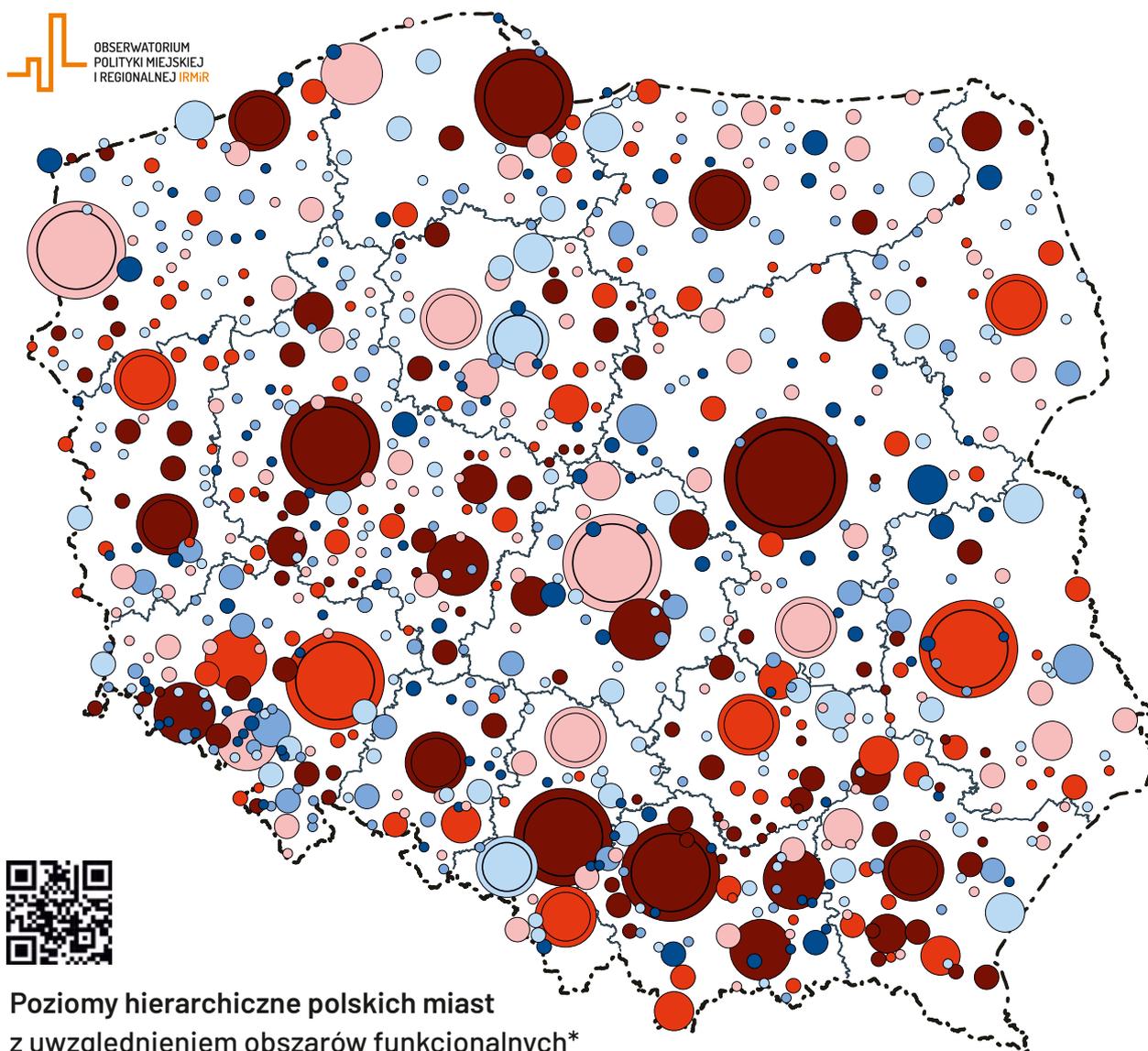
przeważnie miast subregionalnych. Przykładami miast, które traciły swoje funkcje są przede wszystkim były stolice wojewódzkie: Jelenia Góra, Legnica, Wałbrzych, Piotrków Trybunalski, Nowy Sącz czy Tarnów.

Gwoli ścisłości nadmienić jednak trzeba, że w gronie ośrodków subregionalnych w 2020 r. znajdowały się nie tylko miasta tracące funkcje rynkowe, ale również awansujące pod tym względem o całe rzędy hierarchii (a nie tylko pod względem wartości współczynnika w ramach rangi). Gniezno, Ełk, Kołobrzeg, Chełm i Głogów znajdują się zatem pośród tych 11 miast IV rzędu, którym pomimo swojej degradacji administracyjnej udało się przyciągnąć więcej funkcji rynkowych. Nie zmienia to jednak faktu, że począwszy od poziomu miast subregionalnych, więcej jest ośrodków tracących funkcje rynkowe niż je zyskujących. Dodatkowo, w przypadku ośrodków lokalnych, czyli VI rzędu hierarchii, aż 14 miast pod względem oferty rynkowej spada o dwa szczeble klasyfikacji.

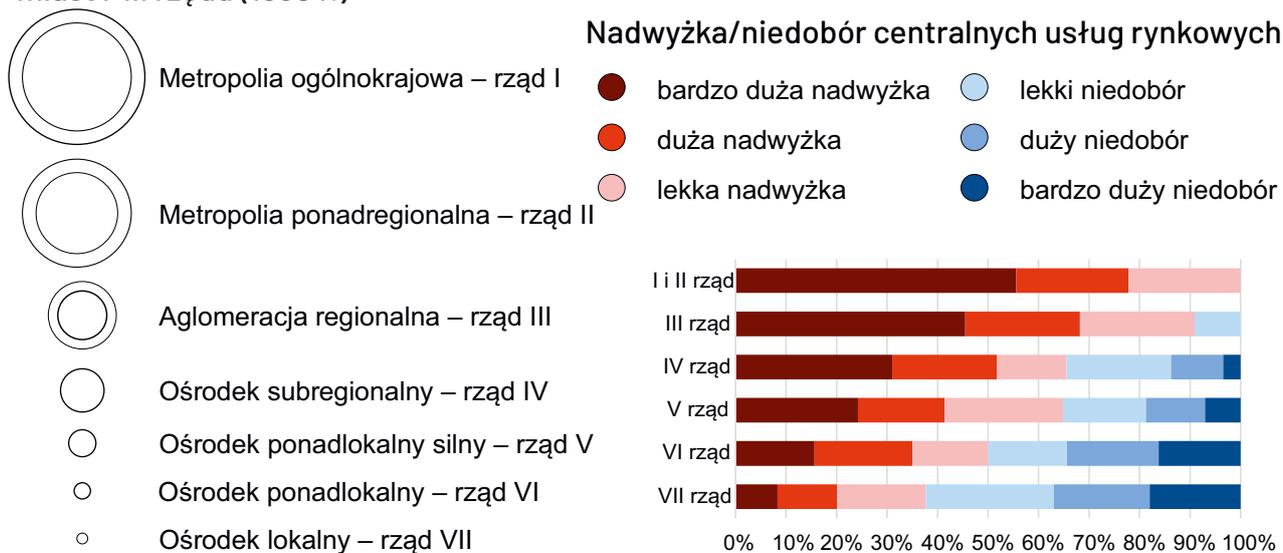
Inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku dynamicznej analizy kształtowania się w miastach usług nierynkowych. W przeciwieństwie do usług rynkowych usługi nierynkowe podlegały bardziej równomiernemu rozłożeniu i wzrostowi w przestrzeni Polski (Ryc. 17). Odnotowywany jest on zarówno w przypadku miast II, jak i III oraz IV rzędu. Świadczy o tym również to, że pośród miast doświadczających najwyższego wzrostu znajdują się ośrodki nie tylko z województwa mazowieckiego, ale również dolnośląskiego, zachodniopomorskiego, kujawsko-pomorskiego czy małopolskiego. Co więcej, dostrzegalna jest prawidłowość, w której silniejsze wzrosty przypadają na miasta znajdujące się przy granicach administracyjnych województw.

Spośród obszarów metropolitalnych Szczecin poprawił o całą rangę swoje usytuowanie w ofercie usług niekomercyjnych. W ramach miejskich obszarów funkcjonalnych, czyli ośrodków, które tworzą III poziom hierarchii, w ciągu trzydziestu lat miały miejsce znaczące zmiany pod względem poziomu skupiania usług nierynkowych. Inaczej ujmując, w porównaniu do roku 1990 trzecia część obszarów funkcjonalnych nieco bardziej przyciągała wspomniane usługi. Po stronie wzrostów znajdują się MOF: Lublina, Gorzowa Wielkopolskiego, Radomia, Koszalina oraz aglomeracja rybnicka.

W 2020 r. ranga miast w zakresie usług nierynkowych wzmacnia pozycję ośrodków, które w hierarchii zaklasyfikowano do rzędu IV, V i VI, tj. ośrodki subregionalne, ponadlokalne silne oraz ośrodki ponadlokalne. Pomimo tracenia przez znaczną część z nich potencjału rynkowego, wzmocnieniu ulega oferta usług niekomercyjnych. Największe różnice pomiędzy rangą miasta mierzoną usługami nierynkowymi w stosunku do rynkowych cechują były siedziby tzw. małych województw położone na wschodzie Polski: Ciechanów, Ostrołękę, Zamość i Białą Podlaską, a poza nimi niektóre ośrodki powiatowe: Pińczów (woj. świętokrzyskie) i Oświęcim (woj. małopolskie).

Poziomy hierarchiczne polskich miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych* miast I-III rzędu (1990 r.)

Ryc. 18. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 1990 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych

Uwaga: *Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych (I-III rzędu) za: P. Śleszyńskim i T. Komornickim (2016), w przypadku GZM+ jest to katowicki OM wg delimitacji P. Śleszyńskiego i T. Komornickiego (2016), który zawiera również cztery miasta spoza GZM: Jaworzno, Orzesze, Porębę i Łazy.

Zmiany nadwyżki centralnych usług rynkowych w latach 1990–2020

W okresie 1990–2020 współczynnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym wzrósł jedynie dla obszaru metropolitalnego Wrocławia i Szczecina, powodując w przypadku tego drugiego wzrost z pozycji lekkoj do dużej nadwyżki.

W przypadku aglomeracji regionalnych (III rząd hierarchii) współczynnik nadwyżki usług rynkowych o charakterze centralnym wzrósł w okresie 1990–2020 jedynie dla MOF Torunia, który przeskoczył z lekkiego niedoboru w 1990 r. na lekką nadwyżkę w 2020 r. Dla MOF Bydgoszczy, Kielc, Częstochowy i Gorzowa Wielkopolskiego wspomniany współczynnik pozostał bez zmian, z dużą albo lekką nadwyżką. Dziesięć pozostałych aglomeracji regionalnych odnotowało spadek nadwyżki usług rynkowych w stosunku do roku 1990. Większość z nich (80%) pomimo to cechowała się w 2020 r. dużą lub lekką nadwyżką. Jedynie MOF Radomia odnotował spadek z lekkoj nadwyżki na lekki niedobór, a w przypadku aglomeracji rybnickiej nastąpił spadek z lekkiego niedoboru na duży niedobór w 2020 r. Należy zwrócić na sytuację tej ostatniej aglomeracji szczególną uwagę w kontekście czekającej ją w najbliższych dwóch lub trzech dekadach transformacji gospodarczej, która będzie oznaczać radykalne ograniczenie jej dominującej bazy ekonomicznej związanej z wydobyciem węgla kamiennego. Powodem do niepokoju może być również przejście katowickiego obszaru metropolitalnego z nadwyżki w 1990 r. do lekkiego niedoboru trzydzieści lat później.

W grupie miast subregionalnych (IV rząd hierarchii) wskaźnik nadwyżki usług centralnych w ciągu ostatnich trzydziestu lat pogorszył się w 18 na 40 miast tej grupy i w 16 przypadkach dotyczyło to byłych miast wojewódzkich (Suwałki, Jelenia Góra, Piotrków Trybunalski, Tarnów, Sieradz, Ostrołęka, Konin, Skierniewice, Włocławek, Nowy Sącz, Kalisz, Legnica, Wałbrzych, Leszno, Krosno, Piła). Większość tych miast pomimo spadku wskaźnika cechowała się w 2020 r. lekką lub dużą nadwyżką. Jedynie w przypadku 4 miast – Inowrocławia, Włocławka i Wałbrzycha – doszło do przejścia z lekkoj nadwyżki, a w przypadku Suwałk z bardzo dużej na lekki niedobór. Dodatkowo Grudziądz przeszedł z kategorii lekkiego niedoboru na duży niedobór. W grupie miast, które zanotowały poprawę wskaźnika (35%), większość przeszła z niedoboru na nadwyżkę, jedynie Lubin i Gniezno pomimo poprawy wskaźnika pozostały na lekkim niedoborze. Największy awans z niedoboru na dużą nadwyżkę odnotowały Siedlce, Kołobrzeg i Białą Podlaska. W pozostałych 20% miast nie odnotowano zmiany wskaźnika (Słupsk, Mielec, Elbląg, Nowy Targ, Oświęcim, Ostrów Wielkopolski, Ciechanów, Ełk).

Literatura

Literatura

Agenda Terytorialna 2030. Przyszłość dla wszystkich obszarów, 2020. Dostępne na: <https://territorialagenda.eu/pl/> [data dostępu: 11.04.2024].

Boudevill J.R., 1966, *Problems of regional economic planning*, Edinburgh University Press, Edynburg.

Braudel F., 1992, *Struktury codzienności. Możliwe i niemożliwe* (Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV-XVIII wiek, 1), Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Brezzi M., Veneri P., 2014, *Assessing polycentric urban systems in the OECD: Country, Regional and Metropolitan Perspectives*, European Planning Studies, 23(6), 1128–1145. <https://doi.org/10.1080/09654313.2014.905005>

Cheshire P.C., Nathan M., Overman H.G., 2014, *Urban economics and urban policy. Challenging conventional policy wisdom*, Edward Elgar, Cheltenham–Northampton.

Chmielewski J., Dziewoński K., Malisz B., 1947, *Studium planu krajowego I*, Główny Urząd Planowania Przestrzennego, Warszawa.

Christaller W., 1933, *Die zentralen Orte in Süddeutschland: Eine ökonomischgeographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entckwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Gustav Fischer Verlag, Jena.

Christaller W., 1966, *Central place theory in Southern Germany*, Prentice Hall, Nowy Jork.

Christian D., 2011, *Maps of time: An introduction to Big History*, University of California Press, Oakland.

Churski P., Adamiak C., Szyda B., Dubownik A., Pietrzykowski M., Śleszyński P., 2023, *Nowa delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce i jej zastosowanie w praktyce zintegrowanego podejścia terytorialnego (place based approach)*, Przegląd Geograficzny, 95(1), 29–55. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2023.1.2>

Domański B., Gwosdz K., 2010, *Multiplier effects in local and regional development*, Quaestiones Geographicae, 29(2), 27–38. <https://doi.org/10.2478/v10117-010-0012-7>

Dziewoński K., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*, Prace Geograficzne, 87, 9–112. Dostępne na: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=15320> [data dostępu: 11.04.2024].

ESPON 1.1.1, *Potentials for polycentric development in Europe*, 2005, NORDREGIO, Sztokholm. Dostępne na: https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/fr-1.1.1_revised-full_0.pdf [data dostępu: 11.04.2024].

Janas K., Jarczewski W. (red.), 2017, *Zarządzanie i współpraca w miejskich obszarach funkcjonalnych. Raport o Stanie Polskich Miast*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Grzeszczak J., 1999, *Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej*, IGiPZ PAN, Warszawa.

Guzik R., Kołoś A., 2021, *Dostępność obszarów wiejskich do miast powiatowych w Polsce transportem publicznym w 2019 r.*, Przegląd Geograficzny, 93(2), 181–206. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2021.2.3>

Guzik R., Kołoś A. (red.), 2015, *Relacje funkcjonalno-przestrzenne między ośrodkami miejskimi i ich otoczeniem w województwie pomorskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.

Guzik R., Kołoś A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2020a, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie pomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Guzik R., Kołoś A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2020b, *Relacje przestrzenne i dostępność komunikacyjna – województwo małopolskie*, Małopolskie Obserwatorium Rozwoju Regionalnego, Departament Zrównoważonego Rozwoju, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków.

Guzik R., Kołoś A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021a, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie kujawsko-pomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Guzik R., Kołoś A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021b, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie łódzkim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Guzik R., Kołoś A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021c, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie warmińsko-mazurskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Guzik R., Kołós A., Fiedeń Ł., Kocaj A., Wiedermann K., 2021d, *Dostępność komunikacyjna i relacje przestrzenne w województwie zachodniopomorskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Gwosdz K., Ciechowski M., Micek G., 2010, *Ekonomiczne podstawy funkcjonowania i rozwoju gospodarki miast*, [w:] B. Domański, A. Noworól, *Badanie funkcji, potencjałów i trendów rozwojowych miast w województwie małopolskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Spraw Publicznych Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Jackowski A. (red.), 2005, *Encyklopedia szkolna. Geografia*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków.

Janas K. (red.), 2020, *W kierunku nowej Krajowej Polityki Miejskiej*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków. Dostępne na: <https://obserwatorium.miasta.pl/wp-content/uploads/2020/10/Raport-rekomendacyjny-w-kierunku-nowej-polityki-miejskiej-Karol-Janas-Wojciech-Jarczewski-Rajmund-Rys-Lukasz-Sykala-OPM-IRMiR.pdf> [data dostępu: 11.04.2024].

Jasiecki K., 2013, *Kapitalizm po polsku. Między modernizacją a peryferiami Unii Europejskiej*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.

Jerczyński M., 1971, *Metody pośrednie identyfikacji i pomiaru bazy ekonomicznej miast*, Prace Geograficzne IG PAN, 63, 111-141.

Jerczyński M., 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce*, Prace Geograficzne IG PAN, 97, 9-134.

Komornicki T., Rosik P., 2022, *Metody ewaluacji efektów przestrzennych inwestycji transportowych* (Studia. Cykl Monografii, 17/209), Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, Warszawa. Dostępne na: <https://publikacje.pan.pl/book/145064/metody-ewaluacji-efektow-przestrzennych-inwestycji-transportowych-2022-komornicki-tomasz-rosik-piotr?language=pl> [data dostępu: 11.04.2024].

Komornicki T., Śleszyński P., Węclawowicz G., 2006, *O potrzebie nowej wizji rozwoju sieci infrastruktury transportowej Polski*, Przegląd Komunikacyjny, 6, 13-20.

Krajowa Polityka Miejska 2030, 2022, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej Departament Strategii, Warszawa. Dostępne na: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/polityka-miejska> [data dostępu: 11.04.2024].

Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030. Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony, 2019, Warszawa. Dostępne na: <https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego> [data dostępu: 11.04.2024].

Krzysztofik R. (red.), 2019, *Przemiany demograficzne miast Polski*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków.

Kubiak Ł., 2018, *Proces formowania się bydgosko-toruńskiego ZIT*, Czasopismo Geograficzne, 89 (1-2), 71-92.

Kunzmann K., Wegener M., 1991, *The pattern of urbanisation in Western Europe 1960–1990*, Raport dla Dyrekcji Generalnej XVI Komisji Wspólnot Europejskich (Berichte aus dem Institut für Raumplanung, 28), Instytut Planowania Przestrzennego, Uniwersytet w Dortmundzie, Dortmund. Dostępne na: https://www.spiekermann-wegener.de/pub/pdf/IRPUD_Ber28_1991.pdf [data dostępu: 11.04.2024].

Lösch A., 1940, *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalen handel*, Gustav Fischer, Jena.

Matyja R., 2021, *Miejski grunt. 250 lat polskiej gry z nowoczesnością*, Karakter, Kraków.

Metropolia Bydgoska, 2017, *Pismo skierowane do Instytutu Rozwoju Miast*, podpisane przez Przewodniczącego Stowarzyszenia Metropolia Bydgoska Piotra Cyprysa.

Mróz K., Štraub D., 2024, *Powiązania komunikacyjne i dostępność transportowa polskich miast w nawiązaniu do aktualnej hierarchii osadniczej*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków.

Nagle G., Spencer K., 1997, *Advanced geography. Revision handbook*, Oxford University Press, Oksford.

Nowosielska E., 1992, *Teoria Christallera – prawda i mity (w sprawie nieporozumień pojęciowych)*, Dokumentacja Geograficzna, 3. Dostępne na: <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=20626> [data dostępu: 11.04.2024].

Ogólnopolski Spis Teleadresowy (cz. 1-2), 1990, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa.

Paelinck J., 1965, *La théorie du développement régional polarisé*, Cahiers de l'Institute Science économique appliquée, L-15, 159, 5-47.

Piech K., Janas K., Sykała Ł., Dawid M., Dawid W., Dziadowicz K., Koj J., Kudłacz K., Mróz M., 2024, *Procesy demograficzne jako determinanta procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków.

Rudewicz J., 2024, *Dwusystemowy model życia Polaków po niemieckiej stronie oddziaływania Szczecina*, Czasopismo Geograficzne, 95(1), 49-74. <https://doi.org/10.12657/czageo-95-03>

Sagan I., 2016, *Młoda demokracja a neoliberalna polityka miejska*, Przegląd Socjologiczny, 65(1), 9-26. Dostępne na:

<https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-d3d81928-4ddc-4dbd-9d2d-ef57a045b2e1> [data dostępu: 11.04.2024].

Sierzputowska K., 2015, *Bydgoszcz–Toruń. Historyczne podłoże konfliktu*, Świat Idei i Polityki, 14, 448–462.

Sobala-Gwosdz A., 2005, *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.

Sobala-Gwosdz A., 2023a, *Pozycja miast jako ośrodków centralnych*, Wydawnictwo Instytutu Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków.
<https://doi.org/10.51733/opm.2022.04>

Sobala-Gwosdz A., 2023b, *Gospodarcze funkcje decyzyjne i kontrolne ośrodków miejskich*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków. <https://doi.org/10.51733/opm.2023.06>

Sobala-Gwosdz A., 2023c, *Wyzwania, trendy i procesy rozwoju gospodarczego. Identyfikacja biegunów wzrostu i ośrodków równoważenia rozwoju w Polsce*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków. <https://doi.org/10.51733/opm.2023.22>

Sobala-Gwosdz A., 2024, *Baza ekonomiczna miast i ich obszarów funkcjonalnych*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków. <https://doi.org/10.51733/opm.2024.25>

Sobala-Gwosdz A., Czakon P., Gwosdz K., Hetmańczyk K., 2024, *Innowacyjność i kreatywność ośrodków miejskich*, Badania Obserwatorium Polityki Miejskiej, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Warszawa–Kraków. <https://doi.org/10.51733/opm.2023.24>

Sokołowski D., 2005, *Centralność a wężywość większych miast w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 77(4), 507–526. Dostępne na:
https://rcin.org.pl/Content/76/PDF/Wa51_167_r2005-t77-z4_Przeg-Geogr.pdf [data dostępu: 11.04.2024].

Sokołowski D., 2006, *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.), 2017, Ministerstwo Rozwoju, Warszawa. Dostępne na:
<https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/informacje-o-strategii-na-rzecz-odpowiedzialnego-rozwoju> [data dostępu: 11.04.2024].

Sýkora L., 2009, *Post-socialist cities*, [w:] R. Kitchin, N. Thrift (red.), *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier Science, 387–395. <https://doi.org/10.1016/B978-008044910-4.01072-5>

Szymańska D., 2002, *Niektóre zagadnienia urbanizacji w Polsce w drugiej połowie XX wieku*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

Śleszyński P., 2018, *Identyfikacja i ocena procesów demograficznych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem wsi*, Wieś i Rolnictwo, 3, 35–67. <https://doi.org/10.53098/wir032018/02>

Śleszyński P., 2017, *Wyznaczenie i typologia miast średnich tracących funkcje społeczno-gospodarcze*, Przegląd Geograficzny, 89(4), 565–593. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2017.4.3>

Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*, Przegląd Geograficzny, 85(2), 173–197. <https://doi.org/10.7163/PrzG.2013.2.2>

Śleszyński P., Komornicki T., 2016, *Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego*, Przegląd Geograficzny, 88(4), 469–488. <https://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=61605>

Śleszyński P., Wiedermann K., 2020, *Studium szacunku liczby i struktury pracujących oraz bazy ekonomicznej miast w Polsce*, Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 34(4), 184–205. <https://doi.org/10.24917/20801653.344.12>

Urso G., 2016, *Polycentric development policies: a reflection on the Italian "National Strategy for Inner Areas"*, Procedia – Social and Behavioral Sciences, 223, 456–461. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.275>

Vandermotten C., Roelandts M., Cornut P., 2007, *European polycentrism: Towards a more efficient and/or a more equitable development?*, [w:] N. Cattan (red.), *Cities and networks in Europe: A critical approach of polycentrism*, John Libbey Eurotext, Esher, 51–62.

Veneri P., Burgalasi D., 2010, *Questioning polycentric development and its effects: issues of definition and measurement for the Italian NUTS 2 Regions*, MPRA Paper, 26637. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/26637/>

Weber A.F., 1899, *The growth of cities in the nineteenth century*, The Macmillan Company, Nowy Jork.

Węgleński J., 1992, *Urbanizacja bez modernizacji?*, Instytut Socjologii, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Zagożdżon A., 1983, *Rola procesów industrializacji i urbanizacji w bieżącym i perspektywnym funkcjonowaniu gospodarki przestrzennej Polski*, [w:] *Diagnoza stanu gospodarki Polski*, Biuletyn KPZK PAN, 123, Warszawa.

Spis rycin i tabel

Ryc. 1.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	15
Ryc. 2.	Zmiana liczby ludności w latach 2011-2021 na tle hierarchii funkcjonalnej ośrodków miejskich w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	18
Ryc. 3.	Siła węzłowości oraz trend demograficzny na tle hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	20
Ryc. 4.	Hierarchia funkcjonalna miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu a miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze (według <i>Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020... 2017</i> i zaktualizowanej listy z roku 2019)	22
Ryc. 5.	Wskaźnik policentryczności w Europie w 2005 r.	30
Ryc. 6.	Schemat postępowania badawczego	40
Ryc. 7.	Przykładowe centralne usługi rynkowe wyższego i niższego rzędu	44
Ryc. 8.	Przykładowe centralne usługi nierynkowe wyższego i niższego rzędu	45
Tab. 1.	Wskaźnik węzłowości – źródła danych wskaźników cząstkowych	48
Tab. 2.	Wskaźnik węzłowości – szczegółowy opis punktacji wskaźników cząstkowych	49
Tab. 3.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem miejskich obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	61
Ryc. 9.	Rzędy hierarchii funkcjonalnej miast z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	62
Ryc. 10.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem miejskich obszarów funkcjonalnych dla I-III rzędu	63
Tab. 4.	Wskaźnik rangi i nadwyżka usług rynkowych w obszarach metropolitalnych w 2020 r.	67
Ryc. 11.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych	77
Ryc. 12.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych – wykres	78
Ryc. 13.	Klasyfikacja ośrodków miejskich w Studium Planu Krajowego z 1948 r.	80
Tab. 5.	Charakterystyka obszarów metropolitalnych w Polsce w 1990 i 2020 r.	82
Tab. 6.	Hierarchia miast w Polsce w latach 1990-2020. Liczba miast doświadczających awansu i spadku wedle województw	83
Ryc. 14.	Ryc. 14. Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 1990 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu	84
Ryc. 15.	Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990–2020 z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu	85
Tab. 7.	Charakterystyka obszarów funkcjonalnych miast III rzędu w Polsce w 1990 i 2020 r.	88
Ryc. 16.	Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990–2020 z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem zdolności koncentracji usług rynkowych	91
Ryc. 17.	Zmiana hierarchii funkcjonalnej miast w Polsce w latach 1990–2020 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem zdolności koncentracji usług nierynkowych	92
Ryc. 18.	Hierarchia funkcjonalna miast w Polsce w 1990 r. z uwzględnieniem obszarów funkcjonalnych dla ośrodków I-III rzędu pod względem nadwyżki/niedoboru usług centralnych	94

Załączniki

Załącznik 1. Instytucje uwzględnione do obliczenia centralności ośrodków usługowych

Typy instytucji	Mierniki i wskaźniki	Typ usług		Hierarchia funkcjonalna na miast		Źródło	Rok
		rynkowe	nierynkowe	1990	2020		
Administracja	Ambasady i konsulaty – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, www.gov.pl/web/dyplomacja/misje-dyplomatyczne-urzedz-konsularne-i-organizacje-miedzynarodowe-w-polsce	1990 2020
	Urząd wojewódzki (wraz z instytucjami administracji rządowej w województwie) – liczba placówek		NR		x	www.bip.gov.pl/subjects	2020
	Urzędy administracji państwowej – liczba placówek		NR	x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy, www.gov.pl/web/gov/katalog-jednostek www.bip.gov.pl/subjects	1990 2020
	Urząd Marszałkowski (wraz z agendami zamiejscowymi) – liczba placówek		NR		x	www.gov.pl/web/gov/katalog-jednostek strony www urzędów marszałkowskich	2020
	Starostwo powiatowe – liczba placówek		NR		x	www.bip.gov.pl/subjects	2020
	Urzędy pracy – liczba placówek		NR		x	strony www wojewódzkich urzędów pracy	2020
	Urzędy skarbowe – liczba placówek		NR		x	www.podatki.gov.pl/media/3411/	2020
	Inspektorat / oddział ZUS – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, www.zus.pl/o-zus/kontakt/oddzialy-inspektoraty-biu-ra-terenowe	1990 2020

Typy instytucji	Mierniki i wskaźniki	Typ usług		Hierarchia funkcjonalna miast		Źródło	Rok
		rynkowe	nierynkowe	1990	2020		
Edukacja	LO dla młodzieży bez szkół specjalnych – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Roczniki statystyczne województw, GUS BDL	1990 1990 2019
	LO dla młodzieży bez szkół specjalnych – liczba uczniów		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Roczniki statystyczne województw, GUS BDL	1990 1990 2019
	Szkoły artystyczne – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, GUS BDL	1990 2020
	Instytuty, ośrodki badawcze – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Panorama Firm	1990 2020
	Kursy, szkolenia – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Kursy, szkolenia, nauka jazdy – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Szkoły i kursy językowe – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Uczelnie wyższe (wraz z oddziałami zamiejscowymi i filiami) – liczba placówek	R	NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Roczniki statystyczne województw, Dane MEiN, GUS BDL	1990 1990 2020
	Uczelnie wyższe – liczba studentów	R	NR	x	x	Roczniki statystyczne województw, Dane MEiN, GUS BDL	1990 2020
	Poradnie i ośrodki szkolno-wychowawcze – liczba placówek		NR		x	Panorama Firm	2020

Typy instytucji	Mierniki i wskaźniki	Typ usług		Hierarchia funkcjonalna miast		Źródło	Rok
		rynkowe	nierynkowe	1990	2020		
Finanse	Agencje marketingowe – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Agencje i doradztwo reklamowe – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Banki – liczba oddziałów i placówek	R		x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, OpenStreetMap	1990 2020
	Bankomaty – liczba	R			x	OpenStreetMap	2020
	Biura rachunkowe – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Doradztwo podatkowe – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Kredyty i finansowanie (bez placówek bankowych) – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Maklerzy giełdowi – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Rewidenci i usługi audytorskie – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020
	Rzeczoznawcy – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020
Funkcje kontrolne	Najwięksi podatnicy CIT – liczba firm	R			x	Ministerstwo Finansów	2020
Handel	Antykwiariaty – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Artykuły rolnicze – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Komputery sprzedaż – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Księgarnie – liczba placówek	R		x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy	1990
	Nieruchomości – kupno, sprzedaż, wynajem – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020
	Salony luksusowych marek modowych – Cartier, Chanel, Dior, Dolce&Gabbana, Gucci, Hermès, Jean Paul Gaultier, Karl Lagerfeld, Louis Vuitton, Prada – liczba placówek	R			x	Strony www [dostęp 13.02.2020]	2020
	Salony luksusowych marek samochodowych – Bentley, Ferrari, Lotus, Rolls-Royce, Maserati, Lamborghini, Bugatti, Aston Martin, Porsche – liczba placówek	R			x	Strony www [dostęp 13.02.2020]	2020

Typy instytucji	Mierniki i wskaźniki	Typ usług		Hierarchia funkcjonalna miast		Źródło	Rok
		rynkowe	nierynkowe	1990	2020		
Kultura	Biblioteki – liczba placówek		NR	x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Roczniki statystyczne województw	1990 1990
	Domy kultury – liczba placówek		NR	x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy	1990
	Kina – liczba placówek			x	x	GUS BDL	2019
	Kina – liczba miejsc na widowni			x	x	GUS BDL	2019
	Galerie sztuki – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Muzea – liczba placówek		NR	x	x	Panorama Firm	2020
	Redakcje i wydawcy gazet i czasopism – liczba placówek	R		x	x	Panorama Firm	2020
	Agencje prasowe – liczba placówek	R		x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy	1990
	Teatry, filharmonie – liczba placówek		NR	x	x	Panorama Firm	2020
Sądownictwo i usługi prawne	Sądy apelacyjne, okręgowe i rejonowe – liczba placówek		NR	x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, www.bip.gov.pl/subjects	1990 2020
	Radcy prawni – liczba kancelarii	R			x	Panorama Firm	2020
	Adwokaci – liczba kancelarii	R			x	Panorama Firm	2020
	Zespoły adwokackie – liczba kancelarii	R		x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy	1990
Teleinformatyka	Bazy danych – udostępnianie, przetwarzanie – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020
	Internet – www (tworzenie i pozycjonowanie stron www, projektowanie sklepów internetowych) – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020
Zdrowie	Rehabilitacja – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020
	Pogotowie ratunkowe – liczba placówek		NR		x	Panorama Firm	2020
	Apteki – liczba placówek	R		x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Panorama Firm	1990 2020
	Prywatna opieka medyczna wg ubezpieczyciela – Lux Med, Medcover, TU Zdrowie, Signal Iduna, InterRisk – liczba placówek	R				x	Strony www [dostęp 17.02.2020]

Typy instytucji	Mierniki i wskaźniki	Typ usług		Hierarchia funkcjonalna miast		Źródło	Rok		
		rynkowe	nierynkowe	1990	2020				
Pozostałe usługi	Agencje i składy celne – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020		
	Agencje ochrony – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Biura architektoniczne – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Biura projektowe – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Biura podróży i agencje turystyczne – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020		
	Drukarnie i poligrafia – liczba firm	R		x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Panorama Firm	1990 2020		
	Fotograficzne usługi – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020		
	Geodeci – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Kurierskie usługi – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Notariusze – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Placówki pocztowe – liczba placówek	R		x		Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Panorama Firm	1990 2020		
	Pośrednicy ubezpieczeniowi – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Restauracje – liczba placówek	R			x	Panorama Firm	2020		
	Restauracje Gault&Millau – liczba placówek	R			x	Żółty przewodnik Gault&Millau	2019		
	Spedycja – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Sprzątanie – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Tłumacze przysięgli – liczba firm	R			x	Panorama Firm	2020		
	Wydawnictwa – liczba firm	R		x	x	Ogólnopolski Spis Teleadresowy, Panorama Firm	1990 2020		
RAZEM							25	66	

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR na podstawie A. Sobali-Gwosdz (2023a) dla 2020 r. oraz Ogólnopolskiego Spisu Teleadresowego (1990) oraz danych GUS dla 1990 r.

Załącznik 2. Węźłowość a trend demograficzny

Trend demograficzny (2001–2021)			
Siła węźłowości	wzrost ↑	bez zmian ↔	spadek ↓
bardzo silna	<p>Warszawa OM (I)</p> <p>Kraków OM (II)</p> <p>Wrocław OM (II)</p> <p>Poznań OM (II)</p> <p>Rzeszów MOF (III)</p>	<p>Opole MOF (III)</p> <p>Limanowa (V)</p>	<p>Bielsko-Biała MOF (III)</p> <p>Krosno (IV)</p> <p>Mielec (IV)</p> <p>Nowy Sącz (IV)</p>
silna	<p>Trójmiasto OM (II)</p> <p>Zielona Góra MOF (III)</p> <p>Brodnica (V)</p> <p>Garwolin (V)</p> <p>Nowy Tomyśl (V)</p> <p>Wolsztyn (V)</p>	<p>Szczecin OM (II)</p> <p>Olsztyn MOF (III)</p> <p>Kołobrzeg (IV)</p> <p>Nowy Targ (IV)</p> <p>Siedlce (IV)</p> <p>Bochnia (V)</p> <p>Chojnice (V)</p> <p>Kościerzyna (V)</p> <p>Płońsk (V)</p> <p>Słubice (V)</p> <p>Wadowice (V)</p>	<p>Katowice OM [GZM+] (II)</p> <p>Kielce MOF (III)</p> <p>Łódź OM (II)</p> <p>Bydgoszcz MOF (III)</p> <p>Koszalin MOF (III)</p> <p>Lublin MOF (III)</p> <p>Toruń MOF (III)</p> <p>Biała Podlaska (IV)</p> <p>Cieszyn (IV)</p> <p>Leszno (IV)</p> <p>Kalisz (IV)</p> <p>Konin (IV)</p> <p>Ostrołęka (IV)</p> <p>Ostrów Wielkopolski (IV)</p> <p>Oświęcim (IV)</p> <p>Piła (IV)</p> <p>Piotrków Trybunalski (IV)</p> <p>Puławy (IV)</p> <p>Tarnów (IV)</p> <p>Zakopane (IV)</p> <p>Zamość (IV)</p> <p>Biłgoraj (V)</p> <p>Bolesławiec (V)</p> <p>Busko-Zdrój (V)</p> <p>Dębica (V)</p> <p>Gorlice (V)</p> <p>Jarosław (V)</p> <p>Jędrzejów (V)</p> <p>Kłodzko (V)</p> <p>Leżajsk (V)</p> <p>Łęczycza (V)</p> <p>Łuków (V)</p> <p>Miechów (V)</p> <p>Przeworsk (V)</p> <p>Radzyń Podlaski (V)</p> <p>Sandomierz (V)</p> <p>Sanok (V)</p> <p>Słupca (V)</p> <p>Staszów (V)</p> <p>Świdnica (IV)</p> <p>Tomaszów Lubelski (V)</p> <p>Turek (V)</p> <p>Węgrów (V)</p> <p>Wieluń (V)</p>

Trend demograficzny (2001–2021)			
Siła węzłowości	wzrost ↑	bez zmian ↔	spadek ↓
ponadprzeciętna	<p>Grójec (V)</p> <p>Mława (V)</p> <p>Ostrzeszów (V)</p> <p>Rawicz (V)</p> <p>Wągrowiec (V)</p> <p>Wyszków (V)</p>	<p>Białystok MOF (III)</p> <p>Brzesko (V)</p> <p>Gostyń (V)</p> <p>Kępno (V)</p> <p>Krotoszyn (V)</p> <p>Namysłów (V)</p> <p>Ostrów</p> <p>Mazowiecka (V)</p> <p>Pleszew (V)</p> <p>Przasnysz (V)</p> <p>Sokołów Podlaski (V)</p> <p>Strzelin (V)</p>	<p>Częstochowa MOF (III)</p> <p>Gorzów Wielkopolski (III)</p> <p>Chełm (IV)</p> <p>Płock (IV)</p> <p>Sieradz (IV)</p> <p>Skierniewice (IV)</p> <p>Słupsk (IV)</p> <p>Ciechanów (IV)</p> <p>Dzierżoniów (V)</p> <p>Hrubieszów (V)</p> <p>Jaśło (V)</p> <p>Jelenia Góra (IV)</p> <p>Kluczbork (V)</p> <p>Koło (V)</p> <p>Końskie (V)</p> <p>Krasnystaw (V)</p> <p>Kutno (V)</p> <p>Legnica (IV)</p> <p>Lubań (V)</p> <p>Lubliniec (V)</p> <p>Łomża (IV)</p> <p>Łowicz (V)</p> <p>Nysa (V)</p> <p>Przemyśl (IV)</p> <p>Radomsko (V)</p> <p>Rawa Mazowiecka (V)</p> <p>Rypin (V)</p> <p>Sochaczew (V)</p> <p>Stalowa Wola (V)</p> <p>Świnoujście (V)</p> <p>Ząbkowice Śląskie (V)</p> <p>Zduńska Wola (V)</p> <p>Zgorzelec (V)</p> <p>Żary (V)</p>
przeciętna silna	<p>Oborniki (V)</p> <p>Polkowice (V)</p> <p>Szamotuły (V)</p> <p>Śrem (V)</p> <p>Środa</p> <p>Wielkopolska (V)</p> <p>Września (V)</p> <p>Ząbki (V)</p>	<p>Suwałki (IV)</p> <p>Tarnowskie Góry (IV)</p> <p>Augustów (V)</p> <p>Iława (V)</p> <p>Jarocin (V)</p> <p>Kościan (V)</p> <p>Kwidzyn (V)</p> <p>Lębork (V)</p> <p>Szczecinek (V)</p> <p>Świebodzin (V)</p> <p>Świecie (V)</p>	<p>Radom MOF (III)</p> <p>Rybnik aglomeracja (III)</p> <p>Elbląg (IV)</p> <p>Gniezno (IV)</p> <p>Grudziądz (IV)</p> <p>Inowrocław (IV)</p> <p>Lubin (IV)</p> <p>Wałbrzych (IV)</p> <p>Włocławek (IV)</p> <p>Bielsk Podlaski (V)</p> <p>Brzeg (V)</p> <p>Chodzież (V)</p> <p>Choszczno (V)</p> <p>Giżycko (V)</p> <p>Gostynin (V)</p> <p>Gryfice (V)</p> <p>Kędzierzyn-Koźle (V)</p> <p>Kraśnik (V)</p> <p>Lidzbark Warmiński (V)</p> <p>Międzyrzecz (V)</p> <p>Mrągowo (V)</p> <p>Olkusz (V)</p> <p>Opoczno (V)</p> <p>Starachowice (V)</p> <p>Sierpc (V)</p> <p>Starogard Gdański (V)</p> <p>Szczytno (V)</p> <p>Wałcz (V)</p> <p>Wschowa (V)</p>

Trend demograficzny (2001–2021)			
Siła węzłowości	wzrost ↑	bez zmian ↔	spadek ↓
przeciętna słaba	Ełk (IV) Oława (V)	Pułtusk (V)	Bartoszyce (V) Bełchatów (V) Białogard (V) Chrzanów (V) Głogów (V) Grajewo (V) Jawor (V) Kętrzyn (V) Kozienice (V) Malbork (V) Nowa Sól (V) Ostrowiec Świętokrzyski (V)
słaba			Myszków (V)

Uwaga: wyróżniono boldem wskaźnik obsługi (liczba ludności zaplecza/liczba ludności miasta): **kolorem czarnym – silny (≥ 1,25), a kolorem czerwonym – bardzo silny (≥ 4,00).**

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR, trend demograficzny za K. Piech i in. (2023)

Załącznik 3. Najważniejsze dane dla miast i obszarów funkcjonalnych związane z pozycją w hierarchii osadniczej w 1990 i 2020 r.

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Metropolia krajowa – I rząd										
warszawski OM MAZOWIECKIE	2 596 047	100,00	I	100,00	I		Bardzo duża nadwyżka	x	x	x
Warszawa	1 860 281	100,00	I	100,00	I		Bardzo duża nadwyżka	Stolica kraju	Stolica kraju	
Piaseczno	51 945	7,43	VI	13,7	IV	↑↑	Bardzo duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Pruszków	65 283	10,24	V	13,4	IV	↑	Bardzo duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Wołomin	36 311	7,99	V	11,1	IV	↑	Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Legionowo	53 216	6,93	VI	11,1	IV	↑↑	Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Żyrardów	39 374	8,27	V	10,9	IV	↑	Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Otwock	44 524	9,58	V	10,2	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Mińsk Mazowiecki	40 467	7,75	V	10,1	V		Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Grodzisk Mazowiecki	33 708	6,35	VI	9,8	V	↑	Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Nowy Dwór Mazowiecki	28 651	7,42	VI	8,2	V	↑	Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Ząbki	43 740	4,70	VI	8,1	V	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Łomianki	18 124	3,14	VII	7,9	V	↑↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Marki	42 252	2,70	VII	7,8	V	↑↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Józefów	21 035	4,06	VII	7,1	V	↑↑	Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Konstancin- -Jeziorna	17 157	4,66	VI	7,0	V	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Piastów	23 281	3,49	VII	6,6	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejska		
Błonie	12 152	4,31	VII	6,5	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Sulejówek	21 248	3,82	VII	6,5	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejska		
Kobyłka	27 185	3,03	VII	6,1	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejska		
Milanówek	16 490	4,19	VII	6,0	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejska		
Zielonka	18 219	3,23	VII	5,8	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejska		
Ożarów Mazowiecki	14 375	2,96	VII	5,8	VI	↑	Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Radzymin	14 314	4,74	VI	5,7	VI		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Brwinów	14 448	4,30	VII	5,1	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Góra Kalwaria	11 887	4,62	VII	4,9	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Podkowa Leśna	3 867	4,44	VII	4,2	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejska		
Serock	4 959	2,57	VII	4,1	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Karczew	9 566	2,45	VII	3,7	VII		Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Tarczyn	4 248	2,98	VII	3,6	VII		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1–100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1–100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Halinów	3 740	1,51	VII	2,9	VII		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Metropolie ponadregionalne – II rząd										
katowicki OM (GZM+) ŚLĄSKIE	2 155 745	65,45	II	56,19	II		Lekki niedobór	x	x	x
Katowice	285 711	41,78	II	33,91	II		Bardzo duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Gliwice	174 016	18,44	III	19,45	III		Lekka nadwyżka	Miasto na prawach powiatu		
Sosnowiec	193 660	13,59	IV	16,29	IV		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto obniżającego się potencjału
Bytom	153 274	17,12	IV	14,90	IV		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto obniżającego się potencjału
Radzionków	16 253			5,81	VI		Lekki niedobór	Gmina miejska	W latach 1975–1997 dzielnica Bytomia	
Zabrze	158 307	20,53	III	14,84	IV	↓	Bardzo duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto obniżającego się potencjału
Tychy	124 882	13,77	IV	14,37	IV		Lekki niedobór	Miasto na prawach powiatu		
Bieruń	19 100			5,01	VI		Duży niedobór	Miasto na pra- wach powiatu	W latach 1973–1991 dziel- nica Tychów	
Lędziny	16 530			3,85	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1975–1991 dziel- nica Tychów	
Imielin	9 313			2,96	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1975–1977 dzielnica Tychów. W latach 1977- 1994 dzielnica Mysłowic	
Dąbrowa Górnicza	116 930	13,20	IV	13,24	IV		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		
Chorzów	104 193	14,38	IV	13,20	IV		Lekki niedobór	Miasto na prawach powiatu		
Ruda Śląska	133 793	10,26	V	12,49	IV	↑	Bardzo duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Tarnowskie Góry	61 288	9,28	V	11,36	IV	↑	Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Jaworzno	88 998	8,89	V	10,90	IV	↑	Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto stagnujące
Mysłowice	72 553	11,24	V	10,07	V		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		
Będzin	55 695	13,22	IV	9,25	V		Duży niedobór	Miasto powiatowe		
Wojkowice	8 604	13,22	IV	3,24	VII	↓	Duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1977–1992 dzielnica Będzina	
Siemianowice Śląskie	64 676	6,98	VI	9,07	V	↑	Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto zagrożone marginalizacją
Mikołów	41 266	8,11	V	8,94	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Piekary Śląskie	53 017	6,28	VI	7,93	V	↑	Bardzo duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto zagrożone marginalizacją
Świętochłowice	46 494	5,87	VI	6,51	VI		Bardzo duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto zagrożone marginalizacją
Knurów	36 498	5,05	VI	6,47	VI		Duży niedobór	Gmina miejska		
Czeladź	30 681	5,93	VI	5,96	VI		Duży niedobór	Gmina miejska		
Stawków	6 942	1,16	VII	4,63	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejska		
Pyskowice	17 394	3,99	VII	4,55	VI	↑	Bardzo duży niedobór	Gmina miejska		
Łaziska Górne	21 592	3,18	VII	4,49	VI	↑	Bardzo duży niedobór	Gmina miejska		
Orzesze	21 631	3,49	VII	3,98	VI	↑	Bardzo duży niedobór	Gmina miejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Siewierz	5 635	4,31	VII	3,65	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Łazy	6 591	2,96	VII	3,41	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Poręba	8 288	3,07	VII	2,86	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejska		
Sośnicowice	1 940	1,86	VII	1,82	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
krakowski OM MAŁOPOLSKIE	907 560	55,27	II	52,41	II		Bardzo duża nadwyżka	x	x	x
Kraków	800 653	55,55	II	54,20	II		Bardzo duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Wieliczka	26 599	7,28	V	9,48	V		Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Myślenice	18 051	8,30	V	8,19	V		Bardzo duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Skawina	24 177	5,71	VI	6,84	V	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Niepołomice	15 697	3,42	VII	5,67	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Krzyszowice	9 868	2,61	VII	4,66	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Dobczyce	6 263	4,30	VII	3,97	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Świątniki Górne	2 418	2,12	VII	2,88	VII		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Skała	3 834	4,33	VII	2,74	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
trójmiejski OM POMORSKIE	954 938	48,88	II	48,21	II		Duża nadwyżka	x	x	x
Gdańsk	486 022	40,78	II	36,5	II		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Gdynia	245 222	19,19	III	27,7	III		Bardzo duża nadwyżka	Miasto na prawach powiatu		
Sopot	32 962	14,72	IV	16,5	IV		Bardzo duża nadwyżka	Miasto na prawach powiatu		
Wejherowo	47 357	9,52	V	10,0	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Rumia	51 879	3,98	VII	8,8	V	↑↑	Lekki niedobór	Gmina miejska		
Pruszcz Gdański	31 582	6,98	VI	8,5	V	↑	Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Kartuzy	14 204	8,41	V	7,5	V		Bardzo duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Puck	10 868	6,82	VI	6,7	VI		Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Reda	28 190	3,32	VII	6,4	VI	↑	Duży niedobór	Gmina miejska		
Żukowo	6 652	3,68	VII	4,8	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko-wiejska		
wrocławski OM DOLNOŚLĄSKIE	773 133	44,95	II	46,54	II		Duża nadwyżka	x	x	x
Wrocław	672 929	44,47	II	47,91	II		Bardzo duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Oleśnica	35 856	9,95	V	8,93	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Trzebnica	13 631	7,91	V	7,38	V		Bardzo duża nadwyżka	Miasto powiatowe		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Siechnice	9 957	x	x	5,75	VI		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska	Miasto w gminie wiejskiej Święta Katarzyna	
Jelcz- -Laskowice	15 380	3,73	VII	4,94	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Oborniki Śląskie	9 101	3,74	VII	4,87	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Kąty Wrocławskie	7 176	2,87	VII	4,58	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Sobótka	7 025	3,52	VII	3,64	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Miękinia	2 078	x	x	1,52	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska	Gmina wiejska	
poznański OM WIELKOPOLSKIE	686 729	48,27	II	45,49	II		Bardzo duża nadwyżka	x	x	x
Poznań	546 859	48,39	II	46,53	II		Bardzo duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Luboń	33 024	4,90	VI	7,83	V	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejska	Miasto powiatowe	
Swarzędz	29 295	3,68	VII	7,34	V	↑↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Mosina	14 511	3,93	VII	5,82	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Puszczykowo	9 470	4,13	VII	4,97	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejska		
Kórnik	8 246	5,19	VI	4,72	VI		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Murowana Goślina	10 247	4,44	VII	4,56	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Stęszew	5 964	40,01	VII	4,02	VI	↑	Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Kostrzyn	9 809	3,32	VII	3,97	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Buk	5 718	2,96	VII	3,91	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Pobiedziska	9 755	3,43	VII	3,90	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Nekla	3 831	2,45	VII	2,07	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Łódzki OM ŁÓDZKIE	869 976	44,67	II	41,28	II		Lekka nadwyżka	x	x	x
Łódź	670 642	42,37	II	40,95	II		Lekka nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Pabianice	62 954	11,39	V	10,06	V		Duży niedobór	Miasto powiatowe		
Zgierz	55 079	9,24	V	9,22	V		Duży niedobór	Miasto powiatowe		
Brzeziny	12 117	6,80	VI	6,31	VI		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Aleksandrów Łódzki	22 148	4,74	VI	5,73	VI		Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Koluszki	12 396	4,40	VII	4,94	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Konstantynów Łódzki	18 960	3,77	VII	4,84	VI	↑	Duży niedobór	Gmina miejska		
Tuszyn	7 221	3,32	VII	4,01	VI	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Rzgów	3 432	2,45	VII	3,48	VII		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Stryków	3 458	2,96	VII	3,37	VII		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Lutomiersk	1 569	x	x	1,91	VII		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska	Gmina wiejska	
szczęciński OM ZACHODNIO- POMORSKIE	470 365	36,72	II	32,40	II		Duża nadwyżka	x	x	x
Szczecin	396 168	36,49	II	32,84	II		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Goleniów	22 166	6,35	VI	7,63	V	↑	Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Gryfino	20 297	6,91	VI	7,08	V	↑	Lekki niedobór	Miasto powiatowe		
Police	30 623	4,96	VI	6,83	V	↑	Duży niedobór	Miasto powiatowe		
Nowe Warpno	1 111	3,71	VII	1,37	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Aglomeracja regionalna – III rząd										
Lublin MOF LUBELSKIE	395 539	34,89	II	29,69	III	↓	Lekka nadwyżka	x	x	x
Lublin	334 681	34,48	II	30,21	III	↓	Lekka nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Świdnik	37 884	5,15	VI	7,87	V	↑	Duży niedobór	Miasto powiatowe		
Lubartów	20 494	9,98	V	7,17	V		Lekki niedobór	Miasto powiatowe		Miasto obniżającego się potencjału

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Piaski	2 480	2,18	VII	3,01	VII		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Bielsko-Biała MOF ŚLĄSKIE	317 228	28,77	III	26,13	III		Lekka nadwyżka	x	x	x
Bielsko-Biała	169 089	21,92	III	22,20	III		Duża nadwyżka	Miasto na pra- wach powiatu	Stolica województwa	
Żywiec	30 334	11,85	IV	9,75	V	↓	Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Pszczyna	25 565	9,37	V	8,74	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Czechowice-Dzie- dzice	35 261	6,39	VI	8,13	V	↑	Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Kęty	18 744	6,22	VI	6,47	VI		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Andrychów	20 260	5,84	VI	5,71	VI		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Brzeszcze	11 226	3,90	VII	4,05	VI	↑	Duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Szczyrk	5 496	3,32	VII	3,70	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejska		
Wilamowice	3 164	2,45	VII	2,11	VII		Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Bydgoszcz MOF KUJAWSKO- -POMORSKIE	378 155	28,37	III	25,90	III		Lekka nadwyżka	x	x	x
Bydgoszcz	337 666	28,43	III	27,0	III		Lekka nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Solec Kujawski	15 458	3,97	VII	4,9	VI	↑	Duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Szubin	9 563	3,56	VII	4,3	VI	↑	Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Koronowo	10 974	4,32	VII	4,1	VI	↑	Duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Łabiszyn	4 494	3,32	VII	1,9	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Białystok MOF PODLASKIE	328 195	29,99	III	25,70	III		Lekka nadwyżka	x	x	x
Białystok	294 242	29,72	III	27,0	III		Lekka nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Supraśl	4 427	4,22	VII	3,9	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Wasilków	12 147	3,32	VII	3,6	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Choroszcz	5 961	3,29	VII	2,5	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Zabłudów	2 475	2,45	VII	2,3	VII		Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Czarna Białostocka	8 943	5,28	VI	2,2	VII	↓	Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Rzeszów MOF PODKARPACKIE	236 532	27,55	III	24,15	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Rzeszów	195 871	25,72	III	24,13	III		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Łańcut	17 768	9,77	V	7,52	V		Duża nadwyżka	Miasto powiatowe		
Boguchwała	6 220	x	x	4,88	VI		Lekki niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**	
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998		
Tyczyn	4 325	4,29	VII	4,05	VI	↑	Duża nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska			
Głogów Małopolski	10 232	3,32	VII	3,31	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska			
Błażowa	2 116	4,75	VI	2,36	VII	↓	Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska			
Aglomeracja rybnicka ŚLĄSKIE	458 154	22,46	III	22,59	III		Duży niedobór	x	x	x	
Rybnik	133 772	13,41	IV	13,99	IV		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu			
Racibórz	51 257	9,38	V	10,58	V		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe			
Jastrzębie-Zdrój	85 050	9,59	V	9,77	V		Bardzo duży niedobór	Miasto na prawach powiatu		Miasto obniżającego się potencjału	
Wodzisław Śląski	45 949	10,05	V	9,15	V		Duży niedobór	Miasto powiatowe			
Rydułtowy	20 749			5,14	VI		Duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1975-1992 dzielnica Wodzisławia Śląskiego		Miasto obniżającego się potencjału
Radlin	17 206			3,79	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1975-1997 dzielnica Wodzisławia Śląskiego		
Pszów	13 295			3,52	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejska	W latach 1975-1994 dzielnica Wodzisławia Śląskiego		
Żory	61 823	6,14	VI	9,04	V	↑	Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu			
Czerwionka- Leszczyń	27 014	2,70	VII	4,51	VI	↑	Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska			

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Krzanowice	2 039	x	x	1,99	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska	Gmina wiejska	
Toruń MOF KUJAWSKO- -POMORSKIE	202 382	22,71	III	21,98	III		Lekka nadwyżka	x	x	x
Toruń	198 273	23,39	III	23,44	III		Lekka nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Kowalewo Pomor- skie	4 109	3,52	VII	3,04	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Kielce MOF ŚWIĘTO- -KRZYSKIE	197 260	26,44	III	21,78	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Kielce	186 894	27,34	III	23,1	III		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Chęciny	4 364	3,07	VII	2,8	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Piekoszów	3 167	x	x	2,5	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska	Gmina wiejska	
Daleszyce	2 835	2,36	VII	2,4	VII		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Morawica	1 723	x	x	2,38	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Olsztyn MOF WARMIŃSKO- -MAZURSKIE	177 701	25,84	III	21,42	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Olsztyn	170 225	26,35	III	22,78	III		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Barczewo	7 476	5,84	VI	3,49	VII	↓	Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990-2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Częstochowa MOF ŚLĄSKIE	237 453	23,68	III	21,01	III		Lekka nadwyżka	x	x	x
Częstochowa	213 107	23,64	III	21,66	III		Lekka nadwyżka	Miasto na prawach powiatu	Stolica województwa	
Kłobuck	12 513	6,14	VI	6,00	VI		Lekka nadwyżka	Miasto powiatowe		
Blachownia	9 334	3,09	VII	2,86	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Olsztyn	2 499	x	x	2,51	VII		Bardzo duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska	Gmina wiejska	
Radom MOF MAZOWIECKIE	209 987	19,34	III	19,52	III		Lekki niedobór	x	x	x
Radom	201 601	20,05	III	20,80	III		Duży niedobór	Miasto na prawach powiatu	Stolica województwa	Miasto zagrożone marginalizacją
Skaryszew	4 410	2,45	VII	2,32	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		
Jedlnia- -Letnisko	3 976	x	x	2,10	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska	Gmina wiejska	
Opole MOF OPOLSKIE	141 667	26,06	III	19,43	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Opole	127 387	26,40	III	20,45	III		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Niemodlin	6 068	4,53	VII	3,52	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska		
Prószków	2 544	x	x	2,58	VII		Duża nadwyżka	Gmina miejsko- -wiejska	Gmina wiejska	
Lewin Brzeski	5 668	3,32	VII	2,39	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- -wiejska		

Obszar, WOJEWÓDZTWO	Liczba ludności [2021]	Hierarchia funkcjonalna miast [1990]		Hierarchia funkcjonalna miast [2020]		Wzrost/ spadek w hierarchii osadniczej w latach 1990–2020	Nadwyżka/ niedobór usług centralnych rynkowych [2020]	Status administracyjny		Miasta średnie tracące funkcje społeczno- gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzial- nego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast**
		Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii	Wartość wskaźnika syntetycznego – ranga ogółem (1-100)	Rząd hierarchii			2023	1998	
Tułowice	3 748	x	x	2,27	VII		Duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Zielona Góra MOF LUBUSKIE	159 972	24,85	III	19,05	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Zielona Góra	140 002	24,73	III	19,81	III		Duża nadwyżka	Stolica województwa	Stolica województwa	
Sulechów	16 063	6,26	VI	5,12	VI		Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Czerwieńsk	3 907	4,01	VII	2,52	VII		Lekki niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Koszalin MOF ZACHODNIO- POMORSKIE	115 258	22,05	III	17,36	III		Duża nadwyżka	x	x	x
Koszalin	105 883	22,62	III	18,24	III		Duża nadwyżka	Miasto na pra- wach powiatu	Stolica województwa	
Mielno	2 836	3,74	VII	2,86	VII		Lekka nadwyżka	Gmina miejsko- wiejska		
Sianów	6 545	1,51	VII	2,29	VII		Bardzo duży niedobór	Gmina miejsko- wiejska		
Gorzów Wielkopolski MOF LUBUSKIE	119 964	17,60	III	16,92	III		Duża nadwyżka	x	x	x

Uwagi:

* Nadwyżka/niedobór usług centralnych rynkowych w stosunku do liczby mieszkańców wg NSP 2021.

** **Miasto kryzysowe** – znaczące powiększanie niekorzystnego dystansu, zła sytuacja społeczno-gospodarcza;

Miasto obniżające się potencjału – znaczące powiększanie niekorzystnego dystansu, umiarkowanie zła sytuacja

społeczno-gospodarcza; **Miasto stagnujące** – umiarkowane powiększanie niekorzystnego dystansu, zła sytuacja

społeczno-gospodarcza); **Miasto zagrożone marginalizacją** – umiarkowane powiększanie niekorzystnego dystansu,

umiarkowanie zła sytuacja społeczno-gospodarcza.

Źródło: opracowanie ©Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR, miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze wg Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) – lista 139 miast (<https://www.gov.pl/attachment/0179d436-5610-42e7-ab44-0337115e357c>)

„Wysoce pozytywna ocena raportu wynika z dostrzeżonego przez recenzenta potencjału zaproponowanego podejścia tak w wymiarze poznawczym, jak i wdrożeniowym. Wobec rosnącej dynamiki procesów rozwoju społeczno-gospodarczego oraz potrzeb równoważenia warunków życia ludności analiza hierarchii funkcjonalnej miast i kierunków jej przemian dostarcza narzędzi pozwalających sprostać tym wyzwaniom w praktyce prowadzenia polityki miejskiej, regionalnej oraz krajowej”.

prof. Iwona Sagan
(Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej,
Uniwersytet Gdański)

„Efektem zrealizowanych na potrzeby raportu badań jest układ hierarchiczno-funkcyjny zbioru wszystkich miast w Polsce, których stratyfikacja oparta jest o zdefiniowane w opracowaniu rządu. Co ważne i co stanowi znaczący walor opracowania, badania (...) odnoszą się do dwóch różnych okresów – początków transformacji społeczno-ekonomicznej w Polsce (1990 rok) i okresu współczesnego (2020 rok)”.

dr hab. Robert Krzysztofik, prof. UŚ
(Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej,
Uniwersytet Śląski)

„Raport jest bardzo wartościowym i potrzebnym opracowaniem. Zakładam, że jego ustalenia zostaną uwzględnione w programowaniu działań interwencyjnych polityki rozwoju w Polsce”.

prof. Paweł Churski
(Wydział Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)

„Przedstawiona hierarchizacja miejskiego systemu osadniczego jest pierwszą po 1989 r. w Polsce tak szczegółową, wiarygodną i przekonującą. Wyniki są bardzo oryginalne, w kilku miejscach bardzo nowatorskie (...). Ponieważ zagadnienie to jest kluczowe z punktu widzenia organizacji przestrzennej kraju, stanowi istotny postęp w poszerzeniu wiedzy.

Przedstawiona klasyfikacja (hierarchizacja (...)) powinna wejść na stałe jako wzorzec koncepcyjno-metodologiczny do innych zastosowań; wyniki mają bardzo ważne znaczenie praktyczne, bowiem pośrednio wskazują na stopień dopasowania systemów społeczno-gospodarczych, a także administracyjno-terytorialnego. Widzę tu zastosowanie do kształtowania systemów transportowych, lokalizacji usług publicznych, przeciwdziałania i łagodzenia skutków depopulacji”.

prof. Przemysław Śleszyński
(Zakład Geografii Miast i Ludności,
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania,
Polska Akademia Nauk)

„Raport jest interesującą analizą poziomu hierarchiczności ośrodków miejskich w Polsce i jej zmian w okresie trzydziestu lat (1990-2020) oraz zasięgu oddziaływania ośrodków różnych poziomów hierarchiczności”.

prof. Jerzy Bański
(Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego,
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania,
Polska Akademia Nauk)

Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR (OPMR IRMiR) to długofalowe przedsięwzięcie badawcze realizowane przez Instytut Rozwoju Miast i Regionów. Tworzymy platformę wymiany wiedzy i doświadczeń skierowaną do wszystkich osób, którym bliski jest los polskich miast – mieszkańców, naukowców, organizacji pozarządowych oraz przedstawicieli władz samorządowych i centralnych.

Instytut Rozwoju Miast i Regionów
ul. Targowa 45, 03-728 Warszawa, www.irmir.pl

Obserwatorium Polityki Miejskiej i Regionalnej IRMiR
www.obserwatorium.miasta.pl

Rzeczpospolita
Polska

Unia Europejska
Fundusz Spójności

